

1929

25

АРХИВ

А. С. З. 1929

Bütün dünya proletarları birləşin!

S. MUFTIZADA, H. ƏFƏNDİZADA, İ. ZAQİR, G. HƏSƏNOV.

1929
254

494.362-2

A42

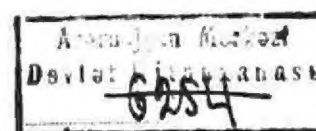
AJDƏNLİK

UMYMI AKZAM TƏHSİL KYRSLARİ UÇUN
KİRAƏT QİTABİ

DEVLETİ ELMI ZYRA TƏRƏFİN-
DƏN TƏSDİK VƏ TƏSVİB EDİLMİŞ

Redaktory Ə. Əbdürrəhimzada

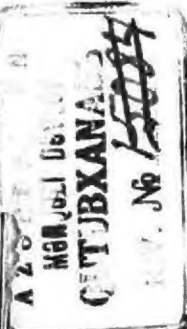
II - cıpt

02756

AZƏRNƏSR

Baq - 1929

*AZƏRNƏŞR mələəsində əəsləb.
Bağ, Başoj Marskoj və Krasno-
Presnensqi quçaların tinində №16/36
Baş Matayət Mudirləyi 4974
Sifariş 748 Səjə 8000.*

Birinci çapına mukəddəmə.

Uym təhsil kyrsları, dört illiq jəzajı, dı dıqər dərslər qibi ana dilindən də qıtab olmamı, dı. By il Baql, sıjasi məarif əəbəsı vaktın az oldygyna bakmajı, bə'zi dərslərdən qıtablar çıkarmı, və ana dili qıtabının tərtibini lazı, qərmü, dı. Uymı təhsil kyrsları, iqi illiq oldygyndan qıtabın birinci hissəsi birinci kyrsa və iqiinci hissəsi də iqiinci kyrsa əjid olarək dı, zəldilmi, dı.

Uymıjjetlə kyrslar, proletarları, istehsalatdan əjrməjərək lazı, biləi vermə, istədiqindən, ana dili qıtabı, də hamən məksədi tə'kib edib, kyrsantların ictimai, elmi vukyf və mə'lymatlarını, qə, nı, zəndirə bilmə, jollarını, qəstərmı, dı. Bynın uqın qıtab, kyrsyn ehtiva etdiqi uym dərslərin programları, ilə rabitədar və xusysilə ictimaijjet programı, ilə də tərtib edilmi, dı. Kiraət materialları, mevy, cihətdən başka kyrsantların dil savadını, də inqisaf etdir- mə, jollarını, nəzərdə dı, tmy, dı. İzlərin planlazdırıl, mast, qorulən izlərin və qeçilən dərslərin jəqynlazdırıl, mast, və səjirə kyrslarda, ana dilinin tədrisi kismən laboratorija usyly ilə qeçdiqini qəstərmə, dı. Ana dili qıtabı, də by əsası, nəzərə alıb, qeçilən mevy'lara jə- qyn vyra biləcə, q, və dərsin qeçilizini asanlazdır, racak əjri-əjri sy- alları, mevy'ların altına jazmagı, bizə vadar etmi, dı.

Butun qəstərdiqimiz arzyları, hazır etdiqimiz «Əjdənlik» adlı kiraət qıtabı, tə'min edərsə, özümüzü xəbəxt hesab edəriq.

Muəlliflər.

1 - HISSƏ

BİRİNCİ KYRSLAR UÇUN

I

MƏDƏNİ İNKILAB

Bizim kyrsların əhəmiyyəti

Əsqi həqumət elmin tərəkki etməsinə heç əhəmiyyət vermədiqindən, məqəblərdə ancak varlı, balaları və məqəb hakknı, verməqə qucu olanlar okyryrlardı. Beləliqlə proletar camaat yzaklardan dytmyz bəjuqlərə kədər savadsız və avam kalırdı. Onların belə cahil və avam olması isə kapitalistlərin onları, istismar etməsi izini asanlaşdırırdı.

Oktjabr inkilabı, kyryldykdan sonra hər zeydə bir yeniliq basladı. Məarif və mədəniyyət izlərində də bəjuq dəjiziqliqlər əmələ qəldi. Zəhmətqəz haqimijətini daimi olaraq məhqumlətməq üçün həqumət, izçiləri savadlandırmagı lazımi bildi. Zəhərlərdə, dajirələrdə, qəntlərdə savad kyrsları, açılaraq, proletarların savadsızlıqları, ləgv edil-məqə basladı. İzçilərdən ayra, təsərrufat, həmqarlar, kooperativ və sajir təzqilatlar üçün fəal, biliqli adamlar yetədirməq məqsədilə, 1924-cu ildən baslajarak umymi təhsil kyrsları, da açıldı.

By kyrsyn saji, 1925-nci ildə 27 olyb 946 nəfər okyjanı, var idi. 1927-nci ildə isə kyrsların saji, 90, okyjanların saji, isə 3609 nəfərə çatdı. Umymi təhsil kyrslarında sijasi, ictimai, fənni dərslər qeçməqdədur. 28-nci ildə kyrsları, kyrtaran 500 tələbə, fəhilə faqyltələrinə texnikymlara izçi darulfunynlarına qirməq və ali təhsil almak im-qanı, əldə etdilər. By əsas səbəblərə qərə umymi təhsil kyrslarının əhəmiyyəti çək bəjuqdur.

At və təqər.

Tərcumə edən: Cabbar Əfəndi-zadə.

Demjan Bednaldən.

Arabanın təqəri gıcırdağı, inlədi;
Ağır juqun zəhmətindən ziqajətlər elədi.
At by hala zazarak
Təqərə syal verdi, dedi: Joldaz, mənə bak.
By gıcırtdı, by ziqajət də nədən?..
Butun juqu çəqən mənəm, ziqajəti edən sən!

Bə'zi insan simasında qyja jorgyn ələm var,
Çok guryrly qərunur.
Bəjuq işlər jəpməz qibi gıcırda,
Bəzəkəsinin geirətilə əjunur.

Biliq qəməqilə.

Jaz kyrtarməz, qəntlilər əqinlərini biçib jıgmaga hazırlaməz-lardı.

Qunun birisində qəj uzu karalıb ətrafı, karanlıqlara burudu. Ca-maat bəjuq bir təhlüqənin, jətləmiş olan əqini tamamı ilə məhv edə-cəqinə dəjir bəjuq korkyja duzdu. Bir muddət sonra əhali dəstə ilə qənt əyrəsini karəsina toplanıb bir cərə istədilər.

Haman qəndin jakınlığına çokdan bəri, bir alman qəjcuqu by-lynyrdy. Byranın qəntliləri son dərəcə mədəni olyb qərunməz əqi-nə maliq idilər.

Qənt əyrəsi, sədri jənə də almanlardan bir qəməq olacağını, duzunərəq onlara muracət etdi.

Almanlar, jakın zamanlarda qətirtmiş oldykları aləti, qənt əy-rəsina tapşırarak, bynyyla bylyty dağıtmak mumqun oldygyny səj-lədilər.

Bylytlar qəndin ustunu kapladığı zaman, haman silahlardan qə-jə atəz açdılar. Bylytlar tamamilə dağılıb, qənt təhlüqədən kyrtardı.

Belə təsərrufat alətindən istifadə etməqi qəntlilər çok arzi edib, qənt əyrəsi vasitəsilə həmişəlik əzlərinə aldılar.

Qənt təsərrufatına zərər jətirən döləynin karəsini almak həmişə mumqundur və by da bir cərə tufəng və füzəng vasitəsilə olyr.

Halı-hazırda Qəncə kəzasında və Azərbaycanın səjir mintəkə-lərində bylyt dağıdan qəntli biriqləri vardyr.

SYALLAR:

1—Doly nə vakt jagar?

2—Dolydan korynmak mumqundurmu?

Insanlar okyjb jazmagı necə əjrəndilər?

Minlərcə illər byndan əvvəl insanlar da mejmyn suruləri və sə-jir həjvanat qibi məsələrdə vəhəi halda dolanırlardı.

Eltijac onları əqin və səjirə ilə məəgyl olmaga məbyr etdi. O zaman insan surulərinin silah və alətləri jok idi. Dili çok ibtidai, sadə hecə və işarətlərdən ibarət idi. Jazıb okymağı isə kət'ijən bilməzlər-

di. Byınların danışıqları, qət-qədə tərəkki edərəq sözlərdən ibarət oldy.

Insanlar danışmak bildiqdən sonra, jazı ilə də fiqirlərini bildir-məqə çalıdılar; belə qı, hər nə deməq istədilərsə, o səjin əqlini çəqməqə başladılar. By işarətlər və əqillər, jazının başlangıcı ol-dy. Çün jazılarına bakılsa, tamamilə cisimlərin əqilləri oldygy qə-rular.

Hər səjin əqlini çəqməq çətin oldygyndan, insanlar bəzəkə işarə-lər axtardılar və cisimlərin adlarına qərə, muxtəlif işarətlər duzəlt-məqlə ilk jazını mejdana qətirdilər. Beləliqlə insanlar öz ağılları səjəsində həjvan surusundan əjrıldılar və mədəni həjat vucyda qə-tirdilər.

SYALLAR:

1—Insanlar əvvəldə oky jazı bilirdilərmə?

2—Okyjb jazmaga səbəb nə oldy?

3—Okyjb jazmak, kabakca nə halda idi?

4—By jolda axırda nə oldy?

Azadlık nəğməsi.

Oryc-zada.

Ej yca sə'lə, ej yca fanar;
Nə qəzəl çıraqsan, nyrlar saçarsan.
Ej yca məksədlər, ej yca zaman.
Nə qəzəl vaktı qullər açarsan.

Jıkıldı istibdad, kyryldy Byra,
Əzilməzlər həp, mejl etdilər byra;
Insanlar cəladı, duzdulər tora,
Xajinlər canına sellər açarsan.

Fəhlələr zavodda, qəntli bostanda,
Hər biri azad, jasar by anda;
Kyrsa qədəcəq izdən cıkanda
Joksyllar qətməqə jollar açarsan.

Məqtəbdə okyjan oqlanlar, kızlar,
Byraja hər biri bir fiqir sazlar.
Mə'ryzəyə qəlib syal jazarlar,
Bahar mevsimisinə qullər açarsan.

Byzovçy byzovda, sığırçı malda,
Çobanlar sa qitab okyjar jolda;
İclasa toplanır evdə kalan da
Sabah üçün başka jollar açarsan.

Mətbəatın roly.

Həqumət bir sınıfın o biri sınıf üzərindəki agalıqlını saklayan bir təşkilatdır. Hər ölkənin mətbəatı da agalık edən sınıfın fəjdastına olarək işlər. Deməq qı mətbəat, daim həqumətin bir jərdətməti-sıdır.

Mətbəat: gəzetlər, məcmuələr, ictimai, iktisadi və siyasi nəşriyyata dejilir. Proletar sınıfını daimi əsarətdə saklayan və onyn zəlmətindən istifadə edən kapitalistlər, mətbəatı, əllərində bir silah saklayırlar.

Şyra həquməti işə proletarlar həquməti oldygyndan illərə cəhalət və mevhymət içində kalan qəntli və işçilərə mətbəatdan öz sınıfi mənfəətlərinə qərə istifadə etməqə jol verir.

Şyra həqumətinin də mətbəatı, yalnız proletarların mənfəətləri üçün çalışan bir silahdır.

Azərbaycanda turqə «Kommynist», rysca «Bağınsqi Rəboçi», ermənicə «Kommynist» gəzetləri ilə birliqdə «Ələnc işçi», «Jeni jol», «Zərk kadını» və saji gəzetə və məcmuələr çıkdığı qibi, Şyralar İttifakının içərisində jəzajan millətlərin hamısının öz dilində cürbə-cür gəzetələri və məcmuə, qitabları, çıkmakdadır. Kapitalistlərin haqimijjəti zamanında işə by mumqun dejildi. Şyralar İttifakında 49 dildə 207 gəzetə və 130 məcmuə nəşr edilir.

1926-nci ildə 34 nəşriyyat tərəfindən 23,274,450 nusxə muxtəlif qitab byrakılmışdır.

Proletar sınıfını, lazımı kədər qitab, məcmuə və gəzetələrlə təmin etməq, ancak proletar haqimijjəti oldykdan sonra mumqun olmyədir.

SYALLAR:

- 1—Mətbəatın əhəmiyyəti nədədir?...
- 2—Ələmizdə mətbəat nə qibi rol oynayı?
- 3—Bizdə nəşr olunan gəzetə və məcmuələri sajiınız.

II

INKILAB VƏ INKILAB RƏHBƏRLƏRİ.

Bəjuq Oktjabr.

Rysjanın birinci marksistlərindən olan Plexanov, vaktilə demizdi qı: «Rysjada inkilab hərəqatı, jə tamamilə olmajacak və jə işçi sınıfının galibijjətilə nəticələnəcəkdir». Oktjabr inkilabı, by sözün dogrylygyny isbat etdi.

Fevral inkilabında hər nə kədər işçilərin bəjuq əhəmiyyət və kiy-məti var idi işə də, rəhbərliqsiz və təşkilatsızlık uzundən həqumət byrzyazija əlinə qəçmişdi.

Kapitalistlərin səqqiz əjlik həqumranlığı, proletarların dolana-cagını, kabakından daha fəna etdi Fəkət joldə Lenin qəstərdi qı jol və kommynist firkəsinin etdi qı vahid rəhbərlik, Oktjabr inkilabı, nın galibijjətilə nəticələnməsinə və proletarların haqimijjəti əllərinə almasına səbəb oldy.

Proletar azadlığı, bəjramlarında hamımız joldə Lenin və kommynist firkəsinin by barədə etdi qı fədaqarlıqları, heç bir zaman jəddən çıkarmamalıdır.

Oktjabr inkilabı, butun dünya proletarlarının azadlık məsələsidir.

SYALLAR:

- 1—Oktjabr inkilabının bəjuq rəhbəri qındır?
- 2—Oktjabr inkilabı, nə zaman olmyədir?
- 3—Oktjabr inkilabı, işçilərə nə verdi?

Lenin.

Lenin 1870-nci ilin 23 aprelində Simbirsksk şəhərində anadan olmyədir. Atası məqtab mudiri idi. Kardaşı, çar uçuncu Aleksandri, öldurməq istədi qındən, 1887-nci ilin 30 martında həqumət tərəfindən öldürüldü. 17 jəzında iqən Lenin jəvaz-jəvaz inkilabın nə oldy-gyny və kardaşının intikamını, duşundu. By ildən c'tibərən kardaşını, əvəz edib, daha başka jollarla çarizmi məhv etməq fiqrinə duşdu. Rysjanın muxtəlif jərlərində işçi təşkilatları, duşəldi. By səbəbə

qərə tə'kib və həbs edildi. 1895-nei ildə, Leningrad işçilərinin tə'tilində rəhbərlikdə bylyndygy üçün jənə də həbs edildi. İqı il həbsdə kaldıkdan sonra, 1897-nei ilin 29 janvarında üç il muddətinə surqun edildi. 1900-neu ilin 21 janvarında surqundan kajıtdı. Bir neçə dəfə daha dystak edildikdən sonra, 1900-neu ilin 16 iyylynda Avropaja qoçdu. Avropada olmaqla barabar inkilab işlərindən çə-qinmədən Rysja işçilərinə la-zımı rəhbərlikdə bylyndy və onları'n firkəsini jaratdı. On jeddi il muhacirlikdə kalıb ömrünün axırına kədər varlı sınıfın amansız duşmənı, pro-letarları'n azadlıq rəhbəri ol-myədyr. Rysja və bütün dun-ja proletarları'nın ən böjuq rəhbəri olan Lenin, nihajət vaktisiz olaraq 1924-neu ilin 20 janvarında həmişəliq ara-mızdan qetdi.

Joldas Lenin.

Lenin öldisə də onyn ja-ratdıqı kommynist firkəsi, qostardıqı yol—leninizm—ha-mişə jaxajacakdyr.

SYALLAR:

- 1—Lenin hansı tarixdə və harada dogylmyədyr?
- 2—Leninin kardazı nə üçün ölduruldu?
- 3—By iz Lenində nə qibi tə'sir bırakdı?
- 4—Lenin neçə jazyndan, inkilab jolynda çalısmaga buzladı?
- 5—Lenin bizim üçün hansı joly kojdy?

Lenin.

M. S. Ordybadı.

Afakı agladırsa da tə'siri-matəmin,
Asyda jat by mevt ilə sarsılmağ aləmin.
Bir kələ təq təcəssüm edər kyrdygyn cahın,
Kəbrində də cahana açarsan bir asman.
Miljon kabarlı əl çiçəq atsın məzarına,
Ölmüş bədən, fəkət əbədi bir əliarına.

Cismin qəmulsə xaqə, qəmulməz əməllərin,
Daim bizimlədur jənə hummətli əllərin.
By mevtə sad olırmı o gəddar duşmənin,
Əlsən də sən urəqlərimizdə nəsimənin;
Biz də sənələjiz! Sənə səndən də məhrəmiş,
Fıqırın, əməllərin qibi hər izdə möhqəmiş.
Alçaq urəqlər olmağa mevtinlə qamijab,
Ryhyn də, hejqəlin də, məzarın da inkilab!

N. Nərimanov.

Nəriman Nərimanov 1871-ci ildə Tiflis şəhərində dunjaja qəlmiz-dur. Cavanlıqını muəllimlikdə və ictimai işlərdə qeçirmizdur. Daima

proletarlara yardım etmiş, varlı-lar ilə duşmən olmyədyr. 1905-ci il inkilabı zamanındaqı tə'til-lərdə iştiraq etmiş və İran inki-labçılarna dəxi yardımda by-lynməyədyr. Byna qərə ony nəəs və surqun etməqə baslamışlar-dyr. Surqundan sonra Baqıja qəlmiz və jənə də inkilabi işlərdə iştiraq etmişdur. 1917-nei il in-kilabında Hummət firkəsinin sədri olmyədyr. 1920-ci ildə Azərbajcanda Zyra höquməti kyryldykdan sonra əvvəl Azər-bajcan Inkilab Komitəsinin səd-ri, sonra Xəlk Komisarlar Zyra-sı, sədri, və nihajət Uymy İtti-fak Mərqəzi İcraiyyə Komitəsi sədri olmyədyr. Proletar sınıfı-nın və Zərkın azadlığı ygrynda var kuvvəsilə, çalısmışdyr. By-nyn üçün bütün Zərk ony çox sevmizdur.

Zərk xalqları və bütün dun-ja proletarları, Nərimanofdan daha bir çox qəməqlər qəzlər-qən, zərkın by ölməz dahisi 1925-nei ilin 19 martında Mos-kvada vəfat etmişdur.

Joldas Nərimanov

SYALLAR:

- 1—*Nərimanov nə vaxt və harada doğulmuşdur?*
- 2—*O, nə qibi işlər görməyə kədəm koymuşdur?*
- 3—*Haraja və nə zaman surqun edilmisdir?*
- 4—*Nərimanov bir dahi sayıla bilərmi?*
- 5—*Nəriman nə zaman vəfat etmişdir?*

3yralar İttifakı, və dünya proletarları.

Proletarların Rysjada hakimiyyəti Oktjabr inkilabı vasitəsilə əldə edildi. Byna şahid olan digər ölkələrin proletarları, dərzi ojanmaga başladı,lar və «proletarlar hökuməti idarə edə bilməz» deyənlərin jalan səylədlərini bəzə duzdular. Byndan sonra javaş-javaş Almanja, Avstrja, Macarıstan, İtaliya və sair ölkələrdə də proletarların inkilabı çıktı,ları, başladı. Bə'zi jərlərdə 3yra hökuməti belə kuryldy.

Sonra Rysjada oldygy qibi inkilabı hərəqatın başladı,ğı, ölkələrdə də byrzyazija nəqərləri olan es-erlər və menşeviqlər kapitalistlərin fəjdəsinə olaraq işləməyə başladı,lar. By səbəbə oralarda mejdana qələn inkilab hərəqatı, və 3yra hökuməti dağıldı, və byralarda işləjən kommynist rəhbərlərini cür-bə-cür əzəblər ilə e'dama məhqym etdilər. Kapitalistlər istədlərinə nəjil oldykdan sonra, intikam almak üçün kalan proletarları, da həbs, surqun və e'dam etdilər. 3yra hökuməti işə İttifakımızda olan byrzyazija adamları, əvəzinə proletarları, və inkilabçı,ları, qəturməyə başladı. Hamı, inkilabçı, muhacirləri ölkəmizə kəbyl edib, jəzamasına imqan verdi və by sajakla 3yralar İttifakı, butun dünya proletariatının, sosjalist vətəni oldy.

Xarici ölkələrdən məmləqətimizə proletar numajəndələrinin qəlməslərindən məksəd, muvəffəkiyyətlərimizi jəkləmək və öz jərlərindeqi proletarlara xəbər verməqdur.

Təcribələrımız, onlar üçün bir dərs olyb ondan istifadə ilə kapitalizmin axırını, jəkləndirəcəkdyr.

SYALLAR:

- 1—*Rysja inkilabına sair hökumətlər necə baxırlardı?*
- 2—*Səmajədarlar proletariatdan nə qibi intikamlar alırlardı?*
- 3—*3yralar İttifakı, dünya proletariatının nəji sayılır?*

Oktjabr və 3ərk.

Oktjabr inkilabı, galibijətlə nəticələndiqdən sonra inkilab hərəqatı, dalgaları, 3ərkə jəjildi, və qet-qədə artmaga başladı. By hərəqat 3ərk ölkələrini talan və gərət edən İnkiltərə, Amerika, Japoniya və sair kapitalistlərin qəzləmədiqi bir qeyfijət idi. Oktjabr inkilabından sonraqı 3ərk, jəldəz Leninin səylədiqi qibi «3ərk artıq qəhnə 3ərk deji» idi. Zira, Qitaj proletarları: «Sizin zulum və əziyyətinizə artıq jol verə bilmərik». «Bizim səbrimiz bitmişdir, vaxt iqən zulmunuzu üzərimizdən qəturməlisiniz. Jəksə vaj halınız» qibi ziərləri, mejdana atarak ajaga kalkın,lar və by hərəqat Qitajda 3yra kurylyy bərpa olynana kədər davam edəcəqdur.

Türkiyə, və İran işə özlərinin həkiki dost və duşmənlərini artıq jaxşı tanı,mlardyr. Bynlar 3yra proletarları, ilə sı,kı, kardaşlıq rəbitəsi jaradarak, Avropa kapitalistlərinin jərim mustəmləqəsi olmaqdan özlərini kurytarmaga başladı,mlardyr. Çünqu Oktjabr inkilabı, 3ərk xalqına azadlıq jolyny, qəstərmisdir.

Jəkində 3ərk tamamən azad 3ərk olacaq və onyn azadlıqə çıxması, kapitalizmin məhvinə səbəb olyb, bəzəriyyəte rahatlıq verəcəqdur.

SYALLAR:

- 1—*Oktjabr inkilabı, 3ərkdə nələr tərətədi?*
- 2—*Kapitalistlər byna kərsi, nə tədbirlər qəururlər?*
- 3—*3ərk in ajılmasına səbəb nədür?*

Mustəmləqə olan 3ərkə.

I. Jildirim.

Kanlı pəncələrdə qəz jəzi, təqmə,
Ej siyah örtulu qəlini 3ərk in!
Zalıma jəlvərmə, bəjnyny buqmə,
Acizə açma daha əlini 3ərk in.

Bak jənə kozyjor akan çajları,ın,
Kalk deyə səslənir Himalajları,ın,
İnan qı kəjnynə işjəndyr jərin,
Ajdınlət işjənlə, jolyny 3ərk in.

Ej parçalanmış 3ərk! Ej anna!
Bənə dənizlərdə kopan tyfana,
Aciz olma, mərd ol həjki, duşmana,
Əzməsin inləjən elini 3ərk in.

III

TƏBİƏT VƏ ONYNLA MUBARƏZƏ.

Hava.

İnsan nəfəs verərkən döşünü kalkıb endiqini qoruruq. Döşü belə qoruy qibi kaldırıb endirən havadır. Hava jer üzünün hər tərəfini dytan gazlar məxlytydyr. Hava rəqsiz oldygyndan biz ony qorə bilməyirik. İnsan hejvan bitqilər havasız jazaja bilməz. Havada daima sy byxarı, olyr qi byndan jagız əmələ qəlir. Jer uzundəqi hava təbəqəsinin kalınlığı, tamamon mə'lym dejildur. Ancak alimlər onyn kalınlığını, 300-500 qilometroja kədər təxmin edirlər. Havanın jykarı, kati, çək sejrəq olyb azagi, kati, slkdyr. Jykarı, katda jazamak mumqun dejildur; çünqu hava oralarda çək sejrəq və zijadəsilə sojykdyr. Havadan insanlar son zamanlar istifadə etməq jollarını, ojrənərək, ajroplanlar jaratmışlar qi, bynyn vasitəsilə insanlar bojuq tərəkki etmişlər. Byndan başka son zamanlar ilacı, tapılmajan naxozlykları, qozəl havah, jərlərdə hava ilə saglamlaşdırırlar, bynyn əqsinə olaraq pis hava olan jərlər jazamaga yigyn olmadıgından bir çək naxozlyklar da tərədə bilir. Bynyn uçun havadan istifadə etməq jollarını, ojrənib pis havadan hər qəs korynmalıdyr.

Bələ də cahan muharəbəsi zamanında havadan azot tyrəysy dəxi almağı, almanlar qəzf etmişlər; by tyrəy qimja sənəjeinin əsası, oldygy qibi patlajıcı, maddələr hazırlamak uçun də başlıca əsas maddədur.

Quləqlər.

Hava hərəqətsiz oldygy vakt, biz heç ony hiss etməyirik; ancak bizə, hərəqət etdiqdə mə'lym olyr. Dunjanın hər tərəfində havanın istiliqi bir dejildur. Bə'zi jerdə hava çək isti, bə'zi jerdə isə sojykdyr.

Havada bir xasijət var qi, isti dəjdıqə əizər və junqulləzər; junqulləzərən hava jykarı, kalkar; başka jerdəqi sojyk hava isə əiddətli akarak qəlib onyn jerini dytar. Havanın, by sajak bir jerdən başka jərə akıb qetməsinə quləq dejirlər

Havanın hərəqətindən insanlar çək istifadə edirlər. Jəl-dəjirmənləri, jəlqanlı qəmilər quləq vasitəsilə hərəqət edir. Bə'zən quləq əiddətli əsib xırda evləri jtkır, ağacları, çtkarır, təcəllər, azırır; by sajak quləq zıjan verir.

Quləq vasitəsilə hava dəjizib təmizlənər. Dənizdən quləq əsdiqi vakt, jagız qətirərək jaj vaktı, havanın sərin və jakət, olmasına səbəb olyr. Quləqlərin nev'i çəkdyr. Hər jerin özünə qorə haqim quləqləri vardyr. Məsələn Baqıda xəzri və qılavar quləqi qibi.

SYALLAR:

- 1—Quləq nədən əmələ qəlir?
- 2—Quləqin fəjdası, nədur?
- 3—Quləq nə cür zərərər jətirə bilər?
- 4—Quləqin nev'lərini sajin?

Fırtına.

Artıq dərəcədə əiddətli əsən quləqlərə fırtına dejirlər. Bə'zən fırtına elə əiddətli əsir qi, təsvir etməq mumqun dejildur. 1869-ney ilin pajız ayında Volganın əimal tərəfində haman əiddətli əsən fırtınanı, belə nagıl edirlər: qıçıq bir qəndin qanarından əsən fırtına qəjun ot təcəllərini, aparıb məhv etmiş, dəjirmənləri dağıtmış, evləri ycyrtmyzdyr.

By fırtınanın əiddətindən qəndin arasından akan çaj, tamamilə kyrymyz, məsələrin ağacları, tamamilə tələf olmyzdyr. Fırtına, Volga nəhrinin syjyny dibinə kədər təprədib, syjy qəntlərə dogry jəməlmiz və byrada olan qəntlər tamamilə məhv olmyzdyr. By jakınlarda jənə ora əiddətli bir fırtına əsib çəkly zıjanlar verdi. Təbiətin amansız təhlüqələrindən özümüzü muhafəzə etməq uçun elinə dogry kəsməli, və təbiəti çtkaracağımız texniqi məsəllər ilə özümüza təbə etməqə çalısmalıjız.

SYALLAR:

- 1—Fırtına nəjə dejirlər?
- 2—Fırtına nədən əmələ qəlir?
- 3—Bynyn nə qibi zıjanları, olyr?
- 4—Fırtınadan nə vasitə ilə kəsmək mumqun olacaq?

Jagış.

Dənizlərdə, çaylarda və qəllərdə olan sylar qunəsin istiliqindən byxar halına qecib, havanın jykarlılarına kalkırlar. By sy byxarı, havanın jykarı təbəkələrinə kalkarak, bylyt əqlində hər tərəfə ycy-ayrlar. Sy byxarının xırda damcılar, birləşərək, iri damcılar əmələ qətirlər. By iri damcılar təqrar jer uzuna təqulərqən, biz jagış jagır» dejiriq. Daglık və məsəliq olan jərlərdə jagış daha da çox olır.

Bylytlar hərəqət edərən, kabagını, qəsmiz daglar üzərində dajanarlar və öz sylarını, daglara və ətrafındaqı jərlərə byrakırlar. Jagış çox olan jərlərdə qənt təsərrufatı iləriləjir və məhsylatı, bol olır. Jagışın fəjdası, çox bəjuqdu. Əqin və bostanları, kyraklıkdən kyratarar; jagış təsadufi bir iz oldygy üçün, mədəni məmləqətlərdə jalınız ona ymyd bağlayıb dyrmajırlar. Kyraklık zamanı, havadaqı sy byxarlarından istifadə ilə jagış jagdırırlar. Baqı kəzası, qibi çox kyrak olan jərlərdə də, fənni usyllardan istifadə edib əqinlərimizi kyraklıkdən kyrtarmaga çalışmalıjız.

SYALLAR:

- 1—Jagış nədən əmələ qəlir?
- 2—Jagışın mənfəətlərini sajlın!
- 3—Hansı jərlərə jagış çox jagar?
- 4—Mədəni əlqələrdə jagışdan ötrü nə edirlər?

Jagmyrların nev'ləri.

Bir səjjahın səjlədiqinə qərə, Amerikada tyfana okşar jagışlar jagıb, jeri tamamilə basırmış. O jagışlar bizim jərlərdə oldygy qibi dejil, krantdan akan sylara okşajırmış. By jagış başlaıjandan bir neçə dəqiqə sonra, sellər akmaga başlar. Və by sellər də evləri ycyryr, ağacları koparır. Belə jagış isti əlqələrdə çox-çox jagır. Bizim jərlərdə də bəzi quclu jagışlar olır və byndan insanlara çox ziyanlar tokynır. Uzun bağları, bostanlar, meyvələr pyç olırlar. Mədəni əlqələr by qibi jagışların bylytlarını, dağıdıb jagışın jagmasına imkan verməjir.

SYALLAR:

- 1—Hansı jərlərə şiddətli jagış jagar?
- 2—Mədəni əlqələrdə byna nə qibi çarə tapmışlar?

Doly.

Bylyty əmələ qətirən sy byxarı, havadaqı soıygyn tə'sirilə sık-lazarak sy damcılarına dənür, dediq. By sy damcıları da şiddətli soıygyn nəticəsində byz halına çevrilib əzağı, enər, əzağı endiqə jəldə sy byxarları, bynlara ilavə olaraq tamam doly olıy bəzə jagır-lar. Doly nə kədər juqsəqdən jagarsa, dənəsi də o kədər bəjuq olır.

Bəjuq dolyar qəntlilərin əqinlərini, bostanlarını, məhv edər, bəzi dolyar hətta insan və hejvan tələfatına da səbəb olır. Juqsəq jərlərdə jaz zamanı, tez-tez korykly dolyar jagıb bəjuq tələfat verir. By jakında Karabag tərəflərində jəgan belə bəjuq doly çokly ziyanlar vermışdur.

SYALLAR:

- 1—Doly nədən əmələ qəlir?
- 2—Dolynyn nəjə zərəri vardyr?

Kar.

Havanın jykarı katları, müəjjən bir dərəcədə soıyk oldygy zaman, bylytdaqı sy byxarı, çox qıciq parçalar halında dənür. Bynların bir neçəsi bir-birinə bitişdiqdən sonra kar husyla qəlir. Karın bizə həm xəjri, həm də zərəri vardyr; məsələn: «kar əqinin jərganı, dyr» dejirlər; çünqu havanın saxtasından əqini mühafəzə edir. Karlı, daglarda qərunən karlar, bizim çajlarımızı, sy ilə tə'min edir; sərinliqi də jakında olan jerin havasını, qəzəlləşdirir.

Laqin kalın karlar bəzən zəhərlərdə və qəntlərdə çox zərərler verir: evlər jıkılır, mallar ələfsiz kalıb acından hələq olırlar, fəkir-lərin dolanacağı çətinləşir.

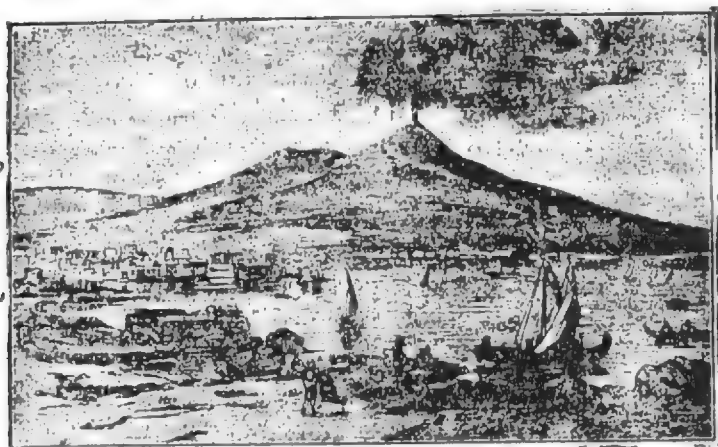
SYALLAR:

- 1—Kar nədən əmələ qəlir?
- 2—Karın fəjdalı, cihətlərini sajləjin.
- 3—Karın vyrdygy zərərləri sajləjin.

Vulkan.

Jer qurəsinin ust katı, toprakdyr. Jerin altına qetdiqə isti okly-gyny hər qəs bilir. Jerin dərinliqlərində şiddətli istidən toprak, dən və sajlir mə'dənlər hamı, məje bir haldadyr. Dərinliqdə ərimiz od ha-

halında olan metalların, jeri qyrylty ilə patladarak od halında baxıra çıkmalarına «vulkan» deyilir. Vulkanlar çıxdığı jerin dört tərəfinə yayılaraq, ətrafında bir təpə vucyda qatirir.

Vakt-vakt by təpədən od vyryr; by kajda ilə əmələ qəlmiz təpə və dağlara «janardag» adı verilmişdir. Dənizin dibindən də bə'zən vulkan vyra bilir. Bir məhəldə vulkan husyla qələcəqi kabakcadan jer təpənməsi, jer altı, qyryltyssy və çatlaklar əmələ qəlməsilə, anlaşılar. Vulkanın od halında məje və gaz pusqurən (fantan edən) dəliqinə «krater» deyilir. Kraterdən çıkan maddələrə «lav» deyilir. Məje favlaryn kraterin kırığına illərcə jığılmasından jeni dağ əmələ qələ bilir. Jer qurəsinin bojuq dərinliqlərində məje halında odlar ol- dyğyna vulkanlar bir şahiddurlər. Jer uzundə 300 kədər vulkan var- dyr. Bə'zi vulkanlar dajanmaz, illərcə janar; bynlara «fəal vulkan» deyilir. Bə'ziləri də juz illər birdən janmazlar: bynlara da «sənmuz vulkar» deyilir. Sənmuz vulkanlardan bə'ziləri ara-sıra təqrar jan- maga baslar. Qiçiq Kafkaz dağlarında Ararat və Baqıda Binəkazı, qəndi jakınlığında «Qələcəqi» sənmuz janar dağdyr.

SYALLAR:

- 1 - Vulkan nəjə deyərlər?
- 2 - Vulkanlar biza nəji bildirir?
- 3 - Vulkanlar nəçə curdur?

Jer tərpənmə.

Vulkanlardan bəhs edərkən dediq qi, jer qurəsinin içərisində məje və gaz halında bir çox maddələr vardı. İstinin biddətindən by gazlar çox sıxələr və çıkmaga jer tapmadıqları üçün hər bir tə- rəfə quc eləməqə baslarlar. Çıkmaga jer tapdıqları zaman, by məje odly gazlar—janardag əqlində jerin uzuna çıxar. Dışarı, çık- maga jer tapmadıqda isə, onyn qucundan üzərindəqi jer təbəəsi ditrəməqə baslar. Jerin by cur ditrəməsinə «vulkan zəlzələləri» de- jilir. Başka səbəblərə qərə də zəlzələ ola bilər. Jerin alt ləylərindən bə'ziləri soyjyarak jığılmağa baslar; by jığılma nəticəsində bə'zi bözlyklar əmələ qəlır. By hərəqətə «tektoniq» zəlzələ deyilər. Azər- bajcanda zəlzələjə dytylan jer Samaxıdyr.

Samaxı şəhərinin zəlzələdən bir neçə dəfə xarab olması biza mə'lymdyr. Zəlzələ zamanı, Samaxının binaları, dağılıb xaraba kal- mız və bir çox adamlar tələf olmyədyr.

Bə'zən zəlzələ, iqi-uc həftə beş dəkikəjə kədər davam edər, da- janar, sonra jənə baslar; orta hesabla ildə 3830 dəfə jer tərpənir, jə'ni hər 2 saat 17 dəkikədən bir jer qurəsinin bir jeri hərəqətə qəlır.

SYALLAR:

- 1 - Zəlzələ nədür?
- 2 - Zəlzələ hansı səbəblərdən əmələ qəlır?
- 3 - Zəlzələdən nə qibi tələfat əmələ qəlır?
- 4 - Azərbaycanda zəlzələ mərqəzi haradadyr?

Samaxı zəlzələsi.

1902-ci il 31-yanvarda Samaxı şəhərində dəhşətli bir zəlzələ olmyədyr. By zəlzələ bir dəkikə içində bojuq qyryltylarla qəzəl şəhərin bəzəqli evlərini, bojuq binalarını, jer ilə bir etmişdi. İnsan- laryn korkydan bağırmaclarını, həjvanlaryn hurquəmələrini, jarahlı- laryn imdad üçün kışkırmalarını, qərduqda, insanın tuqləri urpərir- di. Bir tərəfdən zəlzələ, o biri tərəfdən də onyn əmələ qətirdiqi jan- gın, sag kalan camaatı, kışın soyjyğında məsqənsiz byrakdı. Zəlzə- lənin hər yarım saatda bir təqrar etməsi, kalan binalaryn çatlak di- varlarını da jıkdı. Quçələrdəqi jujuruəmə səbəbilə əhalinin bir ço- ky daş, divar altında kalıb məhv oldy. 25 min əhalisi olan Samaxı, şəhərinin 4 min nəfəri oldy. Şəhər yədygy zaman, qyryltylar oldyk- ca dəhşətli idi. Toz kalkıb şəhəri burumuşdu. Jyrdsyz-jyvəsiz kalan

insanlar, çöllərdə çadır kyryb çadır içində yaşamaga məcbur ol-
myşdylar. Jeməyə heç bir şey tapılmayırdı. Tezliqlə Bağıdan, ətraf
qəntlərdən qəndərilən çərəq və səjirə ancak camaatı, aclıqdan kыр-
tara bildi. Zəlzələ təbiətin ən zərərli hadisələrindəndur.

SYALLAR:

- 1 — *Səməxi zəlzələsi hansı tarixdə olmyşdyr?*
- 2 — *By zəlzələdə nə kədər insan tələf olmyşdyr?*
- 3 — *Orada ac kəlanların imdadına qimilər jettədlər?*

IV

HIFZISSİHHƏ.

Mikroblar nə edə bilərlər?

Canlı, şeylərdən ən xırda və göz ilə qoruna bilməyənlərə, mikroblar
deyilir. Mikroby, mikroskop icad olandan sonra qəf etmişlər. O vak-
ta kədər mikrobyn nə oldygy bəlli deyil idi. Mikroblar da başka
heyvanlar qibi jejər, içər, artar, xeyir və zərər verər, nihajət olar.
Mikroblar cür-bə-cür olurlar. Hər bir misri naxəşlygyn özünə qərə
xəşysi əqildə mikrobları, vardyr.

Mikrobların artması gəjət çək oldygyndan duşduqu yerlərdə
dərhal artıb naxəşlyklar törədirlər. Mikroblar rutybat və çirqli yer-
lərdə tez artarlar: havada və tozda olan mikroblar insanın və heyva-
nın nəfəs alarqan ağzından, byrnyndan dolyb içərisində özlərinə
məşqən dytarlar və orada asancasına artıb vucdy xəstələndirir-
lər. Mikrobların cinsə səji, çəkdyr. By halda İnqiltərədə mikroblar
myzesində 600-dən ziyadə mikroblar cinsi saklanılmakdadyr. By mik-
robların törətdiqləri zəhərlərə karşı, alimlər, dərman və ilaclar ha-
zırlayıb lazıq oldygy zaman bynlar ilə mubarəzə edirlər. Məsələn
isitmə (kızdırma) mikrobları ilə mubarəzə etməq üçün «xinin» mu-
ləcəsi hazırlamışlar. Vərəm naxəşlygy üçün qunun ayaından isti-
fadə edirlər və beləliqlə hər bir mikrobyn özünə münasib çarələr ta-
pılmışdyr. Bynlardan korynmak üçün hər qəs təmiz dolanmalı,
bynların artmasına jol verməməli və umymijjətlə hifzissihhəyə bə-
ləd olmalı, və bədəni kuvvətli saklamalı; zira mikroblar sağlām bə-
dəndə jəzaja bilməzlər.

SYALLAR:

- 1 — *Mikroblar nə curdur?*
- 2 — *Mikrobları, adi qəzlə qormaq olrmy?*
- 3 — *Nə üçün ona mikroblar deyirlər?*
- 4 — *Nə qibl yerdə onlar tez artarlar?*
- 5 — *Mikroblar ilə nə cur mubarəzə lazımdyr?*

Milçəqlər və naxoslyklar.

Hava isti oldykca, milçəqlər hər jərdə çəkalmaga baslaırlar. Biz isə onların by halına əhəmiyyət verməyirə. Halby qı, milçəqlər heç bir jərdə bizi rahat byrakmazlar. Agzımız, qozumuza qırər, jə-jəçəyimiz əylərə konar, və mə'dəimizi bylandırarlar. Onların fəna iş-ləri yalnız bizi incitməq deyildir. Bir çək jolykma naxoslykların jəylməsinə səbəb, jənə də milçəqlərdir. Onlar həmişə pis jərlərdə jəzarlar və mikrobları, öz uzərlərinə jəgib, bir jərdən başka jərə apararlar?

Milçəqlərin törətdiqləri naxoslyklar, xolera, tif, dezinteri və sa-jirədur. Yəək olan evlər üçün milçəq, ən kərkylə bir duşməndur. Əzumuza naxoslyklardan və milçəqlərdən kərymak istərsəq, o za-man istilər baslamazdan əvvəl onların kabagını, almalyız; quçələr-də, evlərdə, həjətlərdə olan zibilləri, qirli syları təmizləməli və ev-lərdə, aaxanalarda, xulasə hər jərdə milçəq kəran dərmanlar ilə on-ları, məhv etməlijiq. Can sağlğı, duşmənlərindən olan milçəqi heç bir zaman jəddən çəkarmamalıdyr.

SYALLAR:

- 1 — Naxoslykların bir kəsmını, torədən nədur?
- 2 — Milçəqlər naxoslygy insanlara nə cür jolykdyryrlər?
- 3 — Milçəqdən kərynmək üçün nə qibi tədbirlər lazımdyr?
- 4 — Nə cür jərlərdə milçəq çək olyr?

Malarija (kızdırma).

Azərbaycanın bataklık olan jərlərindəqi insanları, çəkylə, malarija naxoslygy vardı. By naxoslygyn nədən mejdana qəldiqi, 1880-ci ilə qibi bilinməjirdi. O vaktə kədər hamı, malarija naxoslygy-nyn jəz meyvələrdən, sylardan və jə bəstanlardan torədiqini quman edirlərdi. Həman tarixdə fransə, doktor «Lavza» malarija mikroby-ny insan kəminə qəf etdi və by naxoslygyn bataklıklarda jəzəjan ağəkənanadların insanı, diələjərəq kəminə həman naxoslyk mikro-byny verməsindən mejdana qəldiqi mə'lym oldy.

Hamı, özünə jəki, olan bataklıkları, kərytmək ilə özünü naxos-lyga dytylməkdan saklamalıdyr. By naxoslyga dytylan adamların, uzı sarı, olyb, əzləri də jəvəz-jəvəz artıklar və nihəjət olurlər. Qəh-nə həqumət, by naxoslyklardan bizi kərymak üçün heç bir tədbirdə bylynmamı,ədyr. Byra həquməti isə, bataklıkları, kərydarək ağəkə-nadları, məhv etməq, pılsyz «xinin» dərmanı, byrakmak, sihhijə-

mintəkələri təşqil etməq və səjirə ilə kızdırma naxoslygyny jək et-məq üçün ciddi bir syrətdə çalışmaktadı. r.

1917-ci ildən 1921-ci ilə kədər Azərbaycanda by naxoslyk çəkly zıjan vermiş, isə də, axır vaktlarda jəvəz-jəvəz azalmaga basla-mı,ədyr. Bataklık olan jərlərdəqi malarija ağəkənanadlardan hamı, özünü muhafəzə etməli ara-sıra xinin dərmanı, atmalıdyr.

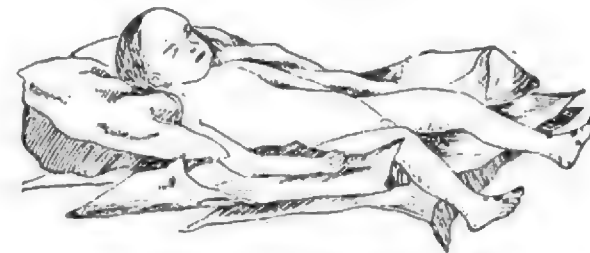
SYALLAR:

- 1 — Malarija xəstəliqi hamı, jərlərdə çək olyr?
- 2 — By xəstəliqi torədən nədur?
- 3 — Həqumətimiz by naxoslykdən kərytarmək üçün, nə qibi tədbirlər qərmı,ədyr?

Jolykma naxoslyklar.

Bə'zi naxoslyklar vardı. r qı, onlar xəstədən başka sağlam ada-ma qəçir. Belə azarlara jolykma azarlar deyirlər. Qəçmişdə by na-xoslykların, nəcə qəçdiqini bilməjirdilər. Son zamanlar isə jolykma naxoslykların, yalnız mikroblar vasitəsilə qəçdiqini əjənmisilər.

Vərəm, kızılca, tif, traxoma, çiçəq və səjir by qibi naxoslyk-ların bir adəmdən başka bir adəmə qəçməsi, naxosyn paltarını, qəç-məq, artıqını, jəməq, bir jərdə jəzəmak, uz silən dəstəməlin, və sa-bynyny işlətməq ilə olyr. By naxoslyklardan hər il bir çək adam tələf olyr. Tələf olanların çəkylə elmsiz və hişissihhədən xəbəri ol-məjan adamlardı. Jolykma naxoslygyndan özünü kərytarmək is-təjənlər, həmişə əzlərindən mukəjjəd olmalıdyrlar.

Sifilisi ata və anadan olmyz yəək

Jolykma xəstəliqləri əsəson iqi kəsmə ayrılar. Sifilis və suzənəq qibi ictimai xəstəliqlər; vərəm, revmatizm qibi həmqarlık xəstəliq-ləridur.

Halı-lıazırda xəstələr ayrı saklanmadığından və hifzissilihəyə riayət olunmadığından, Azərbaycanın bir çox qentləri baədan-baəa sıfıls, suzənəq qibi xəstəliqlərə dytylmyalar; həm də by xəstəliqlər irsi olaraq nəsilədən nəsilə qeçirlər; vərəm dəxi eləcə çox intizar tapmış xəstəliqlərdəndur. Xusysən cahanqirliq və vətəndaşlıq muharabəsinin nəticəsi olaraq, uz vermiş kəhətliq və aclıq səbəbilə by xəstəliq əiddət etmiş. Belə hər tərəfə jajılmış xəstəliqlərə ictimai xəstəliq adı verilir.

Bir daha muəjjən sənətdə çalışanlarda daima muəjjən xəstəliqlər muəahədə edilir qi, bynlara da həm qar xəstəliqləri dejilir. Məsələn mətbəə işində çalışanların mətbəə xəlitəsindən zəhərlənməsi nəticəsində vərəm və urəq xəstəliqləri, muəllimlərdə əsəbiliq, vərəm xəstəliqləri və iləx bəz verir.

SYALLAR:

- 1 — Jolykma naxozlyk nə deməqdur?
- 2 — By naxozlygy jolykdyran səbəblər nələrdur?
- 3 — Jolykma naxozlykdən korynmak üçün nə etməlidur?
- 4 — İctimai xəstəliqlər hansılardyr?
- 5 — Hansı xəstəliqlərə həm qarlıq xəstəliqləri dejirlər?

Karın jatalağı.

1.

Jolykma azarlardan biri də karın jatalağı (tif xəstəliyinin bir nevi) dyr. Bynyn mikroby xırda və çizgili əqillidur. Ağızımızdan maldəmizə, oradan da kana qeçib kanı zəhərləməyə bəzlar. Jatalak jolykma naxozlygydyr. By naxozlyga dytylan adamların paltarlarını, jyan adamlar da əllərini jakı, jymamış ağızlarını qətersələr, hamı naxozlyga dytyrlarlar. Ustu açık və natəmiz olan sy vasitəsilə, by naxozlyk daha asan qeçər; çünqu nəbələd adamlar jalnız paltarını, dejil, meyvələri də belə sylar ilə jyiyrar. Nəticədə naxozlyk mejdana qəlir. Tif mikroby çox davamlıdyr. Həftələrcə, illərcə pisliqdə, kyry toprakda, çirəq sylarda diri kalır və çəkəla bilir. Karın jatalağı, həm bəjuqləri, həm də qıçıqləri dytar və naxozlyga dytylanlardan çökyny öldürər.

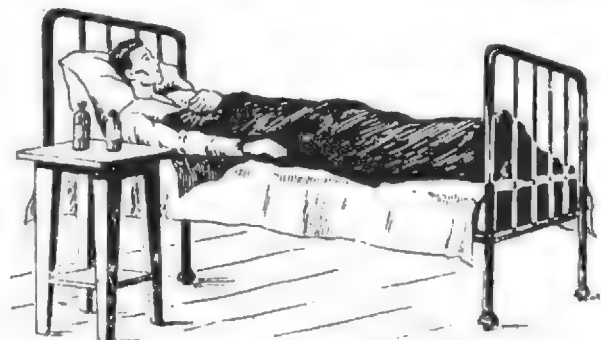
2.

Jatalak mikroby vucyda qirdiqdən 9-10 qun sonra naxozlyk bəz qəstərər; by naxozlygyn ilk əlamətləri: kuvvətsizliq, əjak, bel və bəz ağrılarıdyr. Balaca titrəmə, yjkyzyzlyk naxozly rahatsız etməyə bəzlar və kızıdırması, javaz-javaz artar. Birinci həftənin so-

nynda kızıdırma 40 dərəcəyə çıkar. Naxozyn daladı, jeqələnər; vucydy mərci bojda səpqilərlə səpər. Azarın ikinci həftəsi korylydyr. Naxozlar, dalgın bir halda olaraq səjklamaga bəzlarlar. Bir takım səjilər qəzuna qərunər. Bynyn üçün bəzi vakt naxozlar özünü pən-cərədən quçəyə tyllarlar. Ağızları, kyry, açık və qəpuqlu olır. Üçüncü həftə xəstə ja ölər və ja bir kədər jakılaşar. Əqər naxozyn başka bir jerindən naxozlygy bəsləməzsə, o zaman kızıdırması, 37 dərəcəyə enər, 4-ncü həftənin axırında javaz-javaz jakılaşır, amma çox zəif olır. Naxozyn ən koryly zamani, üçüncü həftədyr. Çox naxozlar by zaman ölürlər. Karın jatalağında ağızın pis olması və bəgirsəğin fənəliqı jaman nəticələr verir. Bəgirsaklara artıq kan toplanıb deşilir. Bəjrəq və səjir naxozlyklar byndan sonra bəsləyə bilir. By naxozlyga dytylmamak üçün naxozyn paltarına, əjjasına əl vırmamalıdyr. Əl dəjməq lazım qəldiqdə, əlləri spirt ilə jəkəmalıdyr. Jatalak naxozlygyna dytylmamak üçün ən jakı, çarə jatalak nəisi dyr.

SYALLAR:

- 1 — Jatalak naxozlygy nədən olar?
- 2 — By naxozlygyn mikroby nə cürdür və hansı vasitələrlə qeçir?
- 3 — Jatalak naxozlygynda nə qibi əlamətlər qərunur?
- 4 — Jatalak naxozlygyn ən koryly vaktı, nə zamandıdyr?
- 5 — İnsanlar byndan korynmak üçün nə çarə etməlidur?

Vərəm naxozlygyna dytylan bir nələr.

Vərəm (çaxotka) naxozlygy.

Jolykma naxozlyklarının korylysyndan birisi də vərəm naxozlygydyr. By naxozlyk insanın hər əzəsindən və xusysilə ağ-

cijərindən baslar. Sonraları javaz-javaz oqsurəq və bəlgəm «hajkırik» qəlib, nihajət naxos olur. Vərəm naxoslygy ağciyərdə daxil olan vərəm mikroblarından əmələ qəlir.

By naxoslyk nə cür jolykyr?

By naxoslyk insanlara azarlınn bəlgəmindən qecir. Naxosyn bəlgəmi jərə duşduqda toz ilə havaja kalkar. Sağlam adamlar ağzını açıb nəfəs aldıkdə mikrolar ağzından ciyərlərinə qırar və orada tezliq ilə artarlar. Vərəm naxoslygyndan kyrtarmak üçün vərəmli adamlar ilə ehtijatlı davranmalı, onlar ilə bir jerdə jəzamamalı və kablarını ayrı dytyb bəlgəmlərinin duşmağına imqan byrakmamalıdyr.

Vərəm naxoslygynyn mikroları.

SYALLAR:

- 1 — Vərəm naxoslygy nə cür naxoslykdyr?
- 2 — By xəstəliq nədən əmələ qəlir?
- 3 — By xəstəliq ən çox hansı ə'zadan baslar?
- 4 — Vərəm xəstəliqinin əlamətləri nədür?
- 5 — Vərəmdən nə cür korynmak lazımdyr?
- 6 — Vərəmdən başka nə qibi hamqartık xəstəliqləri vardyr (jəzi vəziləst).

Yzak naxoslykları.

Bir çox naxoslyklar vardyr qı, bynlar insanı, çox vəkt yzak iqən dytyr: kızılca, difterit, çiçəq, iskarlatin, bogma və sair naxoslyklar by cür jolykma naxoslyklardyr. By naxoslyklara ən çox yzaklar dytylyrlar. Qecmizdə by cür naxoslykların çarəsi olmadıqından, çox yzaklar tələf olyrlardı. Xəlk bynyn kabagını, almak üçün çox dızu-nurdu; nihajət by 20-nci əsrin həqimləri, by naxoslykların bə'zilərinin azılanmak ilə kabagını, almak fiqrinə düşdülər. İndi azıla-makla çiçəq, difterit, iskarlatin qibi müdhiə azarların kabagını, alır-lar. Byra həquməti by jolda bojuq işlər qorur. Xəstəliqə dytylma-maları üçün, yzakları, pılsyz hətta məchyri belə peyvənd etdirir. By naxoslykların ilacı, tapılmadan əvvəl, yzakların 50 fəjizi tələf

olyrmyş; indi jəhənz 10-15 fəjiz tələf olyr. By on on beş fəjizin də kırılmasınn əsil səbəbi ata-anaların avamlığı, yzaklara bəka bil-məmələridur. Yzakları, xəstəliqdən və olumdan kyrtarmak üçün, onları, təmiz saklamalı, vaktli-vaktində peyvənd etdirməli, naxosly-gy dytylan qibi dərhal həqimə qəstərməlidir.

SYALLAR:

- 1 — Yzak naxoslykları, hansılardyr?
- 2 — Nə üçün bynlara yzak naxoslygy deşilir?
- 3 — By naxoslykdən korynmak üçün nə etməlidir?
- 4 — Byra həquməti yzaklar üçün nə tədbir qərmüşdür?

Bir ilin içində təvəllud edən hər 100 yzaqın bir jəzə tamamına qibi jəzamalıb olmaları. *)

Rysja	Avropada	25,4
Macarıstan		20,4
Avstrija		20,3
Rymanja		19,5
Almanja		17,5
Bolgarja		16,0
İspanja		16,4
Serbja		15,0
İtalja		15,0
Belçika		14,0
Fransa		11,5
Finlanda		11,5
İngiltərə		11,0
Danimarka		10,2
İsvet		7,3
Norvet		6,8

Çiçəq naxoslygy.

Vaktile çiçəq çıxarmak hamı, üçün məchyri bir şey qımmar edi-lirdi. İndi o fiqirlər aradan qoturulmuşdur. Çiçəq, jolykma bir xəstəliqdur; ləqin ondan korynmak olar. Jəhənz naxosyn jəməna qırıl-çıkanlar, xəstənin paltarına ol vyranlar by naxoslyga dytyla bılərlər.

Çiçəq naxoslygy ilə ancaq bir dəfə azarlamak olyr. By naxoslygyn tarixi əsqidur. Miladdan çox zaman əvvəl Asjada tanınmışdır. Avropada 6-nci, əsrdə tanınmaga başlamışdyr. Mikroby hədəmə qıldıqdən 3 qun sonra, xəstəliq, baş ağrısı və baş qicəllı nıəsile baalar. Ziddətli titrəməsi, baş, kol və əjak ağrıları olyr. Naxosyn kızdırması, kırk dərəcəyə çıxar. Nəbz vyrməsi, nəfəs alıb verməsi

*) By statistika, 1909-1911-nci il mə'lumatıdyr.

çökəlir. Yıkysyzlyk və sağıklama qerulur. 2-3 qun sonra naxosyn vucydy səpər. Naxoslygyn altıncı qununda içərisinə sy toplanan kabarcıklar mejdana qələr. Bynların ortaları, çykyr olыр. Naxoslygyn 8—9-ncy qununda kabarcıklar ajdınlaşar. Naxosyn uzu və əli əizər, qəzlərinin syjy akar, 11-12-nci qunda kabarcıklar kyrymaga başlar.

By azara dytylan insanların uzləri çöyr olar. Çiçək naxoş-lygy həm qəzəllik və həm də sihhət düşmənidur. Azara dytylma-dan kabak hər bir yaşağı peyvənd etdirməq (aşılamak) və naxoşlyk-dan kvtarmak lazımdyr.

SYLLAR:

- 1 — Çiçək naxozlygy necə naxozlykdyr?
2 — Kabakda bynyn dərmanı var idimi?
3 — Cocuqlarımızı byndan xilas etmək üçün nə lazımdyr?

Qlel egsurag.

Qəj əqsurəq ən çək on jəzına kədər yəakları, dytyr. Bir jəzına kədər by naxozlyga dytylan qərpə balalar muhəkkək olurlər. Bəjuq adamların qəj əqsurəqə dytylmaları, təq-təq qərulən izdur. Qəj əqsurəq də jolykma xəstəliqlərdəndur. Bynyn üçün qəj əqsurəqə dytylan çöcykləri, dərhal bəskələrindən ajırmalıdyr. By naxozlyga dytylan yəak əqsurduqu vakt uzu kızarır, qozlərindən jəslər akır, dodakları, qəjörir, byrnyndan kan belə açılır. Beləliqlə bə'zi balalar 3-4 həftə əqsurub, kuvvətlərini itirərək jatəgə duzərlər. Bynyn ilq dərmanı, yəağı, təmiz və sojyk havada qəzdirməqdur. Əqsurəqin ziddətli vaktı, ilq «3» həftədur. Ondən sonra bir kədər jünqulləyir. Naxozyn tamənən jəkələzması, 3-4 aj surər. Naxə jəkələzib əqsurəql bitdiqdən sonra bir az sojyk alırsa jənə də əqsurəq kəjədar. Umymijətlə by azar asanlıqla sagalan bir azar dejidur.

SYLLAR:

- 1 — Qəj oqsuraq kənst, jəzda yəzkləri, çək dytyr?
- 2 — Qəj oqsuraq nə cür xəstəliqdəndur?
- 3 — By naxəstlygyn ələmətləri nədur?
- 4 — By xəstəliqə dytylan yəzkləri nə cür saklamalıdyr?

Yzak tarbiyasi.

Ata və analar, bəbaları, tərbiyə etməq üçün qəhnə adətlərdən əl çəkməyirlər. Belə olan sərətdə bizim verdiqimiz tərbiyə ilə bir nəçə jüz il byndan kabak syrılan janlız tərbiyə arasında təfavut olmajr. Ona qərə hər bir yaak tərbiyəçisi, ja onyn ata-anası, və ja muəllimi muhəkkək indiqi zaman qəstəriylərindən istifadə etməlidur. Tərbiyənin butun əhəmiyyəti də janlız by məsələdən asılıdyr. Tərbiyə izinə kanyini bir sərətdə janasmakdan məksəd sosjalist kyrylyzy üçün fəal və fəjdəli, uzvlər jəratmakdyr. By iz ata, ana və muəllimlərin üzərinə duzur. Proletar haqimijətinin məhqəmligini, sosjalizm cəmiyyəti kyrylyzynyn muvəffəkiyyətinəni ancak yəaklara qəzəl və ciddi tərbiyə verməqlə tə'min edə biləriq. Hər bir yəak həjətə aulunca uç tərbiyə altında bojuja bilər: ana tərbiyəsi, quça tərbiyəsi, məqtəb tərbiyəsi.

By tərbiyələrin əsasını möhkəmləndirmək üçün hər üç tərəfi nəzərdə tutmaq və yığının tərbiyələnməsinə diqqət vermək lazımdır. Bizdə tərbiyə işi çox qərirdə olduğundan və yaşları, bejnəlmiləl bir rəhdə yetişdirmək üçün, höquumətimiz yaş evləri və bağcaları, açılmıdır. Bynlardan istifadə edərək, sosializm rəhyndə tərbiyə alınıb balalar yetişdirmək hər qəsin bərcəvdir.

SYLLAR:

- 1 — Bizlərdə yazıqları nə cür tərbiyə edirlər?
- 2 — Yazıqlara qimlər və nə cür tərbiyə verməlidur?
- 3 — Qəzəl tərbiyənin əhəmiyyəti nədədur?

Yzak bağçası nədir?

İlk dəfə olaraq yaş bağçasını təşkil edən, almanlardan məşhur Frebel olmışdır. By, ibtidai tərbiyəni umymiləşdirmiş və tərbiyə işində yeni bir cərəyan açmışdır. Lakin onun qəstərmis olduğu yollar axır vaxtlarda yalnız dövlətli balalarına məxsus olub kalmışdır və bünyn nəticəsində tərbiyə umumi və ictimai olmaqdən çıxarak sınıfı olmışdır. Zərər İttifaqında isə Frebelin əsasları, bir kədər dəyişilib proletar sınıfının istəqlərinə yığyn bir əqilə salınmışdır. Yaşları tərbiyə etməq üçün hoqumət tərəfindən yaş bağçaları, çocuk yrdları, açılır. Byralara 4 jəzından 7 jəzinə kədər yaşlar kəbiyl edilib 3yra ryhynda tərbiyə edilirler. İsa məhəbbət, zəhmətə davam etməq və kollektiv jəsamaga alışırlar. Byrada çocuklar ojnəcklar ilə ojnəmak, mysiki çalmək, zərki soyləməq, və

sim çəkmə qibi işlərlə bərabər əqib bəqməq dəxi oğrənirlər. By isə yaaklarda zəhmətə həvəs və kəbilijət jaradır. Byna qərə hər qəs yaaklarını, bəla çöcük muəssəsələrində tərbiyə etdirməlidir.

SYALLAR:

- 1 — Yaak tərbiyəsinin əslini kəjan qındur?
- 2 — Frebelin çəkərdığı yaak tərbiyəsi axırda nə əqil aldı?
- 3 — 3yrələr əlqəsində nə qibi tərbiyə verilir?
- 4 — By cu tərbiyədən əsil məksəd nədür?
- 5 — Yaaklarımız harada tərbiyə alsalar jakəydir?

Zimnastiq.

Birdən-birə çox çalışmaq və ağır juqlər qəturmaq insanı, kuvvətdən salıb duşqun edər. Çox işsiz kalmak və uzvləri hərəqətə qətlirməməq də vucydy aciz və zəif edir. İnsan, həm zəhin ilə, həm vucydy ilə çalışmasını, bir nizamə salmalı. Zəhinlə bir çox zaman çalışsan adam qəzinəli, dolazmalı, və əzəllərini dəxi hərəqətə qətlirməlidir. Uzvləri işlətməq əzəlləri muntəzəm syratdə hərəqətə qətlirməq dəxi bir işdür. By isə zimnastiq deyildir. Zimnastiq işlə məşğyl olan adamların vucydy saglam kol və bacakları, kuvvəli olыр. Hər bir işə davamlı, və cür'ətli oldygy qibi naxoslyga da qec dytylyr.

Əvvəlləri qutlənin zimnastiq işinə heç əhəmiyyət verilməzdi. 3yra kyrylyayndan sonra bizdə bədən tərbiyəsinə bəjuq əhəmiyyət verilməqdədir. Hər bir məqəb, təəqilat və kylyblarda bədən tərbiyəsi dərəcələri duzəlməydir. Bynynla saglam, kuvvəli proletar nəslə əmələ qəlib səhər və qənt təsərrufatımız, juqsəldəcəq və sosjalizmi kyra biləcəydir.

SYALLAR:

- 1 — Bədən tərbiyəsinin əhəmiyyəti nədür?
- 2 — Zimnastiq ilə məşğyl olmanın axırı, nə olar?
- 3 — Zimnastiğin xəlk həyatı, ilə əlakəsi nədür?

Əlqələrin iklimi və əhəlinin məşğələsi.

Jer uzunda olan əlqələrin iklimi bir cür deyildir. Balaca bir kəzədə bəla dağlık tərəflərin iklimi bir cür, çəllərin və duzlərin iklimi bir başka dəniz qənarları,ın isə tamən başka cür olыр.

Əlqələrin iklimi müxtəlif oldygy üçün, o jərlərdə olan bitqilərin, həjvanların və insanların da jəzajı, müxtəlifdir.

Məsələn Baqi, qəntlərinin iklimi bostançılığa, Dağlık Karabağın iklimi maldarlığa, Qəncənin taxılçılığa yigyn oldygy üçün, byrədəqi, əhəli də hamən işlərlə məşğyl olырlar. By iklimi dəyişikliyi hər jerdə vadyr.

Ən az qun olan və topraqı, dalm byz altında kalan Rysjani, əimal tərəfinin adamları, avçılıqla dolanmaga məəbyrdырlar. İklimi nisbətən isti, topraqı, kuvvətli və kara oldygy üçün, Ykrajnanın əhəlisi əqinçiliklə jəzajır.

Jəgmyry çox və otları, bol olan jərlərdə əhəli kəjynçylykla və maldarlıqla qəcinir. İklimi rutyətli olan bir çox jərlərdə məşəçilik çox olыр və əhəlinin də bir kəsini məşə təsərrufatı, ilə məşğyl olыр.

SYALLAR:

- 1 — İklimi hər jerdə birdürmü?
- 2 — İklimin əhəliyə nə qibi tə'siri olыр?
- 3 — 3yrələr İttifakındaqi, iklimin nəv'ələrini səjın.

Kyrort jərləri.

3yrələr İttifakında mə'dən syları, olan qəzəl havalı, baqlı-baqlı, çalı, bir çox jərlər vadyr. By jərlərdə hoqumət xusysi xəstəxana, muələcəxana və istirahət evləri açməydir. By təhər muələcə jərlərinə «kyrort» deyilir.

Kyrortlarda bir çox ağır xəstələrə muələcə edilir. Hər il kyrortlara minlərcə xəstələr qəndərilir. Bynlar orada saglamlaşaraq işə kəjədirilər.

3yrələr İttifakının Krim, Kafkas mə'dən syları; Azərbaycanın Zəmaxı, Ləngəran, Qurdustan, 3yza, 3əqi və Kyba kəzaları; Qurcistanın Borzom, Manglis ilə Kara dəniz sahilləri; Volga nəhrinin bə'zi jərləri, qəzəl kyrort jərləridir.

Qəçmiş zamanda by jərlərə ancaq varlıklar qədə bilərlərdi. İndi 3yra hoqumətinin səjəsində qəniə xəlk qutləsi hamı, kyrortlardan istifadə edə bilir. İldən-ildə sığorta idarələri işçiləri kəmisjonlardan qəçirib istirahət və saglamlaşmaq üçün kyrortlara qəndərir.

SYALLAR:

- 1 — Nə qibi jərlərə kyrort jərləri deyildir?
- 2 — 3yrələr İttifakında kyrort jərləri varmıdyr?
- 3 — O jərlərə qimlər qəndərilir?

V

FƏHLƏ SLNFL VƏ SƏNAJEİMİZ.

Həmqarlar ittifaqı.

Azərbaycanda fabriq-zavod və yerli (məhəlli) komitələrin birləşmiş bəzi idarəsi, Azərbaycan Həmqarlar Ittifaqı, Byrasıdır. Zakafkasja mikjasında həmqarlar ittifaqının birləşməsinə, Zakafkasja Həmqarlar Ittifaqı, Byrası, və umym Byralar Ittifaqı, cumhyriyyəti mikjasında həmqarlar ittifaqının birləşməsinə, Umym Ittifaq Həm-qarlar Ittifaqı, Byrası, dejirlər. İnkilabçı həmqarlar ittifaqının bejnəlxalk birləşməsinə də, Kirmızı, Həmqarlar Bejnəlmiləli dejirlər.

Həmqarlar ittifaqı, ilk dəfə olaraq Rysjada 20-nei əsrin əvvəlində meydana gəlmişdir. Joldaz Lenin «Həmqarlar ittifaqı,—kommünizm məqəbidir» deyir. Doğrydan da həmqarlar ittifaqı, işçiləri əl bir etməyə, vahidliyə, sosializm cəmiyyətinin jakət, çalxakan uzvu olmağa alyadılır. Byndan başqa işçilərə hər cür qəməq qəstərir. Həmqarlar ittifaqına işçilər qənullu olaraq daxil olurlar. Hal-hazırda Umym Ittifaq Həmqarlar Ittifaqının 10 miljondan artıq uzvu vardır.

SYALLAR:

- 1 — Həmqarlar ittifaqı, Rysjada nə vakt başlanmışdır?
- 2 — İnkilabçı həmqarlar ittifaqları, harada birləşirlər?
- 3 — Umym Ittifaq Həmqarlar Ittifaqının nə kədər uzvu vardır?

Mərqəzi işçi kooperativi.

Joldaz Lenin, «kooperasja sosializmə qədər joldır» demişdir. Bynın üçün işçilər joldaz Leninin vəsiyyətinə əməl edib, hər jerdə özlərinə kooperativ açmışlar. By duqanlara rəhbərlik edən hej'əti-idarə və təftiş komissionydyr; bynlar ildə bir dəfə umym iclas karəsində işçilərə hakkt-hesab verirlər. İkində duzluq qəstərməjanlərin jərinə bacarıqlığını seçirlər. Butun işçi kooperativləri maddi kuvvətlərini artırmaq üçün mərqəzi işçi kooperativi (MIK) adı ilə

birləşmişlərdir. Hal-hazırda işçi kooperativinin 600-dən artıq duqanı, və 4000 ə jakın by duqanlarda işləyən işçiləri vardır. M. İ. K. hər aj 5 miljon manatdan artıq alqı-veris edir. Bynınla kazanc dahlıca qədər işçilər, xusysi alverçilərin əlindən kirtarmışlar.

SYALLAR:

- 1 — Kooperativ hakkında joldaz Lenin nə demişdir?
- 2 — İşçilər kooperativi nə üçün açmışlar?
- 3 — Kooperativ hej'əti-idarəsini qimlər seçirlər?
- 4 — Kooperativlər nə üçün birləşmişlərdir?

İş müddəti hakkında.

8 saatlık iş qunu ygrynda butun olqələrin işçiləri yzya müddətdən bəri mübarəzə etməkdədirlər. Hər il bir maj bajramı, qunun-da proletarlar tətil edərək, iş qununun 8 saata kədər azalmasını, tələb edirlər. Byna bakmajarak Byralar Ittifaqından başqa hər jerdə, işçiləri həddindən artıq işlətməkdədirlər. Byralar Ittifaqında Nikolaj taxtdan düşüb Qerensqi iş başına qəçdiyi zaman, işçilər özlərinə 8 saatlık iş hakkında karar çıxartıb çalxamaga başladılar. Laqin 8 ajlık Qerensqi höquməti jəzadəti halda, by barədə bir kəyn ver-mədi və daima işçiləri çox çalxatırmasında davam etdi. Oktjabr inkilabının 4-neu qunu 1917-nei ilin 27 oktyabrında, Byra höquməti 8 saatlık iş qunu hakkında dekret verdi və bynynla höqumət işçi sınıfını azadlığa çıxartdı. İndi işə Byralar olqəsində işçilər 7 saatlık iş qununa qəməq karəsindədyrlar. Hamımız var kuvvətimiz ilə 7 saatlık iş vaktından bir dəqiqədə bəzi jərə sərf etməməyə çalxamalıjız. Bəzi qəçən vaktlar iş vaktının səmərəsiz olmasına və nəticədə proletar haqimijjətinin iktisadi cihətdən sıkıntı çəkməsinə səbəb olar.

SYALLAR:

- 1 — Kubakda işçilər nə kədər işlədilər?
- 2 — Başqa olqələrdə indi nə kədər işlədirlər?
- 3 — 8 saatlık iş qunu hakkında dekreti qim və nə vakt verdi?
- 4 — By halda neçə saatlık iş qununa qəçilməq istənilir?

İnqiltərə proletariyatının tətili.

1926-nei, ilin jəz fəslində gazetələr bizə bojuq bir xəbər qutir-dilər. By işə İnqiltərə qəmur mə'dən işçilərinin qəniz inkilabı qutir-ləri, xəbəri idi. Butun dunja proletariyası, tərəfindən diqqətlə karəla-

nan by tətil hərəqəti, in vaktın azalması, zəhmət əraajitinin jaklaşması, gündəliq zəhmət hakkının artması, və sajiro qibi iktisadi tələblər ilə baqlamədi. Tətil qundən-quna daha qeniz və daha siyasi bir əqil aldı. İnqiltərə iəcilərinin by mubərəzəsi bir sinfin diqər bir sinfi əlejhinə karu, olan çikmə idi. Hər bir sinfi mubərəzə siyasi mubərəzə oldygyndan, iktisadi tələblər ilə baqlanan by çikmə, siyasi bir əqil aldı. Həmqarlar İttifakının Bax 3yrası, tətil idarə etməqi ohdəsinə qoturub tətil komitəsi adında bir komitə təqil etdi. İcə sinfinin başında dyran tred-jynion firkəsinin Bax 3yrasında iştirəq edən Makdonald, Xiks və sajiro by qibi sajinlər, byrzyazija noqrləri tətilin dərən siyasi bir rylidə oldygyyny qoruncə iəcilərin by çikməni dağıtmak üçün cəhəməyə baqladılar. Bynyn üçün tətilin rəhbərləri Umym İttifak Həmqarlar 3yrası, tərəfindən qostərilən jərdəni kəbyl etməməqə, hoqumət və kapitalistlər ilə qizlin saziələrdə bylynməyə baqladılar. İnqiltərə kommynist firkəsi by jəlcəni rəhbərlərin paxırlıq, hər nə kədər əqdışa da, qolnə rəhbərlərə inanan iəcilər byna o kədər inanmadılar. Fəkat nəticədə kommynist firkəsinin qostərdiqləri dogry çikdi. O bojuq inkilab hərəqəti iəcilərin məglybijjəti ilə kyrtardı. Hər nə kədər qec olsa da by hal, həm İnqiltərə və həm də butun cəhan icə sinfinin qəzınıu əqdı. Hər halda iəcilərin əldəqi, by dərş, byndan sonraqi, çikmələrin müvəffəkiyyətə kyrtarəcəqına bir rəhbər oləcəkdır.

SYALLAR:

- 1 — İnqiltərədə qimlər tətil baqladılar?
- 2 — Tətilçilərin məksədi nə idi?
- 3 — Onları qim idarə edirdi?
- 4 — Tətilçiləri qimlər əldətdilər?
- 5 — Qələbədə oləcəq tətillərə bynyn nə qibi tə'siri olar?

Tokycy sənajel.

Pambyk, jyn, ipəq, qatan və qəndir qibi əclərdən muxtəlif mal-lər hazırlayan sənajel—tokyma sənajel dejiqlər. Dunjada tokyma sənajel birinci dəfə olaraq İnqiltərədə mejdana qəlməzdir və sonra bənkə məmləqətlərdə də təqil edilmişdir. Hər əlqənin özünə məxsus tokyma sənajel vardy. Biz hənyz by bərədə bə'zi əlqələrdən qeridəjiq.

3yralar Cumhyriyyəti İttifakında umdə tokyma sənajelinin mərqəzi İvano Voznesensqi və Moskvadyr. Baql və Qəncədə olan tokyma sənajel İttifak üçün çək əhəmiyyətli. Baqlıdaql, Lenin fabriqi

hər il minlərcə metro aq verir. Qəncə məhlət fabriqi də 3yra hoquməti kyryldykdən sonra tiqilib işə salınmışdır. 3əqi kəzasındaql, ən bojuq ipəq fabriqləri işləməqdədir, ilavə olaraq jeni usyl ilə bojuq ipəq fabriqi də tiqilir. Byndan ilavə jeni texnika uzrə bojuq-bojuq tokyma sənajel müəssəsələri plana daxil edilmişdir. 3yralar İttifakının ən bojuq çit fabriqlərindən saqlan jeni çit fabriqi dəxi tiqilməqə baqlanmışdır. Qələbədə Azərbaycan tokyma sənajelində bojuq, qorqəmli jər dytəcəkdır. Jeni təqil edilən fabriqlər, məmləqətimizdə icə kadroların mejdana qəlməsinə səbəb oləcəq. By icə kadrosynyn artmasına sosialist kyrylyaymyz ən birinci küvvəsini əldə etməqə bizə imqan verəcəqdır.

SYALLAR:

- 1 — Tokyma sənajel nəjə dejiqlər?
- 2 — 3yralar əlqəsində hunst, jərlərdə tokyma sənajel vardy?

Neft.

Ag neft jənan mə'dən olyb, hərərəti dəs qəmurdən və odyndan artıkdır. Neftin əmələ qəlməsi xusysynda alimlər cür-bə-cür rə'j-lərdə bylynyrlar: bə'ziləri kədim zamanlarda dənizlərin dibində qullı miklərdə olan balıqlar olduqdan sonra dibə çəqərəq onları hava-sız jərdə çürümələrindən neft əmələ qəlməzdir, dejiqlər: diqər bir kəsmi, işə dənizin dibində hədsiz xırda həjvanlar olyb, tez tərəjiq tezeq də kırıldıqlarından neftin by xırda həjvan çürüntələrindən əmələ qəlməsini isbat edirlər. Hələ qi by xusysda müəjjən və durust bir mə'lymat jəkdır.

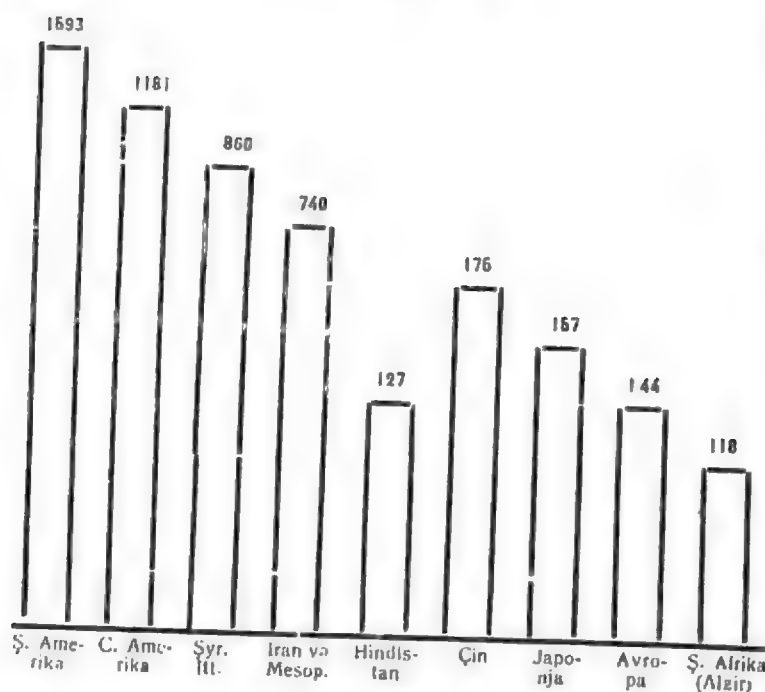
Təməzlənmiş neft cəvhəri birinci dəfə Rysjaja 1863-ncü ildə Amerikadan qətilmişdir. Baql, rayonlarında neft byryqları, 1885-nci ildən kazılmaya baqlanmışdır. O vaktə kədər neft, kyjylardan vedrələr vasitəsilə dərtilmiş. Qolnə Baql, atəpərəstləri arasında neft kyjyları, mukəddəs saqlar və ony xam halında jə-nəcəq əvəzinə jəndırlarlanmış. Bə'zi jərdən neft öz-özünə çikır Umymijjətlə nefti 500-dən 1000 metroja kədər dərinliqində kazılmış kyjylardan çikarırlar. Neft: 1) Zəlonka 2) kompressor 3) dərən nə-soslar vasitəsilə çikarılır. Fabriq-zavodlarda, dəmirjöl, va-porlarda jənəcəq əvəzinə istifadə ediləcəqdır və bynyn üçün də çək bojuq əhəmiyyət vardy. Eleqtriq olmayan jərlərə ızık verən va-sitə də halı-hazırda aq neftdir.

SYALLAR:

- 1 - Neftin nədən əmələ gəlməsi barədə alimlər nə söyləyirlər?
- 2 - Neftin byrəy usylla çıxarılmağa başlanmas, hansı tarixdəndur?
- 3 - Nefti neçə metro jərlərdən çıxarmak olır?
- 4 - Neftin əhəmiyyətini saçırsız?

Dunjadaqı neft ehtijası,

(miljon ton ilə)

Çəqic.

İnkilab jolyunda nəğmələr çaldın,
Zülmət qabysyndan intikam aldın,
Tərixə bir böyük vətənlə saldın,
Qəlmə usylları, devirən çəqic!

A. Fəvzi.

Özun də mədənsin, çiliqdur adın,
Səninlə jüküldü, o istibdadın
Hejqəli; sən bizə duz jol aradın,
İnsana hak joly qostəron çəqic!

İbtid kənsərində vələiliq sozu,
Silindi uzlərdə olumlar tozu,
Qulmədə içinin çisqinli qozu,
Cəhalət divini öldürən çəqic!
Ərsunun üstündə hərdəm bəjulan,
Zavodlar içinə səsi jəjulan,
İçinin janında kuvvət səjulan,
Sənsin jəjəjət, quldurən çəqic!

Əsrinin əməqi həjəti, butun,
Səninlə jəpmədə sərfəli dujun,
Qulumsər ufkunda jildizə, qunun,
Zəlməti sən'əti sevdiren çəqic!

Dəniz dyzy.

Həyatımızda lazım olan muhum maddələrdən biri də dyzdyr. Təbiətdə, xusysən dəniz sylvərində sənəz-hesabsız dyz vardy. Dəniz sylvərinin dili acı, edən inqilis dyzy oldygy qibi, bizim xərəqə işlətdiyimiz dyz da vardy. Qəpər bir kazana dəniz syjy qətirib təq-səq, ony byxarlaadysak, birinci nevbədə onyn uzunda cəbs adlanan, iqnici nevbədə inqilis dyzy adlanan və sonradan xərəq dyzy adlan-dırdıqımız dyzlar hasil olır. Jədiqimiz xərəq-dyzy, by cür isteh-sal olmaqdan başqa, bir daha mə'dən əqlində çikır qı byna daadyz dejiyir.

Dyzsyz insan və həjvanın ətləri bitləyib xəstələnə və hətta tələf də olə bilər.

Byndan başqa dyzdan eləqtriq vasitəsilə qənt təsəvvəfi duz-mənləri ilə, mübarəzə etməq və müharəbədə işlətməq üçün lazım olan xlor qazı, və sonajədə əhəmiyyətli olan natriym metalı, da istehsal olynır.

Dəmir.

Dəmir ən muhum bir mə'dəndur. İnsan, dəmirsiz jənjə bil-məz. Fabriq və zavodlardaqı maşınlar, dəzqahlar qotanlar və başqa bir çək həjətdə işlənən əjələr dəmirdən olır.

Jəjadıqımız devrdə hər bir əjə dəmirdən əmələ qəldiyindən, by devrə «dəmir devri» dejiyir. Hərəjə bakarsak dəmirdən jəpılmış

səjilər qorəriq. Halı-hazırda bir məmləqətin nə dərəcədə mədəni olması, onyn işlətdiyi dəmir ilə tə'jin edilir.

Dəmir, bizim qorduqumuz əşqildə jerdən çıxarılmaıır. O, jerdən bir çox maddələr ilə karışık mə'dən əqlində çıxarılır. Bynı peclərdə əridib saflaşdıraraq, ondan polat, çyğyn və jymysak dəmir qibi dəmir nevləri hazırlanır. Dəmirin by nevləri onyn tərqibində kalan karbonyn mikdarından asılıdır. Əyrələr İttifakında dəmir istehsalının başlıca rayonları: Yral, Don lievzəsi, Kornitsqi, Əimal və Leningrad rayonlarıdır. Əyrələr İttifakı, əqinci olqəsi oldygy üçün, metal zavodlarında: traktor, biçən, taxıl biçən, taxıl savıran və saıir qənt təsərrufatına lazım olan məşınlar hazırlanır. Bynların da başlıca hissələri dəmirdur.

SYALLAR:

- 1—Dəmir haradan çıxarılır?
- 2—Dəmiri nəyə işlədirir?
- 3—Qənt təsərrufatında dəmirin nə qibi əhəmiyyəti vardır?

Əyrələr İttifakında kystar sənajei.

Əşqiden bəri artmakda olan kystar sənajei Əyrələr İttifakında halı-hazırda da davam etməqdədur. Həqumət də onyn davamına yardım edir; çünqu sənajei çox tərəkki etməmiş olqəmizdə kystar sənajeinin əhəmiyyəti böjuqdur. Byrada kystar sənajeinin artması, na bir çox səbəblər vardır:

- 1—Fabriq-zavod sənajei zəifdur.
- 2—Əyrələr olqəsinin bir çox jərlərində küç yzyn olyb, qəntilər jeddi səqqiz aj əqin işlərilə məşğyl olmaıırlar. Ancak kystərlik ilə vakt qəcirirlər.
- 3—Qəntilərin çoky fabriq mərqəzlərindən yzak və vəsajiti-nəkliljədən məhrymdyrlar. By qibi qəntilərin mala olan ehtijacı, jərli kystar sənajelə ədənir. Byna qərə də kystar sənajei böjujub artmaııdır. Əsas vəzifəmiz kystar sənajeini kollektivləədirnəqlə fabriq-zavod halına salmakdyr; çünqu fabriq-zavodyn tərəkksilə olqəmizin sərvətini juqsaldib ehtijacımızı tə'min edəcəqiz və bynynla qet-qədə kystar sənajei azalacakdyr.

Kystar sənajeindən fabriq-zavod sənajeinə qəçməq, işçi kuvvətindən kazanc etməqdən başka mədaxilimizi də dəfələrlə artıracakdyr.

SYALLAR:

- 1—Əyrələr İttifakında kystar sənajeinin vəziyyəti nəzədur?
- 2—By olqədə kystar sənajeinin artmasının səbəblərini qəstərin.
- 3—Kystar sənajei barədə həqumətin qəturduqu xətti-həraqat.

SYALLAR:

- 1- Qənt təsərrufatı, nələrdən ibarətdur?
- 2—Bynlardan ən məşhury hansılardyr?
- 3 —Qənt təsərrufatının tərəkkisi, sənəjin tərəkkisində nə qibi bir rol oynaməkdədyr?
- 4—Qənt təsərrufatının tərəkkisi xarici siyasətə nə qibi tə'sir edə bilər?

VI

QƏNT TƏSƏRRUFATLMLZ.

Azərbaycanda qənt təsərrufatı.

Azərbaycanda jəşajan əhalinin 75 fəjizi qənt təsərrufatı ilə məşğyldyr. Byrada ən bəz təsərrufat əqinçilikdur. Əqilən əşjələr: bygda, arpa, pəmyk, duju və səjirədur. Pəmyk və duqu, sy səvən bitqilər-dən oldygyndan, syly jərlərdə daha jəki, əmələ qəlirlər. Muharəbə-dən sonra pəmyk məhsyly, tamamilə aradan kəldirilmədyr. İndi isə jənə də tərəkki etməyə bəsləmişdyr. Azərbaycanın bə'zi kəzəla-rında bəğətlik və bostəncilik isə də tərəkki etmədyr. Bəşlərin çəky uzum bəğlətindən ibarətdur. Uzum bəğlətindən hasil olan məhsyl, bəşlə bəşlələrə də qəndərilir. Əqinçilik ilə bərabər, Azərbaycanı maldarlık ilə də məşğyl olanlar çəkydyr. Kəjyneylyk by təsərrufatın ən iləri qədən kismədyr. Byndan bəşlə Azərbaycanın bə'zi kəzəla-rında, ipəqçilik ilə də məşğyl olurlar. Bə'zi jərlərdə artəçilik də var-dyr. Azərbaycanın bəşlə qənt təsərrufatı, pəmykəylyk, bəğətlik, maldarlık, ipəqçilik, əqinçilik və artəçilikdyr.

Qənt təsərrufatının juqsəlişi, əşlər təsərrufatının juqsəlməsinə bəjəq səbədyr. Pəmykəylyk, kəjyneylyk və səjirə sənəje bitqiləri çəkəldikə, fabriq-zavodlarımız da bir o kədr artacəkydyr. Əqinçilik işləri canlandıkə, işçilərin jəjəq cihətdən olan ehtijacları, qozəlləndəq, istənilən dərəcədə tərəkki edəcəqdyr. Həqumtimiz bir tərəf-dən əşlər təsərrufatına əhəmiyyət verdiqi qibi, o biri tərəfdən də qənt təsərrufatının juqsəlməsi üçün qənt istikraz vərəkəsi byrakmışdyr.

Bynynda qənt təsərrufatımız tez bir zaman içərisində canlanə-cək. Məmləqətimiz bir qənt təsərrufatı, məmləqəti oldygyndan, qənt təsərrufatının juqsəlməsi həqumətimizin xarici siyasətinə də bəjəq qəməqlər edəcəq; zira məhsyl çək və qozəlləndiqə, məmləqətimiz xarici əlqələrdə özünə bazar tapacək, ixracatımız çəkəldikə da inə-daxilimiz və həqumətimiz quclənəcəqdyr.

Ev hejvanları və maldarlık.

Qənt təsərrufatında ev hejvanları, bəjəq rol oynajrdı. Hazır-da lazımi kədr qənt təsərrufatı, məşinlarına hələ malik olmədygə-muzdan, qəntilərin hejvanlara jənə də ehtijacları, vardy. Ev hejvan-ları, qəntilərlər üçün mətəkil bir təsərrufat mənbədyr. Bynlacın və-sitəsilə jəq, sut, dəri qənt, jyn və gəjri məhsyllar əldə edilir. At əqüz və inəqin qənt təsərrufatında nə kədr əhəmiyyəti oldygy hamıjə mə'lymdyr. Qəntilərlər arasında by cür hejvanlara «bəsləjici ana» adı verilir. Azərbaycan qəntçilərinin qəlrindən 40 fəjizi maldarlıkdan ha-sıl olr. Ləqin by maldarlık, bir ixtisas dəjirəsində dəjildyr. Hər bir qəntli bir nəqə hejvana maliqdyr. Maldarlığı qəlnə usyl ilə apar-ırlar. Qədyr qı byrada bir inəq, Amerikanın bir kəjyny kədr anək sut verir.

Azərbaycanda byjnyzly hejvanların və kəjynların çəkəlməsinə fiqir verilirə də, onların sağlamləməsinə, cins bir əqil əlməsinə əhəmiyyət verilməjir. Azərbaycan qəntlərinin bə'zilərində dəvə və əz-rəq qibi hejvanlardan da istifadə edilir. Azərbaycanı maldarlık ilə dolanan qəntilərlər, jərm qəçəri halında jəşajrlar. Jəz zamanı, hejvan-ları, jəjləyə aparıb həvalə soykələndə kələklərə donurilər.

Byra həquməti Azərbaycanı maldarlık işlərini tərəkki etdir-məq üçün bir çək işlər qormuşdyr. Bə'zi kəzalarda cins hejvan jətiz-dirən muəssəsələr təşkil etmədyr. Danimarka və səjirə əşəbi əqə-lərdən cins at, inəq və kəjynlar qətirdib, bizim də hejvanlarımızın cins olmasına çəlişir. Hejvanların tələf olmaməsi üçün bir çək jərlərdə bəjətlərlik mintəkələri açılmışdyr. Qənt təsərrufatında işləməq üçün lazımlı olan hejvanlar anək əlqəmiz sənəje'ləndiqə əzalacək və onların jərini tamamilən məşinlar dytacəkdyr.

SYALLAR:

- 1.—Ev hejvanlarının əhəmiyyəti nədədyr?
- 2—Qənt təsərrufatında hejvanların roly nədyr?

3— Qənt təsərrüfatında heyvanların mizin ilə əvəz edilmələri nə cür mümkündür?

4— Mulların cinsləndirilməsi üçün nə qibi tədbirlər qorulu?

Kojnçylyk.

Qənt təsərrüfatı, içərisində inəq kədar əhəmiyyətə malik olan heyvanın biri də kojnydyr. Kojnyyn sudu, jyny, dərisi, əti, kyzysy bəzəq təsərrüfat mənbə'ləridur. Sojyk iklimlərdə isti paltar və əjakkabı, olmazsa jənamak kəbil dejidur. Hər cür isti paltarları, və əjakkabularını, bizə verən kijnədyr. Dərisindən qurq, jynyndan sal, jəpən-ci, qeçə, məhiyt əmələ qətirir. Əti isə dadlı, və sağlam qıdamızdyr. Sudundan pəndir, jəq əmələ qəlir; pejini isə bostanları, mızı, kuvvətləndirir. Byndan başka kojyn az jejən oldygy üçün, xərç, az və mənfəəti çək olan heyvandyr. Muharəbədən əvvəl kojnçylykda birinci jer dytan Byralar İttifakı, idi. Muharəbə və kəhətliq nəticəsində kojnçylyk isə çək qerijə duşmuşdur. Azərbaycanın kojyn saklaməqə iklim və ərajiiti yjgyn oldygy üçün, byrada kojyn saklanmak ən kədim zamandandyr. Muharəbədən sonra byrada kojnçylyk isə zəifləmişdur. Muharəbədən əvvəl Azərbaycanda iqi milyon dörd yüz səqşən mindən çək kojyn var iqən, 1921-nəi ildə ancaq altı, yüz səqşən jeddi minə kədar kojyn kalmışdı. Byra höqumətinin fəalijjəti nəticəsində 1925-nəi ildə Azərbaycanda olan kojnyyn saji, bir milyon beş yüz on beş minə kədar idi. Byra höquməti Azərbaycanda kojnçylygyn tərəkkisi üçün başka tədbirlər də qorur. Otlak jərlərinin duzqun bələnməsi, cins kojynlardan nəsil dytylması, qəqəri jollarının təmiri və sajiə, həp kojnçylygyn tərəkkisi üçün atılan addımlardyr.

Həli-hazırda kojnçylygyn ən muqəmməl usuly, Danimarka təsərrüfatlarının apardığı, usyldyr qı, onlar kojyndən bizim kojnçylygynın qəturduqləri qəlirdən dəfələri artıq qəlir qətururlər. Bizdə adətən kojyn surusu müxtəlif cins kojyndən ibarət oldygy üçün, onların jynları, bir olmajr və bynyn nəticəsində dəxi jynyyn kijnəti az, cinsi də pis oljr. Hələ kojyn məhsylatını, satmak üçün, muqəmməl təşqilatların olmaması, da onyn fəjdəsini, dəfələri azaldır.

SYALLAR:

- 1—Kojnçylygyn nə qibi əhəmiyyəti vardy?
- 2—Kojyn məhsyllarını, saji?
- 3—Muharəbədən əvvəl Byra kojnçylygy nə halda idi?

4—Azərbaycanda kojnçylyk hansı zamandandy?

5—Kojnçylygyn tərəkkisi üçün höqumətimiz nə qibi tədbirlər qorur?

Avçılık.

Məidarlıq və əqinçiliqdən xəbəri olmajan ilq insanlar, ancaq avçılık ilə jəşərdilər. Ona qorə də onlar bir jerdə otvrak jəşərdilər, kvr-məjib, avın çək oldygy jərlərə qəçərdilər. Həli-hazırda insanlar mədəni həjətə qəddiqlərindən, aralarında bir çək təsərrüfat əqilləri vardy. By səbəbdən indi avçılık işlərinə bir o kədar də ehtijac jəkdyr. Byna həkməjərkə avçılık ilə jəşəjan bir çək xalk vardy. Əl-qələrin iklimi və ərajiiti onlara başka cür təsərrüfat ilə məşğyl olmağa imqan veriməjr. Məsələn: Sibirdə jəşəjan jakyt və esqimoslara başka sənət ilə məşğyl olmaq mümkün olmadıgından, onlar avçılık ilə jəşərdilər. Azərbaycanda dəxi cüz'i bir avçılık vardy. Byrada avçılık ilə məşğyl olanlar, qəntilər və kyllykçylardyr. Jəlimiz bəzi kəzalarda, məsələn: Ləngəran, Qurdustan, Dağlık Karabəq və sajiə Azərbaycanın dağlık hissələrində jəşəjan qəntilər cür-bə-cür vəhəi heyvanları, avlajarak, qızəranlarını, bynynla qəçirirlər.

Azərbaycan məşələrində müxtəlif cins heyvanlar və kvələr vardy. Bir çək zaman avçılık sərbəst byrakıldıgından, heyvanların kədəri əqilmədi. Jəni cinslər məhv olmağa uz kojnydy. İndi avçılık isə nizama salınmışdyr. Avçılar ittifakı, adında bir təşqilat kvyrylmış, byndan icazəsiz bir qimənin avçılık etməqə ixtijarı, jəkdyr. By təşqilat dəxi jykəridəqi, nəsənləri, nəzərə alarak, av üçün müəjən kənyələr jəratmışdyr. Başka təsərrüfat ilə jənamak mümkün olmajan jərlərdə avçılıgın bojuq əhəmiyyəti vardy.

SYALLAR:

- 1—İbtidai insanlar nə üçün avçılık ilə jəşərdilər?
- 2—İndi avçılığa nə üçün əhəmiyyət verilməjr?
- 3—Hansı xalklar indi avçılık ilə jəşərdilər?
- 4—Azərbaycanda avçılık varmı?
- 5—Avçılık isə nə zamandan nizama salınmışdyr?
- 6—Avçılar ittifakının məqsədi nədur?

Arıçılık.

Qənt təsərrüfatının bir sə'bəsi də arıçılıkdyr. Arıçılık, Byralar ittifakının bir çək jərlərində, o cümlədən Azərbaycanda da vardy. Qəntilər, by isə ilə ən kədim zamandan məşğyl oljrlər. Hətta

Əhali o zaman, hökumət vergilərini bal və mənə ilə ödəyirdilər. Lakin sonraları, sonağın tərəkkisi; kənd, aqar zavodlarının açılması, arıçılığın javaş-javaş zəifləməsinə səbəb oluydular. Bəzi kəzalarda aqin işləri mümkün olmadığından, əhali ancaq maldarlıq və arıçılıq ilə məşğul olurlar. Byralarda arıçılıq isə ən fəidəli, təsərrüfatdır.

Arıçılıq təsərrüfatı bizdə Kyba, Ləngəran, Bəməxi, Karabəg, Şəqi və səjirə qibi Azərbaycanın nəbəti, bol olan yerlərdə məşğul olurlar. Bəzi kəzalarda arıçılıq sənəti ən fəidəli, təsərrüfatdan hesab olunur.

Son zamanlar əhali, javaş-javaş yeni usullar ilə ari, saklamaga başlamışlar. Arıçılıq yeni usul ilə aparılırsa, çox artıq məhsul almaq mümkündür. By barədə Şyra hökuməti ciddi işlər qorur; qənt təsərrüfatı, stəjonları, təqil edərkən oralarda arıçılıq təbisi açmış və qəntilərə yeni usullardan istifadə etməyi öyrətməyə başlamışdır.

SYALLAR:

- 1 - *Bizim ölkədə arıçılıq varmı, və nə haldədir?*
- 2 - *Hökumətimiz by isə necə bəkir?*
- 3 - *Arıçılıq nə cür təsərrüfatdır?*

Pambykçylyk.

Böyük ələmijət verilən təsərrüfatdan birisi də pambykçylykdyr. Azərbaycanda pambyk işləri çox fəidəlidir. Hər il altı, milyon pyta kədər pambyk hasil edilir. Byrada pambyk əqini ilən ilə artınakdadır. Azərbaycanda çox pambyk əqilən yer Mygan, Mil, Şirvan düzədir. Pambygyn jakat, məhsul verməsi üçün, ony tez-tez syvarmaq lazımdır. Bynyn üçün Qur və Aras nəhirlərindən kanallar çəkilib hamam pambyk əqilən yerləri sylajırlar.

Şyralar ölkəsində əqilən pambyk, bizim fabriqlərin ehtiyacını, tamamilə ödəməyir. Ona görə hər il xarici ölkələrdən neçə milyon pyt pambyk alınır. Xaricdən alınan pambygy kəzəl para və ya kiymətli təsərrüfat mübadiləsi ilə almaq mümkün olmur. Odyr qı, Şyralar hökuməti daxilə pambyk məhsulunu artırmağa çalışır. Pambyk məhsulunu artırmaq üçün pambyk əqinçilərinə toxym, mənə, pyl, hejvan və səjirə cihətdən böyük yardımlar oluyur. Syvarılmanın kəllən yerlərə yeni kanallar çəkilərək, topraklar pambyk əqinə yarar bir hala salınır.

Şyralar İttifaqının pambyk hasil etdiyi yer, Zəkaufasja və Turqustandır. Xaricdən qəllən pambyk isə, Amerika, Mısır və Hindis-

tandan alınır. Şyra hökumətinin fəalijəti sərəsində daxilə pambyk məhsulı artacaq və jəkləşəcəkdyr və xalkın milyonlarca kəzəl pylları, öz məmləkətimizin tərəkkisinə sərf ediləcəkdir. Bynynla təsərrüfatımızı, tərəkki etdirəcəy və dolanacağımızı, jəkləşəcəy, bilsək.

By halda, Şyralar ölkəsində müharibədən bəvəqə mikdərdə pambyk əqilənəkdir. Pambyk əqinə yarar yerlərimiz tamamilə sydan təmin olınarsa, pambyk ehtiyacımız da ödənəcəkdir və byndan sonra xaricdən pambyk qətlirməyə ehtiyac kəlməyəcəkdir. Təp-rəkdən çoxly məhsul əldə etməy üçün topradı, qubuləməy, jəni pə-jin və qimjəvi əczalar ilə topradı, kuvvələndirməy lazımdır. Bütün mədəni ölkələr qənt təsərrüfatlarını, beləliklə tərəkki etdirənəkdir. Ən çox lazımlı olan qubra, natriym və kaliym əzəlləri, (so-ra)dyr.

SYALLAR:

- 1 - *Hansı kəzalarda pambyk əqini mümkündür?*
- 2 - *Şyralar İttifaqında neçə ölkədə pambyk hasil edilir?*
- 3 - *Ölkəmizdən hasil olan pambyk, ehtiyacımızı, ödəyirmi?*
- 4 - *Xaricə ehtiyacımız olmamak üçün neçə etməlidir?*

Çəjirtqə.

Çəjirtqə sumuqsuz bir hejvandır. İsti yerlərdə jəzar. Majın əvəllərində jymyrtadan çıxıb, taxıl və səjirə məhsulunu jəməy və tə-ləf etməyə başlar. Çəjirtqələrin kədəri milyonlar ilə oldygy üçün, bynlar kədərsiz syratda toxym byrakar və bir müddət yəyədykdən sonra kərlərlər.

Toprğa byrakılmaqlı olan toxymalar, ertəsi jəy fəslində taxılın jəvəlləyib jəvəlləyib bir zamanda dirilib jənə də taxıl, məhv etməyə başlar. Bynların səji, çox oldygy üçün yədykları, zaman, qunəsin kəbəkini, qəsirlər və by səjəklə jərə bir müddət kəranlıq çəyir. O vakt bynlar hansı, bir jərə enmiş olsalar oram, tamamilə bərbəz edərlər.

İnsan üçün by səjək fəlaqət qətirən bir hejvanı, məhv etməy la-zımdır. Avropa ölkəsində çəjirtqələri məhv etməy üçün, ajroplanlar vasitəsilə, onların bylyndykları, jərə cür-bə-cür zəhərli qazlar byra-kırlar. Onların byrakdıqları, toxymaları, həm qəntilərlə toplajır və həm də qimjəvi əczalarla məhv edirlər.

Byndan başka bə'zən dərin xəndəqlər kəzərək jeni yənəkədə olan çəjirtqələri oraja toqub kərlərlər; bə'zən onları jandırılırlar. By

ausyılar ilə onları kırıb kirtarmak mümkün deyildir. Qolına hoqumət qənt təsərrüfatına zıyan vıran çajirtqələr uqun, heq bir tədbirdə by-lynmajırdı.

Fəket, Byra hoquməti hər durlu jardında bylynyr və qənt təsərrüfatının muhafəzəsi uqun durlu-durlu tədbirlər qormədədur. Hət-ta əqinlərimizi xarici ölgələrdən (İrandan) qəlon çajirtqədən muha-fəzə etməq uqun İran hoqumətilə belə əlakəyə qirizilmədədur.

SYALLAR:

- 1—Çajirtqə necə hejvəndyr?
- 2—O, haralarda jazar və necə artar?
- 3—Çajirtqəni məhv etməq uqun hansı vasitələr vardy?
- 4—Azərbaycanda çajirtqə varmıdyr?
- 5—Çajirtqə ilə mubərəzə olynırmı?

Qəndə dogry.

İaql: Ə. Kily-zadə

Qetməlijiq qəndə dogry qədəq biz,
Hər kaldırak istehsal, qəntlərdə.
By məksədi hər dəkikə qorəq biz,
Texnikanı artırak biz hər jerdə.

Qeçdi daha xıç, oquzun zamanı,
Qərb elində kalmamı,ədyr nizamı,
Qəntlər surur hələ ağac qotanı,
Əsqi adət kalıb bizim ellərdə.

Qolməliqdən tazalıqə sapak biz,
İdirliq uqun asan joly tapak biz.
Qəntlilərə is məsni, japak biz,
Koj ojnastın dəmir çəqic əllərdə.

Hajdı, verəq əsqiliqə jəniliq,
Əjrədəq biz qəntlilərə hər biliq,
Biliqdədur dejiqlər diriliq,
Biz işçilər əl yzadak çəllərə.

İpəqçiliq.

Bildiğiniz ipəqi əmələ qətirən ipəqkyrдыdyr. By kырd, öz ağ-zından orunçəq torına bənzər incə saplar byrakır. Byrakdıqtı, sap ilə hər tərəfdən özünü sarıjib by syratla tanıdıgımız baramanı, əmələ qətirir. By kыrdyn ətrafına sarılmış barama sapının yzın-lygy 350 metro kədar olыр; haman baramaları, ipəq zavodlarında

əvvələn bogырlar, jə'ni byxar vasitəsilə içindəqi kырdy öldururlər. Belə bogырны baramanı, neçə illər ilə saklamak olar, əqs halda içindəqi kырd qəpənəq olyb baramanı, desərəq dızarıja çıkır və ba-ramanı, xarab edər. Baramanı, byxarda kajnanmış sy içində xusysi supırqə ilə dəjduqdən sonra ipəq açan zavodda saplarını, açırlar. Həman saplardan cür-bə-cür ipəq mallar tokynыр.

İpəq kырdynyn bəslənməsi uqun tyt ağacının japrakları, lazım-дыr. Azərbaycanda by ağacdən çox jətədiqi uqun, byrada ipəqçiliq ta kədimdən hərj vardy. Tyt ağacı, Azərbaycanın hər kəzasında jə-tisir; ona qorə Azərbaycan kəzalarının hamısında ipəqkyrды bəsləməq mümkündür. Ancak ən çox ipəqçiliq ilə məşğul olan kəza, Əs-qi və Samaxı kəzası, və Dağlık Karabagдыr. Byralardan hər ildə jüz min pyta kədar ipəq hasil edilir. Əsqi əhərində əsqi zamandan belə ipəq fabriqləri vardy. Byra hoquməti zamanında Əsqi ipəqçiliqi-nə çox əhəmiyyət verilmişdir. Jəni sistem texnikəyə məliq ipəq zavod-ları, tiqilməqdədur. Byralar İttifakında Azərbaycandan başkə Tur-qustanda da ipəqçiliq vardy. Turqustanda Səmərkənd ipəqi ən məş-hyr ipəqdur. Çar zamanında ipəqçiliq is hər jerdə bojuq jər dyt-дыgy uqun bizim ipəqçiliq isimiz də, cəhan mikjasında uquncu jər dytməkda idi (cinsə ləinci jər dytyrды).

Bizdə ipəq cinsini jəksələtdirmək uqun bir çox tədbirlər qoru-lur. İpəqçiliq ilə məşğul olan kəzalarda, ipəq stansiyaları, və bynlar-da işləməq uqun mütəxəssislər jətədirilir. By vaktə kədar olqəmiz-də ipəq toxymy əmələ qəlmədiqindən, səjir məmləqətlərdən toxym qətiməq məbyrijiyatında idi. Ölgəmiş Byralətdikdən sonra, bynyn da kəjdinə kalıb bir neçə kəzada toxym çıkaran stansiyalar açılmış-дыr qı, byralarda hər il jüz minlərcə kыty cins toxym hazırlanıv və qəzəl nəticələr verir.

Əvvəlləri Azərbaycan və Turqustan ipəqlərinin cəkyssy xarici ba-zarlarda satılırdı. Ancak indi sənəjimizin juqsəlməsi səjəsində xam maldən özümüz istifadə edirik.

İpəqçiliqin əhəmiyyəti və faydası, çox oldyğyndən qəntlilər by-lədə ciddiyyətə çəkilməli,dyrlar.

SYALLAR:

- 1—İpəq, nədən əmələ qətir?
- 2—İpəqkyrды, nə ilə bəslənir?
- 3—Hansı kəzada ipəqçiliq tərəkki etmişdir?
- 4—Bir ildə olqəmizdə nə kədar ipəq hasilatı olыр?
- 5—Ən kiyimətlil ipəq harada əmələ qətir?

Kollektiv təsərrüfat və traktor.

Qənt təsərrüfatını, yeni usul və texnika ilə kərmək vaxtı, artıq qalmıqdır; lakin ortabab və joksyl qəntlilərin təq-təq olaraq yeni məhsullar, jaket, cins heyvanlar və toxumlar almaya qüvvələri çatmaz. By qibi qəntlilərin traktor və by qibi böyüq alətləri almaq və ondan istifadə etmək üçün əəriq olmaları və kollektiv düzəltmələri lazımdır. Qəntilər belə işin fəjdəsini, düşünüb artel və komynalar düzəltmələr. Kollektiv təsərrüfat işləri qəntiləri kolçomakların pən-cəsindən kərtəran ən həkiki joldır. By qibi müstəraq təsərrüfat kərməy: qəntilər traktor və ja başka yeni əqin alətləri ala bilərlər. Təsərrüfatın juqsəlməsində bynların böyüq rolları vardır.

İktilabdan kabak Azərbaycan qəntiləri traktoryn nə oldyğyny belə bilməzdilər. Tamam əqin jərləri xız və qotan ilə əqillərdi. Jyra höquməti qoluna əqin alətlərini yeni məhsullar ilə əvəz etmək jolynda ciddi işlər qormuşdur. Zavodları, müzdan çəkily traktor və məhsullar byrakılıb qənti qutlının ehtijacı, ədənilir.

Xarici olqələrdən qənt təsərrüfatına lazım olan hər cür yeni məhsullar qətrilinqdədir. Qəntilərimiz by məhsullardan və höqumətimizin hər cür qoməqindən istifadə edərək təsərrüfatlarını, tərəkki etdirirlər. Özlərini by jol ilə kolçomakların hüeymyndan kərtərmək üçün, kollektiv təsərrüfat, artel və səjirə düzəltməyə başlamalıdırlar.

SYALLAR:

- 1—Qəntdə qimtlərə məhsul lazımdır?
- 2 Fakir qəntilər nə vasitə ilə traktor və məhsul ala bilərlər?
- 3 Qənt təsərrüfat kooperativi nə üçündür?
- 4—Jyradan kabak əqin alətləri nə idi?
- 5 Mədəni həyatı, qəntilər nə ilə karəiləməlidirlər?

Qənt kooperativi.

Bizim zavod və fabriqlərdə qənt və səhər ehtijacı, üçün cür-bə-cür mallar və məhsullar hasil olınyr. Fabriq və zavodlardan çıxan malları, vasitəsiz olaraq ləci və qəntliyə çatdırmaq lazımdır. Belə müddət bir işi xüsusi tacirlərə vermək bizim üçün əlverişli dejidur. Çünki onlar qəntçi və tacirlərin zəhmətlərini qohna adətləri üzrə istismar edə bilərlər. Belə böyüq bir işi ancak kooperativ qoməqi ilə həyata qecirmək mümkündür. Kooperativin umdə məksədi xüsusi ticarət ilə rəkahət aparmak, və proletarların iktisadi halını, jakləədrmək-uyr. Kooperativ istehsal müəssəsələrindən malları, yeyz kəjmətlə alıb öz üzvlərinə kazanc mülahəzə etmədən satır; kooperativ ticarətinə nəzarət edən üzvlərin özləridir. Bynlar, hər zaman ticarətin qədiz-

nə dikkət verib, malların kəjmətinin kalkmasına inqan verməjirlər. Eyni zamanda satılan malların jaket olmasına dəxi dikkət edirlər. Azərbaycanda ən böyüq kooperativ Mərqəzi ləci Kooperatividir. Ko-operasiya səhər ilə qənt arasında bir qorpu təəqil edir. Qənt koope-rativl, qəntçiləri kolçomaklardan kərtəran böyüq bir vasitədir.

SYALLAR:

- 1—İstehsal olunan malları, cəmiyyətə qim jətirir?
- 2—Nə üçün xüsusi tacirlərə jol verilməjir?
- 3—Kooperativlərin ticarətinə qimtlər nəzarət edir?
- 4—Ən böyüq kooperativ hansıdır?
- 5—Qənt ilə səhər arasında kooperativin roly nədur?

1	Kooperativ n nevi	1925-nei II oktyabr- nın birində var idi		1926-nei II oktyabr- nın birində var idi		1927-nei II oktyabr- nın birində var idi	
		koopera- tivlərin səib	pəjçilə- rin səib	koopera- tivlərin səib	pəjçilə- rin səib	koopera- tivlərin səib	pəjçilə- rin səib
2	Qənt təsərrüfat kre- dit kooperativi	88	20780	114	44378	122	52343
3	Qənt təsərrüfat arteli	0	294	17	326	20	503
4	Sutçuluq koope- rativi	6	327	8	603	10	1058
5	Bagbanlar ..	3	134	7	1204	4	240
6	Məhsul əlqətləri ..	7	97	26	364	38	578
7	Şərabçılar ..	5	2194	0	2614	8	2720
8	Syvarma əlq- qətləri ..	30	5011	36	6865	11	2487
9	Tutunçular ..	3	111	3	150	3	325
10	Bostançılar ..	4	114	4	110	16	276
11	Qənt təsərrüfat komynalari	2	141	—	—	—	—
12	Mühacirlər artelləri	—	—	3	21	4	56
13	At sakləjanlar ..	—	—	3	84	3	84
14	Məsa sənəjet arteli	—	—	1	42	2	64
15	Maldarlar ..	—	—	2	104	2	330
16	Arəçilər ..	—	—	2	36	2	34
17	İstehsal artelləri ..	—	—	1	16	—	—
18	Pambykçylar ..	—	—	1	200	3	2320
19	Eleqtriq ..	—	—	—	—	1	40
Cəmiatən:		100	38203	233	67422	226	63467

3yra h  qumati, proletar h  qumati oldygy u  n qantlarda olan qant pyralary, am  q   qantlilardan ibar  tdur. By h  qumet se  qi asast.

uzorına kyryldygyndan, muajjən zamanlarda seçqi işləri baslar, camaat istədiqləri adamı, hoqumət sıralarına qeçirə bilirlər. Zyra seçqilərində mulqədarların, kapitalistlərin, alverçilərin, ryhanilərin, dəlilərin, qohnə zandarma idarələrində xidmət edənlərin, xulasa öz zəhmətilə dolanmıjanların seçməqə və seçilməqə haqqı, jokdyr. Bəzi ittifaqlarda proletar qəntililərdən bir neçəsi öz təsərrufatında baskalarını, islətməqə məbyr olurlar. Məsələn: azarlı qəntli və dyl kadınlar özləri isləməqə məbyr oldyqlarından və işləyə bilmədiqlərindən, baskalarını, islədirlər. Byna istismar deməq olmaz. Onyn üçün by qibi adamlar seçqi işindən məhrym edilməyirlər. Kızıl es-qərlər, matroslar, əvələ işçi və ja qəntli olyb sonradan isləməq bacartıqını, itirənlər seçməqə və seçilməqə haklıdyrlar. Byrada kadınlar ilə qızılar bir səsə malıqdurlar.

SYALLAR:

- 1—Zyra hoquməti hansı əsas üzrə kyrylmyadyr?
- 2—Byradaca seçqi hukiykyna qimlər malıqdurlar?
- 3—Seçqi hukiykundan məhrym edilənlər qimlərdur?

Kırmızı ordynın tarixi.

1917-nci ilin oktyabr ayında işçi və qəntililər kapitalist və mul-qədarları, bogdykdan sonra hoquməti ələ aldılar. Fabriq zavod və topraklara təqrar sahib olmaq, qohnə ittifaqlarını əldə etməq üçün qeneral və sajiqləri cavan Zyra hoquməti ələhinə hucym etməqə basladılar. Bynların hucymyny dəf' etməq üçün hoqumət mə'təbər işçi və qəntililərdən istifadə etməqə baaladı. Jakət tə'lim qərmədiqlərindən duzmənə galib qələ bilməq, bynlara çox çətin oldy. Kolçak, Deniqin, Jydeniç və sajiq qenerallar, Zyra hoqumətini və inkilab mərqəzlərini hər jerdə muhasərə etdilər. By halın kahagını almak və duzmənləri ortadan kaldırmak üçün, Zyra hoquməti 1918-nci ilin 23 fevralında Kırmızı ordy düzəltməq barəsində əmr verdi. Belə çətin zərtlər içində düzəlmisə Kırmızı ordy, öz həkiki kuvvəsini duzmənə qostərdi. Javaz-javaz Jydeniçi, Kolçakı, Deniqini məhv etdi. Proletar haqimijəti duzmənlərdən xilas oldy.

Mubərəzədə galibijjət kazanmaq üçün, kommynist firkəsi Kırmızı ordy sıralarını öz üzvlərilə tə'min etdi. Bynynla Kırmızı ordy məhqəm, jakət, biliqli və nizamlı oldy. Kommynist firkəsi, Kırmızı ordynın rəhbəri və baş təşqilatçısıdyr.

SYALLAR:

- 1—Kırmızı ordy nə vakt və qimlərdən təşqil olyndy?
- 2—Kırmızı ordy qimləri məhv etdi?
- 3—Kızıl ordyja qimlər rəhbərliq edirlər?

Məhqəmə işləri.

Zyra hoquməti və kommynist firkəsinin əkidəsində səsialist hoqumətin, səsialist camaatın ən muvafiq və minasib məhqəməsi, xalk tərəfindən seçilən məhqəmələrdur; belə qi: seçənlər ony dəjjən də bilirlər və hər bir əməqçi vətəndaş orada haqimliq hukiykundan nevbə ilə istifadə edə bilər.

Proletar hoqumətində xalk məhqəməsi camaatın ən fəkir və avam sınıflarının uzuna açıq olır. Bizim üçün əhəmiyyətli byrastıdyr qi, zyra xalk məhqəmələrinin kararlari, qohnə byrzyazija usylyndan ayrı olyb, xalk haqimləri hər işi byrzyazija viedanı, ilə dejiil, proletar və səsialist viedanı, ilə həll və muhaqəmə edirlər. Byrzyazija məhqəmələrinin kyrylyay, ancak devlətli sınıf üçün seçirli və əlverişlidir. Çünqu varlıklar pyl, vəqil və gejriləri quca ilə işi öz nəf'lərinə qəsdirə bilirlər. Halby qi fəkirilər xarc kərkysyndan öz hukiykundan əl qəqib işi byrakırlar.

Proletar məhqəməsi qin və intikamdan yzak olyb, məqsədi camaatda ictimai məs'yulijjət və ictimai idraqı, tərbiyə etməqdur. Bizdə məhqəmələr cür-bə-cür xasijjətlərdə olurlar; məsələn toprak işlərinə bakan toprak məhqəməsi, əməq işlərinə diqqət edən əməq məhqəməsi, ali inkilab məhqəməsi və gejriləri vardyr. Səsializmin kyrylyaymyz zərəkki etdiqə məhqəməyə ehtijac kəlməyəcəkdir.

SYALLAR:

- 1—Proletar məhqəmələrinin byrzyazija məhqəmələrindən bəzəkulığı nədədur?
- 2—Bizim nə cür məhqəmələrimiz vardyr?
- 3—Bizim məhqəmələrin axırı nə olucak?

Məarif işləri.

Əsqi hoqumət zamanı, məarif işlərinə bir o kədər əhəmiyyət verilməzdi. Bir neçə xırda və ali məqteblər var idisə də, onlar da yalnız varlı sınıfının mənfəəti üçün kyrylyb, orada verilən tə'lim muhum mə'lyimatlardan və varlı sınıfının mənfəətinə jazılan bir təkmil he-

qajalardan ibarət idi. Maarif jolynda qəstərilən xarc, işçi sinfinin küvvəsindən xaric oldyğyndan, by sınıf tamamilə elmdən məhrim idi. İşçilər üçün bir okyəcək yer var idisə, o da qolno mollaxanalar-da mevlumat okymakdan ibarət idi. Orada da mollaların zulmündən nec qəs okymajıb, jalmız mollaların öz evlaları, və onlara çok hurmat edən bəjlərin və mulqədarların evlaları, okyjardılar. Odyr qı cəhəlt bəlast, tamamilə işçi və qəntililəri dytmyədyr. 3yra hoquqəti kyrylan qundən e'tibarən məarif məsələsi işçi və qəntililərin uzuna qur qibi açıldı. Mevlumat elmi bəshəbutun aradən kaldırılıb, fənni, iktisadi, ictimai və texniqi elmlər mejdana atıldı. Məqətblər, qilsə və məscidlərdən ajrıldı. Hər jerdə, hətta hər balaca qəntdə belə məqətblər və səjir məarif ocakları açıldı. Əsqidən, elmdən məhrim edikən işçilər üçün qeə savad kyrsları, unymi təhsil kyrsları, və səjir hər bir lazımi elm ocakları, duzəldi. Byndan başqa qeçiq jəşli, balaları, da tərbiyəli jətiedirməq üçün bəqəcalar, yaak evləri açıldı. Məmləqət varidatının çoky məarif iainə sərf olynıdy. Əsqi hoquqəti ilə 3yra hoquqəti devrində məarifə verilən əhəmiyyət xusysyndaqı, cədvəl byny əjdən qəstərir:

Məqətblərin səji

1917-nəi ildə 91	kazada	389	məqətb
1918-nəi	"	52274	"
1919-nəi	"	62230	"

Əsqidə olynan xarc

1891-nəi ildə 22	miljon 810 min manat
1911-nəi	" 22 " 888 " "
1916-nəi	" 195 " 624 " "

3yra zman, olynan xarc

1917-də 333	miljon 831 min manat
1918-də 914	" 82 " "
1919-cy ilin birinci altı	ajında 3 miljard 888 milyon manat.

By syratlı hoquqəti, 3yralara qeçdiqdə xalk məarifinin xarcı, 9 kat artımydyr. Musavat vakti, Azərbaycanca 80 nəfərdən ibarət olan ancak bir sonajə texnikymy meveyd idi. Bir sozlə deyə biləriq qı, o zaman məarif xarcı, əhali arasındə təksim edilərdisə adam başına 60 kəpiq dıqərdi.

Azərbaycanda 3yra kyrylyşynyn dördüncü il donumunda I və II dərəcəli məqətblərin səji, 1243 olyb 95,545 nəfər okyjan var idi. 25—26-cı illərdə I və II-dərəcəli məqətblərdə okyjanların səji, 162,935 idi. 13 darulmuəllimində, 1984 nəfər okyjan vardı.

Musavat vakti, işçi faqultələri ola bilməzdi. İndi 3 işçi faqultəsi meveyddyr qı, byrada okyjanların səji, 3666 dyr. Byndan başqa hə-

lə işçilərin, özələrinə məxsys ayrıca işçi darulfunynları, vadyr qı, byrada işçilər, dəzəqlərindən ayrılmajarak, lazımi kədr ali təhsil ala bilərlər. 8 ayra sonajə texnikymymyz vadyr qı, byrada okyjanların səji, 3008 dur.

26-nəi ildə pedagozi insityty və 28 darulmuəllimində 113 qənc muəllim byraktımydyr.

Həmin ildə devlət darulfunyny 235 nəfər, politexniq insityty 14 nəfər tələbə byraktımydyr.

Əcnəbi məmləqətlərdə okyjan 40 nəfər türq tələbədən 15-i kyrtarib qəlmışdyr.

Unymijətlə həli-hazırda 3yralar Azərbaycanın xalk məarifinə 19,905,000 manat sərf ediləqdədur. By hesabla adam başına 8 manat dıqur. Bynynla proletar hoquqəti istədiqini əldə etmiş və xalkın məarif bərəsindəqi ehtijacını tə'min edə bilmışdyr.

SYALLAR:

1. *Musavat zamanı, məarif işi necə idi?*
2. *Bizdə məarif işi necədur?*
3. *Hər işi kyrylyşda məarifə xarc edilən pyty hesablayın.*
4. *Bizdə hansı məqətblər vadyr?*
5. *Bizim məmləqətlərimizdə təhsil edən tələbələrin unymı səji, nə kədrədur?*

Xalk silhəti.

Sərməjdərlər həmişə proletarları, jolykma xəstəliqlər olan nə-təmiz məhəllərdə saklajırlardı. By qibi xəstəliqlərin varılara duş-məq kərkysy həz verdıqdə, dərhal cür-bə-cür tədbirlər qorulmaqə baslajırdı.

Cəhəngirliq muharəbəsi zamanında camaatın həli, dəkə də fə-naləzdi. Aclıq, sojyk və səjirə qibi xəstərlərdən asılı, olaraq bojuq xəstəliqlər əmələ qəlib xalkı, kırıdı. Byndan başqa zohrəvi naxos-lyklar da son dərəcə çəkəldi. Əsqərlərin çəkysy belə xəstəliqlərə dytylyb evlərinə kəjdərqən by xəstəliqi camata da jolykdıryrlar-dı. Çar hoquqəti zamanında xalk silhəti işləri belə davam edirdi. Musavat hoquqəti zamanında isə xəstəxanalar az muəbəcəxanaların isə kiyiməti çok bəhə idi. Unymijətlə xalk silhətinə fiqr veriləzdi. Byna qorə o zaman Azərbaycanda ancak 6 kravatdan ibarət 33 xəstəxana və bərəsində də birər feldşer bylynyrdy.

Aprəl inkilabından sonra 3yra hoquqəti xalk silhətini jəqətlə-dirmək üçün lazımi tədbirlərdə bylyndy. 1346 kravatdan ibarət, 47

xəstəxana və közalarda 1962 kravatdan ibarət bir çox xəstəxanalar açdı. Byndan ilayə közalarda 141 feldəer mintəkəsi, səhərlərdə isə 171 feldəerliq mintəkəsi açdı.

Həqumət xəlk sihhəti üçün illiq budcədə 8,248,000 manat ajrıb adam başına 4 manat 20 kəpiq para sərf edir. Halbyqi musavat zamanında adam başına anck 32 kəpiq sərf edilirdi.

SYALLAR:

1 -Xəlk sihhəti çar zamanı, və musavat həqumətl zamanında nə halda idi?

2—Bizdə xəlk sihhətinə nə kədər pyl sərf edilir?

3—Umymijjətlə sihhijjə işlərinin indiqi və qəçmiş halını, səf-ləfin.

VIII

VƏSAJITI-NƏKLIJJƏMİZ.

Dəmir jolları.

Byxar məsini, və paravoz icad olynmamıadan kabak, insanlar dəmir xətlər çəqib onların ustu ilə juqlənmiş minliq səjlərini at kuv-vəsi ilə daşıyardılar. Byxar məsini, icad olyn dykdan sonra, 1825-nci ildə İngiltərədə dəmir jol xətti keryldy. Birinci paravoz saatda beş qilometro jarım jol qədirdi. İnsanların mədəniyyəti və texnikası, art-dıkeə, byxar məsini, da tərəkki edib muqəmməlləşdi. Indiqi para-vozlər saatda 50-60, bə'zi jərlərdə 70, hətta 100 qilometro jol qədirlər. Eleqtirliq dəmirjollarında katarların sür'əti saatda 200 qilomet-roja kədər olır.

Dəmir jolynın böjuq əhəmiyyəti vardır. Yzak səhərlərdə və ol-qələrdə jəzəjan insanları, az bir zamanda bir-birilə qorunurur, ja-kınlaşdırır, hər cür malları, bir-birindən yzak olan jərlərə yeyz kiç-mətlə daşımaq imqanını, verir. Byndan başka, muharəbə vakti, də-mir jol vasitəsi ilə sərhədlərə tez bir zamanda ordy və ərzək jəritməq mümqu olır. Muharəbədən kabak hər il Rysjada dəmir jollar ilə 130 milyon ton mal daşınırdı. Çəliən muharəbəsi və vətəndaş mu-harəbələrində dəmir jol nəklıjyati, xarəb olmyady. 1921-ci ildən baş-lajarak 3yrələr İttifakında dəmir jollar işləri qet-qədə tərəkki et-məqdədur. Turqustan-Sibir dəmir joly ilə Baqı, Cylfa və Kara dəniz dəmir jolları, jəni çəqilmədur. Halı-hazırda 3yrələr İttifakının 60 min qilometroja kədər dəmir jol xətti vardır. Dəmir jol xətti çəqil-diqdə nəzərdə dytylacak sərt, onyn iktisad və jə olqənin mudafəsi cihətindən əlverişli olub, köjylan xərci, odəje bilməsidur.

1922-nci ildə müxtəlif olqələrdə dəmir jollarının yzyntygy

Rysjada	57	min	qilometro
Almanijada	62	"	"
Fransada	50	"	"
İngiltərədə	39	"	"
İtalijada	17	"	"

Belçikada	9	"	"
Amerikada	395	"	"
Japonjada	10	"	"

SYALLAR:

- 1—*Paravoz nə zaman icad olınmışdır?*
- 2—*Axırncı paravozlar saatda neçə kilometrə yol qədirlər?*
- 3—*Byrələr ölkəsində nə kədər dəmir yol xətti vardır?*
- 4—*Dəmir yolun əhəmiyyəti nədir?*

Avtomobil yolları.

Hali-hazırda hamı, hökumətlərdə oldugy qibi, Byrələr İttifaqında da da avtomobil nəqliyyatı, çoxalmışdır. Avtomobil istifadə etmək üçün avtomobil yollarının böyük əhəmiyyəti vardır. Byrələr İttifaqında qəntlər ilə şəhərlər arasında böyük joly tamamilən jakat, olmadığından, avtomobil və traktor ilə taxıl və geyri seyləri daşımaq mümkün olmamış. Avtomobil ilə daşıyan hər bir juq və miniq, bizim adi nəqliyyat vasitələrimiz ilə daşımaqdan dəfələrlə yeyz bəza qəli. Bynyn üçün Byra hökuməti yeni böyük jolları, çəkməkdədir. Azərbaycanada. Baqı-Zamaxı, Qurdəmir-Zamaxı, Jevlax-Zəqi-Zakatala, Jevlax-Byza-Ağdam-Qurdəstan-Cəhrayıl və sair joly hazır edilmiş və avtomobil hərəkəti ilə salınmışdır. Jakat qələbədə Azərbaycanın hər yerində, hətta qəntlərində belə avtomobil hərəkəti, keryləcək, şəhər ilə qənt irtibatı, daha asan olaraq təmin ediləcəkdir.

Hali-hazırda ən çox avtomobili olan məmləkət Amerikadır; orada hər üç adama bir avtomobil düşür.

SYALLAR:

- 1—*Avtomobil üçün nə cür yollar olmalıdır?*
- 2—*Dünyada ən çox avtomobil olan yer haradır?*
- 3—*Byra hökuməti avtomobil yolları üçün nə qibi tədbirlər qorur?*
- 4—*Azərbaycanda hansı kəzalarda avtomobil hərəkəti vardır?*
- 5—*Avtomobil yollarının nə qibi əhəmiyyəti vardır?*

Sy yolları.

Çajlar, qollar və kanallarda ən ködim zamanlardan bəri nəqliyyat vasitələri olmuşdur. Çaj təbii bir yol oldugy üçün, insan onyn hərəkət kuvvəsindən, jəni akarından istifadə etmiş. Çajlar vasitəsilə daxili və xarici ticarət əlakələri olur. Hali-hazırda yer qurəsini dəmiryollar ərümçəq tory qibi buruduquna bəkməyərək, sy yolları, jə-

nə də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Bynyn səbəbi isə ağır malların sy joly ilə daşınmasının, çox yeyz otyrmasıdır. 1922-nci ildə Byrələr İttifaqında daxili sy yolları, vasitəsilə qəndərilən mallar, bütün qəndərilən malların 63 faizini təşkil etmişdir. Odyn, qəmur, və by qibi çəqisi ağır, kiyəti yeyz olan malları, dəmiryollar ilə qəndərməq iktisadi cihətdən heç əlverişli olmadığı halda, sy yolları ilə qəndərməq çox yeyz bəza qəli. Byrələr İttifaqının xarici ilə əlakəsini təmin edən limanların ən muhummu Novorossiysk, Batym, Baqı, Leningrad, Odessadır. Xarici ölkələrə qəndəriləcəq mallar by limanlar vasitəsilə qəndərilir.

SYALLAR:

- 1 — *Sy yollarının əhəmiyyəti nədir?*
- 2 — *Byrələr ölkəsində ən muhum sy joly hansıdır?*
- 3 — *Sy yolları, ilə nə cür malları, qəndərməq əlverişlidir?*
- 4 — *Xarici ticarət üçün böyük limanları, sajn!*

Hava yolları.

Hava ilə nəqliyyat vasitələri ancak XX əsrdən etibarən başlanmışdır. Hava joly başqa nəqliyyat vasitələrinin hamısından kəsa və sürətlişdir. Havada dirzəbl və ja ajroplanlar ilə yeyrlər. Hali-hazırda ajrı-ajrı hökumətlərin arasında muəjjən bejnəlxalk hava xəttləri mevcuddur. Byrələr İttifaqında da hava joly xətləri vardır. Bynların ən umdəsi Moskva-Smolensk xəttidir. Azərbaycanada hava joly 1926-nci ildən açılmışdır. Byradaqı, hava joly xətləri Baqı-Moskva-Tiflis-Batym-Tehran şəhərləri arasında mevcuddur. Byralarda işləyən ajroplanların birisi 6 yerli, digəri isə 8 yerlidir. Bynlarda juq və posta üçün də yerlər vardır.

Ajroplanların duşməsi üçün Baqıda və Jevlaxda ajroplanlar tiqilmişdir. Hava joly ilə Baqıdan Moskvaqı qetməq 36 saatda mümkündür. Laqin hava xətti ilə işləməq bəha otyrduqyndan, hələliq dəmir və sy yolları ilə rəqabət edə bilməyir.

SYALLAR:

- 1 — *Hava yolları, hansı tarixdən işə başlamışdır?*
- 2 — *Byrələr ölkəsində məşhur hava joly hansıdır?*
- 3 — *Azərbaycandan haralara hava joly ilə qədilir?*

SYLLAR:

- 1 — Öecmizdə jollar necə idi?
- 2 — By cur jollar jagızda necə olyrdy?
- 3 — Zosa jollarının əhəmiyyəti nədur?
- 4 — By barədə nə kadər pyl sərf edilmişdər?

IX

AZADLIK JOLYNDA.

Kadınlara bayram.

Kadınlar çok zamandan beri qadınların əsiri idilər. By isə onların kapitalistlər tərəfindən əsircasına istismar edilmələrinə səbəb olurdur: nəticədə əzilmiş qadınlar hüquqlarını, əllərinə almaq üzrə, qeçələrə çıkmak və haklarını, tələb etmək məbyriyyətində kaldılar. Kadınların hüquqyny tələb edərək ilq dəfə qeçələrə çıkmaları. 1909-nev ildə Amerikada olmyşdy. Byundan sonra 1910-nev ildə Kopenhagen-dağı, bejnəlxalk üçü kadınlar konfransında, proletar sınıfının rəhbərlərindən olan Klara Tsetqin tərəfindən bütün dünya kadınlarını by bajramı, etmələri təqilif edilmiş və konfrans tərəfindən də köbyi edilmişdir. 1911-nei ildə Avropada və 1913-neu ildə Rysjada 8 mart-da kadınlar öz azadlıq bajramlarını, təntənəli olaraq qeçirməyə başlamışlardyr. Cahannımarəbəsinin verdiqi nəticələrdən tənqə qələn kadınlar. 1917-ci ilin fevral ayında Leningrad və Moskva qeçələrində: «qərəq istəyirliq; məhv olsun müharibə; ar və kardəslərini, bizə kajtarını,ız!» deqə qeçələrə çıkmışlar; hətta çar adamlarıla da vıryamışlardyr. By hal Nikolajı, taxtdan salmaq üçün hazırlanmış proletar sınıfına kışmda muvəffək olmaları, üçün jeni bir kuvvə daha ilavə etmiş və Nikolajı, taxtdan düşürmüşdür. Byynla kadınlar da çarizmin məhvində öz vəzifələrini ifa etmişlərdur. Azərbajcanda isə kadınlar, 3yra hoquqməti kiryidykdan sonra öz bajramlarını, qeçirməyə başlamışlardyr. 1921-nei ildə ilq dəfə kışmızə, bajraklar ilə qeçələrə çıkan Azərbajcan kadınları, bilyara vardiqda iclas edərək, əsirliq əlaməti olan çarəslərini, çikarib jandırmuşlar. Halı-hazırda dunyanın hər jerində və 3yralar Cümhyriyyəti İttifaqında, xusysilə Azərbajcanda kadınlar, öz bajramlarını, qərəq xariqlə və qərəq daxill ərtlərdən asılı, olaraq muxtəlif şialar ilə qeçirməyə başlamışlardyr. 3örk əlində kadınların bajramının hoquq əhəmiyyəti vradyr. By bajram əsirlərdən bəri cəhalət, məvhyinat və əsirliq icində jəzajən kadınların azadlıqı üçün ən birinci vəsiətdur.

Azərbaycanda kadınlar Byra cumhyriyyətimizin tam hukykly, azad bir uzvu olmağı, ancak proletar haqimijəti nəticəsində əldə etinələrdir. Byna qəra də dunjada meveyd hamı, kadınlar öz məmləqətlərində proletar haqimijətinin mejdana qəlməsi üçün proletar slafı ilə barabar əlbir çalışmalıdırlar.

SYALLAR:

- 1 — *Dunjada birinci olarık kadınlar bajramı, haradan başlanırdır?*
- 2 — *Fevral inkilabına nə qibi tə'sirləri oldy?*
- 3 — *Hansı olqədə kadınlar tam hukyka mətəqdurlər?*
- 4 — *Azərbaycanda nə zaman kadınlar ilq bajram etdilər?*
- 5 — *Kadınların vəzifələri nədən ibarət olmalıdyr?*

Kadınlar azadlığı.

3aqlr.

Bak nə qozəldür hər tərəf olvan,
Qullər açılma bəzəminə hər jan.
Taza qun dogmyz, zifasın saçar;
Eşq kadınlar kol kanad açar.
Sən də qəl byra sevgill ana;
Azadlık bəhərin je kana-kana.
Martın səqqizi sənindir hər il,
By bajramı, sən candan əziz bil.
Jırtıldı, by qun kara pərdələr,
Kırıldı, tamam ağır zəncirlər.
Atılıb üstündən zulm əli,
Belə deşildi byndan əzzəli.
Nə hakkın var idi nə hukykyn,
Jejərdin hər qun ərin çybygyn.
By bajram sənə qər nələr verdi,
Həp qizilərlə barabar etdi.
Məqtəblər açdı, elmə janaadı,
Mərifət nyryn hər kəlbə saçdı.
Byra kadını, qər nələr tapır,
İşlər başında sədrliq yapır.
Ərlə barabar işə kərtir,
İclas çağırır, sözlər danışır.
Mubərəzə edir mevhymat ilə,
Hər nə edirsə həp bilə-bilə;

Daha yjmylyr mollabacıja,
Var-jokyn vermir cindar, fəlcija;
Qəzur, anlaşıx xejru-zərlini;
Artıq xərc etmir simu-zərlini.
Bəs by işlərin sony nolacak?
Sosjalizmaja qəməq olacak!

Baqı, kommynası.

1917-nə ildə Azərbaycan işçiləri də haqimijəti əllərinə almaq üçün kijam etdilər. 1917-nə ilin iyul ayının axırına kədər, Baqıda Byra höquməti jəzadı. Hər jerdə oldygy qibi Baqıda da es-er və mənsəviqlər byrzyazijəja jərdində bylynyb hamıstı, birliqdə Baqı, Kommynası, nə məhv edilməsinə çalışdılar. Və nəticədə Baqıja inqilisləri qətirib, kapitalistlərin əgəliyinə muvəffəq oldylar. Baqı, Kommynası, zamanında kapitalistlərin varlarını, əlindən alan Kommyra rəhbərlərindən, kapitalistlər intikam almaq üçün proletar slafın rəhbərlərini həbs etdilər. Es-er və mənsəviqlər ilə inqilislər, kapitalistlərə xəb qorunmaq üçün «26» rəhbərlərimizi Turqustanın kəzərin kymly çəllərində qullələdilər. Onları öldürüb Azərbaycan işçilərini toqrar əsarət altında jəzadəcəklərini, ynyd edən kapitalistlər çox jandıdılar. Az bir zamandan sonra Azərbaycan işçiləri öz rəhbərlərinin intikamını aldılar və onların başladıqları işləri axıra jətirdilər.

SYALLAR:

- 1 *Baqı, Kommynası, nə zaman oldy?*
- 2 *Kommynanın məhvina qimlər çalışdı?*
- 3 *Azərbaycan inkilab hərəqatında çalışan 26 kommynarı qimlər öldürdü?*
- 4 *Rəhbərlərinin intikamını, Azərbaycan işçiləri nə zaman aldılar?*

Aplər inkilabı.

Bütün millətlərin əsrlərdən bəri siyasi və iktisadi məhquymlyk zəncirini kirməyə vasitə olan Oktjabr oldygy qibi, Azərbaycanda da byny həjata qəçirən cəhan Oktjabrının jəvrysy Aprel inkilabı, oldy.

18-nə ildən 20-nə ilə kədər, Azərbaycanın «istiklalijəti» jəarı, altında Azərbaycan byrzyazijəsi, öz mənfəətini tə'min etməq üçün

öz höqumətini düzəltmiş və qərarını artırımağa başladığı qibi, byr-zyazija unsurları ilə doluy olan parlament da açıldı. Byndan baş-ka Byralar Rysjasiının neftsizliyindən nəqliyyatı, javaz-javaz dy-ryrğan. Byralar Rysjasiına neft satmağı, neft satqı, bolşeviklərə səbəbkar və qəzəbli işlərin əməq bəklən, qəsilinəq və həm də iş-ləri və işçiləri itisər etməqə başlamışlardı. Neft sənajeti yalnız musavat höqumətinin səmajaçılara etdiyi yardım ilə çalışmaqda idi. Balıq qundan-quna çoxalır, qorəu yok, işçi işçiləri səfəli-çində idi. Musavat polisinin zulumları qər vaktının zulumlarından heç də qeri kəlməyirdi.

Kəzalarda qəntilərə edilən zulum da işçilərə ediləndən az de-jildi. Qəhnə qinli bəyər qəntilərin inkilab vaktındaqı hərəqətlərindən intikam almaya başlamışlardı. Toprak hərəqətinin rəhbərlərini e'dam edirir və belə işlərlə qəntiləri öz işlərini byrakıb kəçməyə məbyr edirlərdi. Byndan başka öz mənfətləri üçün milli dümənçiliq salmaları da az de-jildi. Varlı sınıf öz musavat firkəsi ilə birlikdə Karabagda, Kazaxda, və Qəncədə, xülasə Azərbaycanın hər yerində milli kərginlər düzəldir və sy yerinə kan akıdarak abad səhərləri xarabazara dəndəririrdi.

Bir tərəfdən işçilər, qəntillər, sojylyr, milli kərginlər düzəldilir, zulumlər edilir; o biri tərəfdən də Azərbaycan inqilislərə satılardı. Azərbaycan, artıq inqilislər tərəfindən işgal edilib inqilislərin səjir mustəmləkələri əqlinə dümənədu. Byna karəi, səbri tuqənən əməq-çilər, kommynist firkəsinin rəhbərliyi ilə əbədi olaraq əməqçi sin-finin dümənələrini olqəmizdən kəvyb proletar haqimijəti kyrdylar. Azərbaycanın 28 aprel inkilabı, Azərbaycan əməqçilərini azad etdiyi qibi, Azərbaycanı bütün sərkın azadlıq kapısı, məvkeinə qətirdi.

SYALLAR:

1 - Azərbaycan əhalisinin 28 aprel inkilabından kəbakı, əh-valını, səjləyin!

2 - Aprel inkilabı, Azərbaycan əməqçilərinə nə ad verdi?

Aprel inkilabını, bütün dənəja xəbər edən radio teleqrafı, hamıja, hamıja, hamıja!

Maskva, Lenina.

Azərbaycanın Kommynist Firkəsi inkilabçı, Baqı, proletariyatının və bütün Azərbaycan qəntillərinin xahışına səqlənəraq xajın, canı əqsi-inkilabçı, musavat firkəsi höqumətini devrilməz e'lan etdi.

By aundan e'tibarən vahid və ittiqarlı, höqumət Azərbaycan işçi və qəntillərinin ittiqarlı hərəqətdə bylynan və əzağıdaqı, joldazlar-dan ibarət olun Azərbaycan Muvəkkəli Inkilab Komitəsi olacaktıdır.

Azərbaycan Kommynist Firkəsinin Mərqəzi Komitəsi.

3yra Azərbaycanın təsərrüfat səbəhsindəqi muvəffəkiyyətləri.

Aprel inkilabı azadlıq, çıkmış olan Azərbaycan proletariati, sojyalist təsərrüfatı, təşkil etməqə başladılar. By is üçün proleat höquməti beş illik bir plan tərtib etdi. Uymyn Ittifak Ali Xəik Tə-sərrüfat 3yrası, tərəfindən əvvələn:

- 1 — Qəncədə 2.000 dəzqahlı, bir ipəq fabriqi;
- 2 — Sabirabadda 1.000 dəzqahlı, ipəq fabriqi və 250 dəzqahlı, qə-naf fabriqi;
- 3 — Naxçıvanda 8 qozlu 120 dəzqahlı, 1 ipəq zavody;
- 4 — Bəqida 8 qozlu 576 dəzqahlı, ipəq zavody və 100 dəzqahlı, ipəq mal tokyjan və 50 dəzqahlı, bafta tokyjan fabriqi;
- 5 — Karabagda 8 qozlu 120 dəzqahlı, ipəq zavody;
- 6 — Bəqida qəlləq zavody;
- 7 — Qəncədə səjjar taxta-səlbən zavody;
- 8 — Qəjçayda səjjar taxta-səlbən zavody;
- 9 — Karabagda səjjar taxta-səlbən zavody;
- 10 — Qurdustanda səjjar taxta-səlbən zavody;
- 11 — Qəncədə pərçin zavody;
- 12 — Zakatalada taxta-səlbən zavody;
- 13 — Qəj daz zavody;
- 14 — Ququrt tyrəsy zavody;
- 15 — Klorly qirəq və kəystiq soda (natriym kələvisi) zavody

tiqilməsi işləri iləri salındı—ləə başlandı, və bir çox muvəffə-kijətlər əldə edildi. Byndan başka ququrt, kyryyn, çinko və daz, qon, dəmir mə'dənləri işlərinə başlamak üçün lazımi tədbirlər qə-ruldu. Lenin fabriqinin zəq, zavodynyn, balıq istehsalının, sement sənajətinin də qenələndirilməsi kərarə alınmışdır.

İndi Azərbaycan sənajətinin kyrylyay üçün 50 milyon manatın lazıym oldygy əzqar olmyşdır. By pylın 40 milyon Uymyn Ittifak vəsəjitindən byrakılacaktıdır.

Azərbaycan sənajeti, by saat 49 milyonk mal byrakdıqı halda, beş ilin axırında 300 milyonk mal çıxaracaktıdır. By hal Azər-bajcan əməqçilərinin də Uymyn Ittifak əməqçiləri ilə birlikdə sojja-lizm kyracasını əzqar qəstərməqdədu.

SYALLAR:

1 — *Azərbaycanın Aprel İnkilabından sonraqı nuvəffəklilijätlä-rini süjün.*

2 — *Beş illiq plan üzrə Azərbaycan cumhyriijätində nə qibl mu-əssəsələrin olacağını qəstərin.*

Bir maj.

İşçi sınıfının işə çıkmajib, öz qücünə jəqyn vyrdygy bir qun vadyr qı, o da bir maj bajramıdyr. 1889-ney ildə Paris şəhərində, dünya sosialistləri kyryltajında kərərə alınmışdyr qı, bütün olqə işçilərinin biri-birilə kardaşlığını isbat etməq üçün, bir qun işçi hy-rakib numajış çıxarak, istismarçılardan özlərinin və ölmüş işçi joldaşlarının intikamını alacaqlarını bildirməqdən ötrü bir numajış japsınlar, 8 saatlıq iş qunu tələb etsinlər və «Bütün dünya işçiləri birləşsin!» qibi şiar altında duamənlərinə özlərini tanıtsınlar.

Byna qorə bir majda işçilər evlərində otyrmazlar, numajışla-rə, mitinglərə, iclas yerlərinə toplanıb sinfi mübarəzə üçün danışır, qarələr axtarırlar və inkilaba hazırlanırlar. Avropadaqı işçi joldaş-larımız, kapitalistlərin hücumu altında olaraq jüz minlərcə ky-r-banlar verməqlə bir maj bajramını edirlər. Byrələr ittifaqında işə, proletar haqimijjəti mevcyd oldyğyndan bütün əməqçilər bir maj bajramını, sərbəst olaraq qeçirməqdədurlər.

Deməli bir maj bajramı, bütün dünya əməqçilərinin jəqana ynyd bajramıdyr. By qunda hər bir işçi xarici olqələrdə əzilən əməqçi joldaşlarını, jadından çikarmamalı, qeçələrə çıxıb kapitalistlərə olan narazılıqlarını, numajış etdirməlidur. By numajışlar sinfi mü-barəzəsinin jəqyny və proletar haqimijjətinin təmini jolydyr.

SYALLAR:

1 — *Bir maj bajramı nə ucundur?*

2 — *By qunda əməqçilər nə etməlidurlər?*

3 — *Bir majın əhəmiijjəti nədədur?*

Maj.

Səh.

Majda ağır çiçəqlər,
Yəyr xırda bəcəqlər;
Kyslar tiqir jyvasın,
Hər qəs bəslər baləsın.

Majın biri bajramıdyr,

Quçə doly adamdyr;

Əməqçilər bajraklı,

Həm, arvat yaaklı,

Mejdənlərə çıxıbdyr,

Sel dejesən akıbdyr.

Nə var by qun nə olyb!

Quçə, mejdan lap dolyb.

II - HISSƏ

İQINCI KYRS UÇUN

X

INKILABDAN ƏVVƏL İÇİ VƏ QƏNTLİLƏR.

İslahatdan əvvəl qəntlilər.

Juz əlli il byndan əvvəl, Rysjada fabriq-zavod sənəji heç yok idi. Sənəje olmadıqı, uçun, işçi sınıfı, da yok idi. Rysjada məmləkəti idarə edən sınıf, toprak salıbları, olan mulqədarlar idi. Ənaqçı qəntli qutləsi isə, bynların haqimijjəti altında jazajıb, tamamilə onların ixtijarlarında idi. O zaman qəntlilər, mulqədarlara həmişə bərcəly olırlardı. Bərcəlini, odəməq uçun, daim onlar uçun çalırlardı. Hətta topraklarını, da mulqədara verməli olırlardı. Qəntçilər həmişə mulqədarların toprakını, əqib biçməqdən başka, öz toprakından aldıkları, məhsylyn da bir hissəsini onlara verməli idilər. Bərcəyny verməqə kuvvəsi olmajan qəntlilər tamamilə mulqədarın ixtijarına qəçirlərdi.

By kajda ilə qəntlilər onların bir kyly və əsiri olırlardı. By əsirliq qet-qədə məhqəmlərdi; nihajət qəntlilər özləri də mulqədarın xusysi malı, olmaga başladı. Belə qı, mulqədarlar qəntliləri bir mal qibi alıb satırlar, ezaəqə və ata dəyləirlərdi. Jəliniz qəntli özü deji, onyn arvat və yzağı, da mulqədarın malı, olmyədy. Mulqədarlar nə istərlərsə ony edə bilərlərdi. O vakt qəzetələrdə «filan əsirin filan jəşli, qəzəl bir kızı, satılacak» deji jazılır və c'lanlar byrakılırdı. Bə'zi vakt mulqədarlar öz ixtijarlarında olan cavanlardan və kızlardan seçir və onları arabaja koyıb bazara satmaga aparırlardı. Mulqədarların bazara qetməq uçun hazırlaşmaları, qəntlilər uçun bir fəlaqət idi. Onlar həjəcana duəər və ağlaşırlardı. Satıl-maga aparılanlar öz ana jyrdlarından, yzaqlarından, bacı-kardəslərindən ayrılmalı, idilər. Byndan başka, mulqədarlar qəntliləri dö-jər, hətta öldürərlərdi. Heç bir qımsə onlara bir soz deməzdi. Qəntli onyn malı, oldygyndan, o, öz malıla istədiqi qibi raftar edərdi. Həqumət də mulqədarlar əlində oldygyndan, by ildə onlara qəməq verirdi.

Cana qalmış olan qəntilər, bir çox dəfə isjan etdilər; özlərini və topraklarını azad etmək istədilər; amma by isjanlar hər dəfə quc ilə yatırılır idi. Nihajət 1861-nci ildə qəntilər bir kədər müvəffək və azad oldylar.

SYALLAR:

- 1 — *Juz altı il byndan əvvəl Rysjanın vəziyyəti necə idi?*
- 2 — *O zamanqı qəntilərin halından bir kədər danışın!*
- 3 — *Onların idarə usuly necə idi?*
- 4 — *By vəziyyət nə ilə nəticələndi?*

Qəntli azadlığı.

Leninin anadan oldygy zamandan on il kədər əvvəl, Rysjada «qəntilərin azadlığı» deñilən bir hadisə oldy. Çarın və mulqədarların bir çox jaziçıları, by hadisəyə azadlıq adı verib, mulqədarların, «mərhəmətinə» ortaja koymakla, qəntiləri onlara dya etməyə məbyr etdilər. Amma byndan əsil məksəd: qəntiləri azad etmək deñildi. O zaman Rysjada artan kapitalizm uçun, sərbəst işçi küvvəsi və qundən-qundə bojuñon Rysja bazarlarına taxıl və sajıra məhsylat lazım idi.

By «qəntli azadlığı»nın nəticəsində nə qəntilərə verilən az toprağın məhsuly çoxaldı, nə də xəzinə vergilərinin kədəri azaldı. Toprakdan alınan məhsyl, xəzinə vergilərindən uç kat az oldy və vergiləri ödəyə bilmədi. Küvvədən xaric olan by kədər vergi üzərinə, bir də qəntilərin verdiqləri «toprak kiyməti» ilavə oldy. Byna qərə qəntilər dilənçi halına düşməyə məbyr oldylar. Azadlıqdan qəntilərin bir kısmı, joksyl və fəkir bir hala düşdü. Çünqu:

- 1 — Toprakların hamısı onlara pyła satıldı.
- 2 — Verilən topraklar məhsylədar olmaıyb, daşlı, kymly və sysyz idi.
- 3 — By topraga ancak mulqədarın toprağından qeçib qetməq lazım qəlirdi. Byna qərə qəntilər çıkılmaıyb bir vəziyyətə düşüb kaldılar. İslahat ancak qəntiləri öldürülməqdən və əj qibi satılmaqdan kyrtardı. Qəntilərin dolanacaqları, isə əvvəlqindən jakat olmaıyb.
- 4 — Mulqədarlar verdiqləri toprağın kiymətini həkiki kiymətdən çox artıq tə'jin etdilər. Toprak parası və sajir ağır vergilər verərək, tamamen dağılıb talan olmyş qəntilər, 1870-ci ildən etibarən öz jyrdlarını, təsərrüfatlarını, başlı-başına byrakmaga başladılar və bojuq qutılərlə əhərlərə is tapmaq uçun juz çevirdilər.

By qeñfijət, əhərdəqi sənəjin bir nev' juqsalməsinə səbəb oldy. Jeni sənəje byrzyazijası, sərbəst işçilər əldə etməyə müvəffək oldy. Beləliqlə çar hökumətinin qəntilərə etdiqi «mərhəmət» onların talan olyb, jyrdlarından kaçmasından başka bir əj olmaıyb.

SYALLAR:

- 1 — *«Qəntli azadlığı» nə zaman olmyadyr?*
- 2 — *İslahat qəntilərə nə verdi?*
- 3 — *İslahat nəticəsində qənti təsərrüfatı, necə oldy?*
- 4 — *İslahat nəticəsində əhər sənəjei nə oldy?*

Rysjada işçi sınıfının əmələ qəlməsi.

1870-nci və 80-nci illərin əsrlərində Rysjanın sənəjei bojuq addımlarla ilerlənməyə başladı. Bir tərəfdən sənəjin tərəkkisi, o biri tərəfdən də qəntilərin joksyllaşması, işçi sınıfının əmələ qəlməsinə və artmasına səbəb oldy. Bazarlarda sənəje malına olan ehtijac, sənəjin də işçi küvvəsinə ehtijacı, qəntilərin öz ziraətini, təsərrüfatlarını, atarak əhərlərə qəlməsinə mejdən verdi. Bynynla da sənəjdə məşğyl olan işçilərin saji, qundən-qundə artıdı. 1865-nci ildə 787,000 işçi oldygy halda 1887-nci ildə 1,318,048 nəfər işçi, 1893-ncu ildə 1,582,204 nəfər işçi, 1897-nci ildə 2,098,262 nəfər işçi oldy. İşçi sınıfının qet-qədə artmasını, by rəqəmlər əjdən qəslərə bilir. İşçi sınıfının artması, sənəjin tərəkkisinə və Rysjada sənəje kapitalının artmasına bir vasitə oldy.

Qəntlərdən jeni qəlan və fabriqlərdə işlənməyə başlayan adamlar; əvvəlqi qibi mulqədarın xusysi malı, deñil, sərbəst bir adamlar idi; onları qimsə qəndə kajtarımaıyb, özləri də kajıtmak istəməzlərdi. Çünqu qəntdəqi təsərrüfatları, artıq dağılımaıyb.

Beləliq ilə fabriqa daxil olan qəntilər, tamamilə bir işçi olyb kaldılar. İşçilərin mənzilləri çox pis və jəsanmaz bir halda idi. Ejni zamanda məvacibləri də çox az olyb, əllərinə verilməzdi. Əvəzinə sərmajədarların açdıqları duqanlardan mal alarlardı. Duqandaqı mallar da son dərəcə pis olmaıyb barabr, çox da bəha satılırdı. Byna qərə işçilərin dolanacağı, çox ağır idi. is müddəti 14 saatdan 16 saata kədər idi. By hala düşən işçilər, təzqilat düzəldərək haklarını, tələb etməyə başladılar. By mübarəzələr nəticəsində, işçilər bir çox müvəffəkijətlər kazandıılar.

SYALLAR:

- 1 -- *Rysjada işçi sınıfı, nə zaman əmələ qalmaq başladı?*
- 2 -- *İşçi sınıfının artmasına səbəb nə idi?*
- 3 -- *Kədim zamanda, Rysjada işçilərin həli, necə idi?*
- 4 -- *By həl, işçilərə nə öyrətdi?*
- 5 -- *Əmək haqqı, ümumiyyətlə ərzək kəmətinə nisbətən necə idi?*

1905-nci ilə doğru.

1900-ncü ildən etibarən sənaye'də rəqabət yeni bazarların ələ keçirilməsini tələb etdi. 1904-ncü ildə olan rys-japon müharibəsi buna əjdən misaldır. By səbəblə, işsiz kalan işçilərin kədəri artdı. 1904-ncü il içərisində Rysjanın yalnız bir şəhərində, altımda minə kədər işsiz var idi. Bir tərəfdən işsizlik, o biri tərəfdən müharibənin alt-üst edici nəticələri, hər qəsdən artıq işçi sınıfını əzirdi. Həddindən artıq olan hərbi xərc, çarın müharibədə məğlubiyyətinə, qullu mülkdə qəğız pyl byrakılmasına səbəb oldu. Pylın çoxluğu ony kəmətdən saldı. Ərzək və səfir lazım olan saraja və fabriq-zavod istehsalı da bahalaadı.

Butun by fəlaqətilərin səbəbi, byrzyazijaya sadıq xidmətqar olan çarın əmrilə başlanmış müharibə oldyğyny, işçi sınıfı qozəl syratda anladı. Müharibənin nəticələri hər jərdən artıq bojuq şəhərlərdə, xusysən Leningrad və Moskvada hiss olynyrdy. Çünqu həyat və jəşajət artırları Rysjanın başka jərlərinə qorə byrəklərdə çox bəha idi. Ona qorə də işçilərin müharibə və usyli-idarə ələjhinə olan narazılıqları, hər jərdən artıq Rysjanın bojuq şəhərlərində başladı.

O vakt, işçilər arasında olan hərəkət və həjəcanı, qorən həqumət, bynyn karışımı, almaq fiqrinə duadı və fabriq-zavodlarda işçiləri aldatmaq niyyətilə «Rysja fabriq-zavod işçilərinin jətincağı» adıyla təşkilat düzəldi. By təşkilatın başına da qəsis Qapony qəçirdi. By təşkilat, işçilərin siyasi tələblərinə, hətta ən cüz'li siyasi qoruna biləcəq bir dənəliklərinə bəla jol verməjirdi. İşçilər sosial demokratlardan və inkilabçı, ziyalılardan var kuvvəsilə qanarda saklamaya çalışırdı. Ləqin işçi sınıfının artan narazılıqlarının kabagını, hər nə kədər qəsməqə çalışdısa da muvəffək olmadı.

1905-nci ilin 3 janvarında Peterburqdağı «Pytilov» zavodundan bir neçə işçilər kovylmyədy. İşçilər bynların isə kajtarılmaqlarını tələb etdilər. Fabriq və zavod idarələri by tələbi kəbyl etmədilər. By isə ümumi və qutlavi bir narazılığın meydana qəlməsinə

bojuq bir vasitə oldy. 4 qun içərisində tə'tillə başlayan işçilərin sayı, dəkika bə dəkika artarak 140,000-ə kədər jətədi. Muəssəsə səhəbləri, işçilərə quzəst etməq istəmədiqlərindən, tə'til davam etməqə və artımğa başlaırdı. Qəsis Qapon işçilərin çar sarajına qədib də çardan jərdim istəmələrini məsləhət qordu; janvarın 9-nda butun işçilər dəstə-dəstə quçələrə çıxarak saraja tərəf qətməqi kərərə aldılar.

SYALLAR:

- 1 -- *O vaktqı, fabriq-zavod təşkilatları, nəjə dəjirdilər?*
- 2 -- *1905-nci il inkilabına əsas səbəb nə olmyədy?*
- 3 -- *Fabriq-zavod komitələri qinə xidmət edirdilər?*
- 4 -- *Inkilabın başlanmasını, nəql edin!*

9 janvar.

Ötraf ağ qəfənsə burunmuş qibi kar və səxtə içərisində sağıt dırmıyədy. Sojykdan nəfəs almaq çox çətin idi. Quçələrdə o tərəfdən, by tərəfə kaçmaqda olan işçilər şəhərin mərqəz jərlərinə daxil oldykdə, əsqər dəstələri tərəfindən kabaklanırdılar. İşçilər bynlara jəlvəarak çarın jəminə byrakılmaqlarına izin vermələrini rəca edirdilər. Çar əsqərləri isə, bynlara tufəq ilə cavab verdilər. Byna bəkməjəarak, jənə də on minlərcə saraj mejdanına daxil olımğa vakt tapdılar. Saraj mejdanı, hər tərəfdən əsqərlərlə burunmuşdu. By əsnada mejdanın kabagında topçy əsqərlərin bory səsləri eşidildi. By qəjijjətin nə oldyğyny bilmaq üçün, hamı, bir-birinə sıqlanarak iləri jərudular. Səf havanın butun sağıtlığı birdən-birə birinci atəş, daha sonra iğinci və üçüncü... atəş ötrafı vəlvələjə saldı. Jəzlərcə əməqçilər qəjri-təbii bir syratda çapalajarak kanlarına bylajarak karın üstünə jətib kaldılar. Kaçmaqda olanların üzərinə isə kazaklar sıjrilmış kəlmə ilə hucyma başladılar.

Jəgilən mə'lymətə qorə o qun xəstəxanalara 1216 mejit və 5,000 dən ziyadə jəralı, qətililmiş idi. Polis idarələrində nə kədər qətililmiş olanların və nə kədər qizlin basdırılmaqların sağı mə'lym dəjildi. Ziqajət və təmənnə üçün qəlmis olan işçilərə çar, qorəq və jəşajət əvəzinə kəryayn, kan və olum vermiz oldy. Bynyn üzərinə Rysjanın hər tərəfində tə'til dalğaları, başladı. Minlərcə əməqçilər öldürüldü. By isə qələcəq Oktjabr inkilabı, üçün işçilərə bir ibrət və ymyd verdi. By hədisə onlara jəksə pisi öjradici bir dars oldy.

SYAL:

- 1 -- *Kənti, bazar hədisəsinə sadə dil ilə səfləjini!*

9 janvar.

Almas Jildirim

Byzlar dənizdən əsirdi ryzaqar,
Sarımsadı, ətrafı, boranlı, bir kar.
Jalmız quçələrdə, jolıarda dargın,
Hakki, çəjnənİLən həjəcanlı qutlı,
Siması, acıklı, kolları, jərgyn
Jujururdu, sonsyz bir əziyyət
Artık jəgün-jəgün o arız oruy,
Qolub əm sarajın onunda dyrdy,
Qi, etsin dərđini ona heqajət;
O, «mərhəmətlidur» dinlər əiqajət.
Zabitlər həjkırdı: «qəqilin, qeri!
Alçaga deqilməz juqsəqın jeri;
O zəncinlərindir, bəjuqdur tacı.
Dinləməq istəməz, əiqajət acı.
Artık mərhəmət jok tanrıdan, xaqdan.
Qalsə nə bəlalər qəlir o taqdan.
«Ata bildiqiniz», o da bizə jad.
Kopdy xalk içində bir siyhə-fərjad.
Suzəqın sarajdan kydyrdy birdən,
Bir əmrə kuzdı, qəzlərində kan.
Zabitlər həjkırdı, alındı, nisan,
Patladı silahlar titrədi dəslər.
Juqsəldi bir fəgan, həcırık, nala,
Sərpildi karlarla kırım,zi, ləb.
Əlum sondu, əməl dilləri sysdy.
Sardı kızı, qəfən jolların ustu.

1905 inkilabında qəntçilər.

1861-nə il islahatından sonra təzjik altında var-jokları, ələ-rindən çıxan qəntçilər, şəhərlərə dolmaga basladılar. Qəntlərdə kalanları isə, by təhərlə jarı, ac, jarı, tox dolanırdılar. Aldandık-larını, başa duşən qəntli qutləsi, mulqədarların mallarını, və mul-

qunu zəbt etməqə və əzlərini də öldürməqə kədər cəsəret etməqə basladılar. Hoquqat isə by qibi qəntləri, əhalisi ilə barabar tama-milə məhv etməqə basladı. By hərəqat, bə'zən artır və bə'zən əq-silirdi. Nihajət, 1905 sənəje kədər davam etdi.

1905-nə il inkilabında qəntlilər hoquqatın zəif oldygyny dyj-dylar. İncilər qibi onlar da inkilab hərəqatına kozyldylar. 2000-dən artıq mulqədarın evi jandırıldı, malları zəbt edilib dağıldı, bir neqəsi isə öldürüldü.

Qəntlilərin by nəv' ilə qec olaraq inkilab hərəqatına kozyılma-ları, bəjuq bir xətt oldy. İncilərin inkilab hərəqatı, məglybijiyyətə, kyrtarmakda iqn, bynların javaş-javaş işjəna baslamaları, vaktisiz idi. Halby qi, bynlar inkilabi hərəqata işçi sınıfı ilə birliqdə baslasa idilər, inkilabın nihajətində də belə bir muvəffəkiyyətsizliq olınmazdı. Hoquqat şəhərlərdə işçilərdən intikam aldıqı qibi, qəntlərdə də by intikamı, jərinə jəfirməq üçün bir çox cəza dəstələri qəndərdi. By dəstələr işjən edən qəntliləri və əhalini mal karasılə məhv edib, mulqədarların əqalığını qəntlilərin üzərində jəniddən bərpa etdilər. Dolanacakları, oldykca pis olan qəntlilər, daha da fəna dolanmaga məcbur oldylar.

SYALLAR:

- 1 -- 1905-nə il inkilabında qəntlilərin vəziyyəti necə idi?
- 2 -- Qəntli işjənlərinə səbəb nə idi?
- 3 -- Cəz hoquqatının bynlarla rəftarını, seyləjini!
- 4 -- 1905 inkilabının muvəffəkiyyətsizliqlə kyrtarmasına səbəb nə oldy?

Ləna hadisəsi və işçi tə'tillərinin bəjuməsi.

Bir tərəfdən daxili kəpəalistlər, o biri tərəfdən xarici sorməjo-darlar sənəjein artması, və kazancın çəkəlməsi, üçün, qəclü pyllar kojmaga basladılar. Byna qərə sənəje, oldykca tərəkki etdi. Sə-nəjein tərəkkişi işçi sınıfının artmasına bir vasitə oldy.

1901-nə ildə sənəje'də 2.419.000 işçi çalışdıqı halda, 1913-nə il-də işçilərin cəmyi saji, 3.079.000-ə çatdı.

1905-nə il inkilab hərəqatından qəzləri korkan hoquqat, işçi-lərə karzi təzjiki daha da artırdı. Byna qərə muvəkkəti olaraq 11 və 12-nə illərin işçi hərəqatı, bir kədər azaldı.

İşçi hərəqətinin qəstərin cədvəl:

İ L L Ə R	Tə'tilin sayı	Tə'tillə iştirak edənlərin sayı
1905	18,095	2,803,000
1908	802	176,000
1909	810	61,000
1910	222	46,000
1911	422	255,300
1912	2023	725,000
1913	2142	861,000

1911-ci ildən başlayaraq, Rysja sosial-demokrat işçi firkəsinin çalınması ilə çıxan qəzetlər, öz tə'sirini göstərməyə başladı. İşçi hərəqəti, javas-javas inqisafa uz dytdy.

1912-ci ilin 4 aprelində Lena kızıl mə'dənində işçilər dolanucaklarının yaxşılaşmasını, əmək haqqının artırılmasını, tələb etdilər. Xarici sərmajədarların ixtiyarında olan by mə'dən işçilərini çar, ağırdan-ağıra qulluğa düzdürdü.

Lena kızıl mə'dənlərinin tə'til etmə işçiləri əleyhinə açılma by atəşlər, onyın Rysja işçiləri üzərində çox böyük tə'sir etdi. Byn-dan banka sulh və asayış içərisində jənjənjən silahsız işçi dəstələri öz ehtijac və istəqlərini höqumət idarələrində soylamaq üçün İrkysk şəhərinə cətdilər; bynlar da, jəniddən atəşə dytyldylar. Hər tərəf-dən müharibə, tə'tillər və c'tiraz kə'nəmələri, dalğa qibi Rysjani kapladı. Muvəkkəti olaraq jətməz olan tə'til jənə də baaladı. Qə-ləcəq cəhan muharəbəsi üçün, daha çox kızıl kazanmak intizarında olan höqumətin planları, dağıldı. Höqumət byrakdyğı xətanı, düzəltməq və üstünü basdırmaq fiqrilə, bə'zi quzaatlarda bylyndy. İşçi hərəqəti, işə cəhan muharəbəsi başlajana kədər daha da artdı. Qətdiqəq bütün Rysjani, kapladı.

SYALLAR:

1. İşçilərlə höqumət necə rəftar etdi?
2. 1905-dən başlayaraq işçi tə'tillərinin dərəcəsinə göstərin.
3. Lena hadisəsini və onymla höqumətin muharəbəsi ni soyləyin.

Cəhan muharəbəsi və onyın səbəbləri.

Rysja sərmajədarları, bazar üstündə japonlarla muharəbə et-diqləri qibi, bütün dünya kapitillistləri də, 1914-cü ildə bazar us-

tunda bir-birləri ilə muharəbəyə başladıqlar. O zaman Avropada fabriq-zavod və ticarət işləri juqsəq dərəcəyə çatmışdı. Byrzyazija çox kuvvətlənmişdi. Öz ölkəsi özünə darlıq edirdi.

Xam mal qətlirməq və byralara sənaye malları qəndərməq üçün təza müstəmləqələr, təza yerlər lazım idi. Almanja höquməti by yerləri Asja və Afrikada axtarırdı. İngiltərə işə bütün dunjani dənizlərinə sahib olmaq xyljəsilə, hər jerdə xam malların çox his-səsinə sahib olmaq və by yerlərə çox sənaye malları qəndərməqə adət etmişdi.

Almanja öz məqsədinə çatmaq üçün, əvvəlcə İngiltərəni jək-malı, idi. İngiltərə öz müstəmləqələrinin Almanja tərəfindən dytyl-maməsi, üçün çərə tapmalı idi; Fransa işə, Almanjanın qomur mə'dənlərinə qəz tiqmədi; zira onyın sənajet qomursuz arta bil-mə-jirdi. Rysja öz ticarətini Afrikada və Qıçq Asjada artırmaq mək-sədilə Dardanel boğazına sahib olması və Ağ dənizə çıxmağı istəjirdi.

Bələliqlə kapitillist höqumətlərinin hamısı, özqənin kazandıqları, əlindən almaq üçün muharəbəyə başladıqlar. By muharəbə də «cəhan muharəbəsi» adilə məşhyr olyb, 1914-cü ilin avqust ayında başla-mış və 4 ildən çox sürmüşdür. By muharəbədə 14 böjuq Avropa höquməti iştirak etmişdür.

Bir tərəfdən Rysja, İngiltərə, Fransa, İtalja və Amerika qibi böjuq höqumətlər o bir tərəfdən Avstrja, Türqiya və Almanja vy-ryzyrlardı.

O zaman fabriq və zavod əhali üçün işləməyib, jəlməz muha-rəbə cəbhəsi üçün çalırdı. Byna qərə o muharəbə insanlari jəzajətini, tamamilə hərbad etdi. Uymijjətlə muharəbədə 12 mil-jon kədər tələf və 30 milyon kədər jəralı, oldy. Muharəbə mejdani, əməqçilərin kənti, ilə döldy.

Muharəbə üçün sərf edilən pyllar hesabsız idi. Kapitalistlər nəf'inə olan by muharəbəyə sərf edilən pyllar jəlməz əməqçilərin ciblərindən qədirdi. İlavə olaraq cəhan muharəbəsi əməqçiləri biri-birinə kirdirirdi. Laqin by muharəbə kapitalizmin çürüqlüğünü anlatdı. Dunjani 1/3 hissəsində proletar haqimijjəti kyrylması,na səbəb oldy. Jəkin bir qələcəqdə olacaq başka bir muharəbə kapita-lizmin tamamilə məhvli və dunja inkilabının proletar haqimijjəti ilə kyrtarması,na səbəb olacağı əubhəsizdir.

Kapitalist höqumətlərin başka yerləri zəbt etməqə çalınmaları, onları, öz boylarına qərə müstəmləqələrinin nə kədər böjuq oldy-gyndən anlaşıqla bilir. Məsələ:

İngiltərənin mustəmləkəsi	33,5 milyon kvadrat kilometrdir.
Əzə isə	0,3 " " "
Fransanın mustəmləkəsi	10,6 milyon kv. kilometrdir.
Əzə isə	3,0 " " "
Almanija	2,0 " " "
Əzə isə	0,5 " " "

SYALLAR:

- 1 — Cahan muharabəsinin dogmasına səbəb olan iktisadi məsələləri birər-birər sayın.
- 2 — Bu muharabədən əsas məqsəd nə idi?
- 3 — Cahan muharabəsinə iştirak edən hökumətləri sayın.
- 4 — Cahan muharabəsi nə ilə bitdi?

Fevral inkilabı və işçilər.

Cahan muharabəsində Almanjanın tərəkki etmiş muharabə alətləri karəsində, Rysja ordysy məhv edilirdi. Muharabənin müvəffəkiyyətsiz syrətdə davamı həddindən artıq xarçə, çoxly qagız pylyn byrakılmasına, sənaye məhsylatının kütlanmasına və camaatın narazılıqlarına səbəb oldy. Çar hökuməti verqilləri artırdı. Hər qun kardaşlarının, qisilərinin, ogyllarının, muharabədə tələf ol-dygy xəbərinə alanların mikdarı artırdı. Çarın zulumu, açlık, ba-halıq, naxoslyk, muharabənin davamı, işçiləri tənqə qətirdi. Javaz-javaz fabriq-zavodlarda tətil alavları, janmaga baaladı.

Hökumətin isə by hərəqatə karət, təzjiki byna nisbət artırdı. İşçi sınıfı, tab qətimədi. 1917-ni ilin fevral ayında 200.000 tətilçi «çorəq, sulh, rədd olsyn çarizm» aiarları ilə quçələrə çıkdılar. Quçə-lərədə muharabələr baalandı. Ajın 27-ndə Peterbyrgda işçi Vəqil-ləri Syrası təşkil olyndy. Əsqərlər də javaz-javaz işjançılara ka-riədilər. Əməqçilər tərəfindən həbsxanalar açılıb dystaklar azad edildilər. İnkilabçılarının sayı qun-qundən artdı.

By hərəqət, saraja kədər jetiədi və çar hökuməti də jıktıldı. Çarın əzu və əjləsi həbs edildi. Laqin bynynla sınıf mübarəzəsi bitmədi. İşçi və qəntilər byrzyazijanın sadəkətli nəqərləri olan es-er və menəviqlər tərəfindən aldadıldılar. Proletarlar, sulh, top-rak, çorəq və hukyk istədiqləri halda, heç bir şey əldə edə bilmə-dilər. Bynyn üçün ikinci bir inkilaba ehtijac qoruldu.

SYALLAR:

- 1 — Cahan muharabəsindən sonra işçi və qəntilərin vəziyyəti necə idi?

- 2 — Mubərəzələr hansı aiarlar ilə aparılırdı?
- 3 — İnkilabın nəticəsini seçləyin.
- 4 — Fevral inkilabından sonra işçi və qəntilərin həli necə oldy?

Fevral inkilabında qəntilər.

1914-ncü il muharabəsi zamanında Rysjada 100 milyon desə-tin yer əqilmədi. Muharabə baalandıkdə qəntilərdən ərzək və əs-qər jıktıldı. Onyn üçün əqin yerləri jeşəsiz və toxymсыz kaldı. Əqin yerlərinin mikdarı, 79 milyon desetinə kədər azaldı.

1912-nci ildə 4.604.000 pyt taxıl hasıl oldygy halda 1917-nci ildə 3.987.000 pyt kədər oldy.

Qəntilər, by məhsylənin $\frac{3}{4}$ hissəsini özlərinə sərif edib, ancak $\frac{1}{4}$ ni səhərlərə qəndərə bilirdilər. By hal isə səhərlərdəki açılıqlara və narazılıqlara səbəb olyrdy. Qəntilər saqit dəjana bilməzdilər. On-lar işjan edərək, mülqədarların yerini talana baaladılar. İşçilərin inkilabi hərəqatına qəntilərin də inkilabi çıxışları ilavə edilərək, çarizmin məhv edilməsinə səbəb oldy.

SYALLAR:

- 1 — Muharabədə əqin yerinin və məhsylatının azalmasını, qəntilərin.
- 2 — By halın nəticəsində qəntilər nəyə məcbur oldylar?
- 3 — By hal, nə ilə nəticələndi?

Joldaz Leninin Avropadan Rysjaya donməsi.

1905-nci il inkilabından sonra, joldaz Lenin təqrar Avropaya qətmək məcburiyyətində kalmıədi. 12 il Avropada jasadıkdən son-ra, Fevral inkilabının xəbərini aldı. Çarizmin jıktılmasından çox sevinirdisə də onyn yerinin byrzyazija tərəfindən dytylinmasına son dərəcə dərliədi. Hər nə cürə olyrsa-olsyn Rysjaya qəlib işçilərə rəh-bərliqdə bylynməyi karara aldı. O zaman Rysjada iş başına qəçən byrzyazija və onyn nəqərləri olan es-erlər və menəviqlər İnglis və Fransa ilə ittifaq bağlayıb muharabəni davam etdirməyə karar verdilər. Lenin və joldaşlarının Rysjaya qəlməsinə musəadə etmə-dilər. Çünkü Lenin Rysjaya qəlib-qəlməz, byrzyazijanın ejiblərini açacak, kapitalizmin məhv olmasına çalışacak və sosjalizm inkilabı, jaradarak proletar haqimijəti kyracakdı.

Bir çox zəhmətdən sonra Lenin və joldaşları 1917-nci sənənin 3 aprelində Rysjaja qəldilər. Leningrad vagzalına çatar-çatmaz əməqçilərə qətmələri lazım qələn joly qəstərdi.

Byrzyazija ozunu duşmuş oldygy korkyly haldan çıkarmak üçün, Lenin hakkında bir çox iftiralar atmaga başladı. Laqin byn-ların heç biri bir fajda vermədi. İnci sınıfı, inkilabçı, laədi. Kommy-nist firkəsi səfləri sıkladı. By isə proletar haqlımiyyətinin mejdana qəlməsi üçün vahid bir kuvvə oldy. Bynyn nəticəsində idi qı, Ok-tjabr inkilabı, galibijətilə başa qəldi.

SYALLAR:

- 1 — *Lenin nə üçün Rysjada deşildi?*
- 2 — *Lenin nə zaman Rysjaja döndü?*
- 3 — *Leninin təaliyyəti hakkında bildialnizi seyləjn.*

Rəhbər.

A. Oryc-zada

By qunqu qundə jeni dunjantın,
Məhqəm dirəqini kyran rəhbər!
Zalım istibdadın kydyrgan halına
Azadlık okyny vyran rəhbər!

Dogrydan Zyrant, jakət, kyrybsan,
Xajınların canına zərbə vryybsan,
İncinin, qəntlinin halın sorybsan,
Məzlymların əhvalını soran rəhbər!

Sənin vəktsiz qətmənə xələjk janır,
Biarın hər jerdə məhqəm dajanır.
Ədalət kyryygyna bakan inanır
Hər jerdə məarifli kyran rəhbər!

Qeçmişdə insan saşılmajanlar,
Cəhalət yjkysyndan aşılmajanlar,
İdarə kapısına kojylmajanlar,
Onlardyr jolynda dyran rəhbər!

İnci rəhbərisən joksyl atası,
Qeçdi çar höqumətinin janan çirası,
Cavanlar ryhysan firkə əsası,
İnsanlar cəlladını kıran rəhbər!

XI

INKILABDAN SONRA İÇİ VƏ QƏNTİLİLƏR.

Fevral inkilabından sonra işçilər.

1917-nci il fevral inkilabına qədər, Rysjada hökumət mulqədar və səmajacların əlində idi. Fevral inkilabından sonra hökumət byrzyazija nəqərləri olan mənəviq və es-erlərin əlinə keçdi. Bynlar, hökuməti daimi syratda əllərində saxlamaq üçün çalışdılar. Belə bir hal içərisində kommynist firkəsi əməqçilərin azadlıq işinə təqrar rəhbərliqdə bylynmaga başladı. Joldaş Lenin Avropadan qələrəq, həm firkəyə, həm əməqçilərə jakından rəhbərliqdə bylyndy. By hal, əməqçilərin haqimijət ygryndaqı mubarəzələrini alavladırtdı. Hər tərəfdə işçi ayraları, əmələ qəldi. İşçilər silahlanmaga başladılar.

By halı, qorən byrzyazija və onyn nəqərləri, işçi ajında bələv-
viqlərin gəzət idarələrini dağıtdılar. Rəhbərlərin bir neçəsini həbs
etdilər. Joldaş Lenin isə qizlənməq məbyrlijətində kaldı. Qərəq
bələvviqlərin, qərəq əməqçilərin tələbinə karşı, byrzyazijanın kan-
lı, hucymy əməqçilərin qozunu açdı. Hamı, bələvviqlərə tərəf jənəldi.

Nihajət oktyabr ajının 25-ndə bütün əməqçilər əllərində silah
olarak, byrzyazija hökumətinin oldygy «Kız sarajı»nı, dytmaga
muvəffək oldylar. Hər tərəfdəki kanlı vyryəmalarda, əməqçilər galib
qəldilər. Byrzyazija nəqərləri həbs edildi.

Bələliqlə Leninin başçılığı, və kommynist firkəsinin rəhbərliyi,
əməqçiləri azadlığa çıkardı.

SYALLAR:

- 1—Fevral inkilabından sonra hökumət qimlin əlinə keçdi?
- 2—Muvəkkəti hökuməti ətraflı təsvir edin.
- 3—Muvəkkəti hökumət devrində işçilərin halı, necə idi?
- 4—Oktyabr inkilabının vucyda qalməsi necə oldy?
- 5—Oktyabr işçi sırtına nə verdi?

Fevral inkilabından sonra qəntçilər.

Rysja qəntçilərinin Fevral inkilabında həvəsle iştiraq etmələrinə
səbəb, toprakların mulqədar haqimijətindən azad edilərəq əməqçi
və joksyl qəntçilərə verilməsi idi. Topraga sahib olmaq, qəntçilər
bəjuq bir səbirsizliqlə qəzləjirlərdi.

Kapitalistlər, inkilabdan özlərinə lazım qəlan məqsədləri əldə
etdiqləri üçün, qəntçiləri əzib narahat edən ən əsaslı, və ən muhum mə-
sələlərdən olan toprakın qəntçilərə pəjlanması, qibi məsələlərə əhə-
mijət vermədilər; halbyqi inkilabdan qəntçilərin qəzlədiqləri birinci
məsələ by idi. Odyr qi, toprak məsələsinin həllini bir qundan o biri
quna atırlardı. Es-er və mənəvviqlərdən ibarət olan muvəkkəti byr-
zyazija hökuməti bynyn həll olynmasına heç də mejdən vermədi.
Çünqə ən jaklı, və ən bəjuq yerlər onların əllərində idi və jeri qəntçi-
lərə pyl ilə verməq istəjirlərdi.

Qəntçilər zorla mulqədarların jerini zəbt etməq istədilər. Xajın
es-er və mənəvviqlər hökuməti isə əsqər dəstələri qəndərərəq onla-
rın qəntçilərini məhv etməqlə cavab verdi.

Məsələnin belə bir hələ duması, qəntçilərin qəzlərini açdı. Qənt-
çilər mulqədarları öldürməqə başladılar. İşçilərin əhərlərdəki çı-
kısına karəs, qəntçilərin də bir vaktəda çıkışda bylynmaları, Lenin
qibi başçının olması, və kommynist firkəsinin rəhbərliyi ilə qəntçilər
hamisəliq olaraq azadlıq aldılar.

1917-nci il oktyabr ajı, qəntçilər üçün də azadlıq ajı oldy.

SYALLAR:

- 1—Muvəkkəti hökumət toprak məsələsinin həllinə necə bəkirədi?
- 2—Rysja qəntçilərinin inkilabdan qəzlədiqləri nə idi?
- 3—Nəticədə nə oldy, mufəssəl sojləjin.

Oktyabr inkilabından sonra işçilər.

Rysja işçiləri, Oktyabr inkilabından sonra əsrlərdən bəri arzu
etdiqləri məqsədlərə nəjil oldylar. Inkilabın galib qəlinəsi işçilərin
by arzularını təmin etməqə bir vasitə oldy.

Proletar haqimijətinin iqlinc qunu, 3yraların iqlinci kyryltajın-
da sulh haqqında dekret verildi.

Sulh haqqındaqı dekret, əməqçiləri əzməqdə olan muharəbənin
ağır jymrygyndan xılas olmaq üçün birinci muvəffəkijət idi.

Inkilabın üçüncü qunu, Mərqəzi İcraiyyə Komitəsi 8 saatlıq iş
qunu haqqındaqı dekreti kəbyl etdi. Byrada işlərin nizam və kəjda-

ja salınması və iş vaktinin bəzənməsi, mufəssal şərtdə müəyyən edilmədi. Eyni zamanda istehsalata və xam materiala diqqət etməyə üçün, işçi kontroly da təşkil olundu.

Kəndi-asası vasitəsilə proletarların azadlığı, tamamilə düzəldi. Həqiqətin başçılıq roly da, əlaqələrə həvalə olundu. Ölkəmizin kapitalist hücumundan mühafizəsi üçün işçi-qəntli ittifaqının möhkəmləndirilməsi, istehsalatın milliləşdirilməsi həyata keçirildi. İndi işçi sinfinin başçılığı və kommunist firqəsinin rəhbərliyi ilə sosializmə doğru qatmaqdaşıq.

SYALLAR:

- 1—Oktjabr inkilabı, işçilərə nə verdi?
- 2—Səltə həkkinə, dekret hansı müvəffəqiyyətlərimizə səbəb oldu?
- 3—Ölkəmizin kapitalist hücumundan mühafizəsi üçün, hansı tələr qurulmuşdur?

Oktjabr inkilabından sonra qəntçilər.

İllər yzyny bas verəmədə olan işçilərin və inkilabların qar byrəyazısı, tərəfindən möhv edilməsi qəntçilərə çox zərər verilmədi. Bojuq Oktjabrın ilq iş qəntçiləri əslərdən bəri əqildən-əqilə qirən təhqimçilik bojuqyrygyndan xilas etməyə oldu. İnkilabın birinci qununda topraqın qəntçilərə məxsus olması barəsində dekret verildi.

Dekretin ikinci maddəsində qilsə və mülqədarlar əlində olan bütün toprakların toprak komitələri və kəza qəntli vəqilləri byrəsinin ixtiyarına qəcməsi səfənləndi. Bynynla qəntçilər; mülqədarlar, qilsələr və qar əjiləsinə məxsus olan bütün topraklara malik oldu- lar. Oktjabr inkilabı var jəkyne itirmə varlı, sinfi, hər tərəfdən byra həquməti üzərinə hücumla başladı. Uç illiq vətəndaş muharəbəsi qənt təsərrufatının tamamilə xarab olmasına səbəb oldu. Düzmənlərin hücumu dəf edilir-edilməz, işçi sinfi, jəniddən kardəlik əlini qəntçilərə yazdı. Qənt təsərrufat artelləri və səjirələr vasitəsilə qəntçilərə qəmədə bylyndy.

Qəntçilərin topraga sahib olmalarına, qənt təsərrufatlarını, muharəbədə əvvəlqi dərəcəyə çatdırmalarına səbəb, işçi sinfi ilə möh- qəm kardəlik ittifaqında bylynması oldu. İşçi qəntli ittifaqı, on- ların azadlığını təmin etdiyi qibi təsərrufatların, tərəkkisinə və sosializmin gəlibjətinə də vasitədur.

SYALLAR:

- 1—Oktjabr inkilabının ilq nəticəsi nə idi?
- 2—Toprak həkkinə, dekretə nə deyilir?
- 3—İşçi qəntli ittifaqı, nəyə səbəb olucakdyr?

Jeni iktisadi siyasət və onyn mə'nası.

Cahan və vətəndaş muharəbələri nəticəsində, ölkəmizdə sənaye və qənt təsərrufatı, tamamilə möhv olmaq dərəcəsinə qəldi. By hal, 21-nə ilin başlanğıcında daha da qəsqin bir hala düşdü. Bir çox gyl- bəniyalarda kolçəmək və əg ordy zabitlərinin rəhbərliyi ilə işçilər başladı. O biri tərəfdən sənaye məqəzlərində ərzək az oldygyndan, işçilərin hələ qənt ilə ələqə qəsmədən kisminin də nərəziliyi başladı.

By siyasi hələ səbəb, qənt ilə səhər təsərrufatı, arasındaq, rəbi- tə jəkyly idi. Səhərdən az məhsul çikir. Çikan da əncək səhəri tə- min edirdi. Qəndə bir əj verilmədiyi halda, oradan da artıq məhsul tələb olynyrdy. By hal, bizi çox pis vəziyyətə səldi. İşçi-qəntli itti- faqı, kərkily bir hala qəldi.

Sənajemizi diriltməq, qənt təsərrufatımızı, düzqun bir hala kəj- mak və işçi qəntli ittifaqını, möhkəmləndirməq lazımdı. Bynları, da biz, jəlmiz jeni iktisad siyasətilə əldə edə bilərdiy.

1921-nə ilin jəzində jeni iktisad siyasətinə qəcdiy. İlq əvvəl ərzək verqisi müəyyən edildi və səbəst ticarətə də jəl verildi. By işi vasitə, sənajemizi qənt təsərrufatı ilə rəbitələndirib onları, düzqun jəllə qətməsini müəyyən etdi.

Jəldə Lenin by zaman deyirdi qı: «Biz by saat qeri çəqiliriy; ləqin biz byny ondan ətru edirik qı, əvvəlcə qeri çəqilib, sonra juju- rub daha kuvvətlə iləri sıçrayak». Dəgrydan da jeni iktisadi siyasət vasitəsilə jəldə Leninin və kommunist firqəsinin rəhbərliyi həm qənt təsərrufatımızı, həm də sənajemizi hərbdən əvvəlqi dərəcəyə kədər çatdırı bildi.

İndi sosializm kirylyəynə doğru, daha möhəqəm addımlarla ilə- ri qədirik.

SYALLAR:

- 1—Jeni iktisadi siyasət nəjən nəticəsində doğru?
- 2—Jeni iktisadi siyasətin mə'nası nədur?
- 3—By nə zamandan kəbyl edildi?
- 4—Bynyn nəticələrini səlləyə bilərmisiniz?

Qəntlərdə təbəkələr.

Qəntçilər üç jərə bölünür: 1—joksyl, 2—ortabab, 3—kolçomak.

Joksyl qəntlinin karamalı, qotanı, ajrı-ajrı əqin alətləri azdyr. Bynlar özlərini və qulfətlərini saxlamaq üçün, qənt təsərrufatında bələməqdən ilavə myzdyrlyk da edirlər. Ortabab, qəntlilər joksyllarla kolçomaklar arasında olan təbəkədir. Joksyllara nisbətən bynların təsərrufat alətləri və vasitələri az-çox vardyr və özlərini təmin edə bilirlər. Kolçomak qəntçilərin isə, bol karamalı, və hər cür əqin alətləri olr; myzdyr saxlayırlar, jakı, qəllirləri olr. Qeçmiş zamanda bynlar, joksyl qəntliləri çox incidir və onları, istismar edirdilər. Kolçomaklar çar hökumətinin müttəfikləri və sağ koly idilər. Byra hökumətinə, proletar sinfinə zidd olan xajın es-er və menşevik firqələri üzvlərinin çöky də bynlardan ibarət idi. Ancak, Byra hökumətli qəntliləri onların əllərindən xilas etdi.

Hökumətimizin qəntlilərə qarşı olan siyasəti, joksyl və ortabab qəntliyə yardım etməq, qasıb qəntlilər vasitəsilə orta hallı qəntlilərin içi sinfi ilə əlaqəsini möhkəmləndirməq və kolçomakın kabagını almaktır. Çünki proletar haqimijətinin əsası, işçi qəntli ittifaqından asılıdyr.

SYALLAR:

- 1—Qəntlərdə hansı təbəkələr vardyr?
- 2—Bynların hansı proletariata jakındyr?
- 3—Hökumətimizin qəntlilər haqqındaqı siyasəti necədir?

Jeni qənt.

İlhi Tyrəni.

Azad qəntliyə rahat jəzaram,
Daha nə bəjimiz, nə xanımız var,
Cumləmiz jəzariş bir qulfət qibi,
Nə koçymız, nə rozaxanımız var.
Hər jana bəkdikdə parlayır zəhmət,
Jəzariş qimsədən çəqməjib minnət.
Artık qeçdi olan zulum, zəlalət,
İstəhsal kaldıran qotanı,ımız var.
Bəkdikdə tarlalar jam-jəzi parlar
Bizovlar, qəlcələr tyllanıb ojnar;
Aksam, sabah inəq sagan kadınlar
Çalınmış, işlənmiş ajranı,ımız var.

Bir janda yaaklar məqtəbə koçyr,
Bir janda cavanlar çəltiq sylajır,
Bir janda traktor əqir qyr-ha-qyr,
Bir janda sovrylan samanı,ımız var.

Paris Kommynası.

Paris Kommynası, dünya əməqçilərinin inkilab tarixində ən qo-
zal və parlaq səhifədir.

By tarixi hadisə, 1870-nci ildə Fransa ilə Prusya arasında olan
müharəbədən baş vermişdir. O zaman Fransanın öz içərisindəki ka-
rışıklıq və işçi sinfi ilə imperator III-Bonapartın hökuməti arasın-
da olan narazılıq, kədərindən artıq idi. Müharəbənin də belə bir za-
manda başlaması, inkilabın jakin olacağını tə'jin etdi.

1870-nci ilin sentjabr ayında, başda Napoleon oldygy halda
Fransa ordysy Prusya ordysyna əsir düşdü. Prusyalıların Paris
üzərinə hücum etmələri, əməqçilərin silahlanmalarına səbəb oldy.
Bojuq, qıçıq, erqoq, kadın—hamı işə başladı; 600.000 kədər işçi sil-
ahlanıb kırmızı gvardiya təşkil etdi. Cavanlar cəbbəxanaları, dyt-
dylar. Kadınlar və yaşaklar işə juqsəq yerlərə düşmənin başına toq-
maq üçün, daş toprak və səjirə daşımakla məşğyl oldylar.

Byrzyazija hökuməti başçyları, Tijer əməqçilərin silahlanmasın-
dan korkdy. Əməqçiləri təşqi-silah etmək məqsədilə düşmənlə qizli
barışık etmək üçün, öz adamlarını, prusyalıların janına qəndərdi.

Xalk qutləsi düşmənlə alçakecasına sulh japmak istəyən Tijer hö-
kuməti ələjhinə çıxıqda bylyndy. By vəziyyət üzrə Tijer Parisin ja-
kınlığındə olan Versal şəhərinə kaçdı. Byrzyazija hökumətinin Pa-
risdən kaçdığı qun, hökumət proletarlar əlinə qeçdi və Kommyna
başladı.

By hadisə 1871-nci ilin 18 martında olmyady. Versala kaçmış
əqsi-inkilabçylar prusyalılar ilə ittifaq bağlayarak, Parisin üzərinə hü-
cum etdilər. Quçələrdə kanlı, vryəmələr başlandı. Ittifaqları olma-
dığından işçi və qəntililər, kuvvədən düşdülər. 70.000-ə kədər kom-
mynar qullələndi. Byrzyazija, kadın, yaşak, koca, cavan hər qimi
qordulərsə öldurdülər. Beləliqlə bütün dünyada misli qerulmənin
proletar hökuməti birinci işçi inkilabını məhv etməz oldylar.

SYALLAR:

- 1—Paris Kommynası nə zaman və nə nəticədə olmyadyr?
- 2—O zamanqı Fransa hökuməti qimtin əlində idi?
- 3—Müharəbədə qim galib çıkdı?
- 4—Kommyna nə zaman dincə başladı? Byny mufəssəl səjləjin?
- 5—Hökumətin xəjynlığı nədən ibarət idi?
- 6—Kommynanın nihajəti nə oldy?
- 7—Kommynanın dağılmasına səbəb nə oldy?

XII

BEYNƏLXALK INKILAB HƏRƏQATL.

Birinci Internasional.

Butun olqələrdə öz əməqlərini satarak zalım kapitalistlərin zulu-
mu altında istismar olunan bir sinf varsa, o da işçi sinfidyr. By
işçi sinfi, öz hakyklarını əldə etmək üçün, kapitalın zulmunu jık-
mak jolynda bir çox inkilabi hərəqətlərdə bylynmyzdyr. Muxtəlif
məmləqətlərin işçi sinfi, umymi mənfəətlərin tə'mini üçün işçilərin
bejnəlxalk birliqi olan internasionalın jaradılması fikrini düşümmüş-
lərdur. By fikrin həyata qeçirilməsi üçün ilk dəfə rəhbərliqdə byly-
nan kommynizmin banisi Karl Marks olmyzdyr.

1863-ncü ildə qəhnə Rysyanın Polşasında isjan oldy və çar hö-
kuməti tərəfindən zalımcasına jatırıldı. Bynyn üzərinə 1864-ncü
ilin 28 sentjabrında Londonda çar hökuməti ələjhinə protesi üçün
butun dünya işçi nümayəndələrinin iclasları oldy. By iclas çarizmin
ələjhinə öz narazılığını, izhar etdiqi qibi, butun dünya birliqini tə'-
min edən Birinci Internasionalın təməlini də kyrdy. Birinci Interna-
sional bütün dünya işçilərinə rəhbərliqdə bylyndy. Laqin Paris Kom-
mynasının mejdana qəlməsi ilə həmin Internasional üzvlərinin orada
istiraqları, və Kommynanın məşğylbiyyəti, Birinci Internasionalın da
məhvini jakınladırdı, və nəhəjət 1876-nci ildə birinci Interna-
sionalın fəaliyyəti tamamilə qəsildi.

Birinci Internasional işçi sinfinin azadlığı, siyasi haqimijətin
zəbt edilməsi, bütün dünya proletariyatının kardaz olması haqqında
e'lanlar etdi və byna qərə də kapitalizmə karşı çıxıb, əlbirliqi ilə
mübarəzə aparmayı işçilərə öyrətdi; kapitalistlərə karşı olan hər cür
mübarəzədə işçilərə qomaqliq qostərdi.

SYAL:

- 1—Birinci Internasionalın tarixindən və əhəmiyyətindən muxtə-
sər səjləjin!

II-İnternasional.

Paris Kommynasının talanından sonra, bütün kapitalist ölkələrinin hamısında kapitalistlərin kanlı intikamı başladı. Kommyna korkysy karısında byrzyazija sınıfı, işçi sınıfı ələhinə şiddətli mübarəzə açdı. Proletariat öz iğmətlərini düzəldincəyə kədər bir cök illər keçdi.

Paris Kommynasından 15 il sonra işçi sınıfının rəhbərləri, yeni-dən beynəlxalk birlik düzəltməq fiqrinə düşdülər.

1889-ncy ildə Parisdə çağırılmış kongrada, II-İnternasionalın əsası kuryldy. II-İnternasional öz təşkilatına, sosializm əsaslarını, təsdiq edən dövlət haqimijətinə və byrzyazija ağalığını, zorla zəbt edən pizamlı cıtkıları, muhumın sajan işçi təşkilatlarını, daxil etməqı karara aldı. 25 illiqi nəticəsində, II-İnternasional bütün məmlə-qəllərin sosialist və işçi firkələrini birləşdirməqə muvəffəq oldy.

XX-əsrin əvvəllərindən başlayaraq, II-İnternasionalda daxil olan-ların arasında, marksizmi byrzyazija fəjdəsinə qərə izah edən adamlar əmələ qəlməqə başladı. Bynlar cökəlkərk inkilabi marksiz-mi inqar etdilər. II-İnternasional da beləliqlə javaa-javaa byrzyazija ilə razılaşmamaqə uz dytdy.

İtəygart kongrasında muharəbə ələhinə oldygyny bildirən II-İnternasional 1914-nci ildə mejdana qələn cəhan muharəbəsinə tamamilə byrzyazija tərəfinə qəçib əməqçilərə xıjanət etməsinə jol verdi.

II-İnternasionalın belə xıjanətinə qərə, ona «Sarı, Internasio-nal» adı verdilər. Beləliqlə II-İnternasional da məhv olyb qetdi.

Muharəbə bitdikdən sonra II-İnternasionalın qəçmiş başçyları, öz xıjanətlərini davam etdirməq və işçi sınıfını, aldatmaq üçün, ony təzədən təşkil etməqə sə'j etdilər.

1919-ncy ilin fevral ayında İsveçrənin Bern şəhərindəki konfrans, II-İnternasionalın xətti-hərəqətini jokladı. Onyn cəhan sazıçyları, təşkilatı, oldygyny, Kommynist Internasionalının rəhbərliqi altında bəjumaqda olan inkilab hərəqətləri ələhinə mübarəzə apardığını və proletar inkilabı ilə mübarəzədə, byrzyazijaya yardımçı, oldygyny təjın etdi.

SYALLAR:

1—II-İnternasional nə zaman kurylmış və nə kədər əmur sur-məzədur?

2—Cəhan muharəbəsinə II-İnternasional, nə qibi bir vəziyyət kəbyl etdi?

3—Muharəbədən sonra II-İnternasionalın halını səjləjin.

4—Uymyijətlə II-İnternasional necə bir təşkilat idi?

III-İnternasional.

II-İnternasionalın başçyları, xıjanət etdiklən üçün, beynəlxalk işçi hərəqəti, baqsız kaldı. Muharəbə qətdiqə yazandı. Əməqçilər ara-sında narazılıq artdı. By halın karəsini, almak üçün işçi sınıfının inkilabçı rəhbərlərini bir jərə toplamak və bynyyla, üçuncu bir Inter-nasional təşkil etməq lazım qəldi. III-İnternasionalın təşkil vəziyyəti-ni, Lenin joldas öz əhdəsinə qəturdu.

Əvvəl 1915-nci ildə Simmervaldda, sonra 1916-nci ildə Qintal-da muharəbə ələhinə və Internasional təşkil etməq barəsində iqi konfrans oldy.

1919-ncy ilin 5 martında Moskvada bütün dünya əməqçilərinin inkilabçı təşkilatlarını, birləşdirməq məqsədilə, III-İnternasionalın birinci kongrası, olyb, byrada III-İnternasionalın təşkil edilməsi kə-rara alındı.

III-Kommynist Internasionalı, bütün məmləqətlərin kommynist firkələrini birləşdirməqə və əməqçilərin azadlığı üçün rəhbərliqdə bylynməkdədir. By Internasional, kommynizm kymak izində cə-kəndiyindən, Kommynist Internasionalı, adını alməzdyr.

III-İnternasionalda əməqçilərin duşmənliyinə jər jokdyr. Onyn başçısı, bütün dünya kapitalistlərinə duşmən olan Lenin, onda cəli-bən adamlar isə onyn səjirdlərdir.

SYALLAR:

1—III-İnternasional nə vakt və harda təşkil olyndy?

2—III-İnternasional qimin rəhbərliqi ilə düzəldi?

3— III-İnternasionalın əhdəsinə nə qibi vəziyyətlər dyryr?

Kızıl Yardım cəmiyyəti (MOPR).

Kapitalist ölkələrində, kapitalizmin məhvi üçün cəhəzan milyon-larca işçi və qəntli, byrzyazija cəllədləri, tərəfindən amansız syrat-də tə'kib olynırlar. Bynlardan bə'ziləri öldürölür, bə'ziləri isə Portə-qiz həqumətinin Mozambik kə'əsində, Rymanijanı, Galatasında, İn-qiltərənin surqun dijarlarında, Fransanın isti mustəmləkələrində, Amerikanın cıplak adalarında və sajiir öldürücü və can alıcı jər-lərində ac, cıplak, sağıbsız kəlkərk tələf olynırlar. By, inkilabçı muba-rəzələrində əməqçilərdən başkə qimsə yardım etməjir, cunku bynlar umym əməqçilərin mənfəətləri üçün cəlişırlar.

Inkilab mübarizlərinə və onların əməllərinə qənaq etmək üçün Bejnəlxalk İnkilabçılara Yardım Cəmiyyəti («MOPR») təşkil olunmuşdur. By təşkilata həm, əməkçilər qənullu olaraq daxil olurlar. Ajda verənləri kəpiq grysalar, proletar azadlığı mübarizələrinə qənaq edib səsializm galibijətinə vasitə olr. Byna qərə həm, əməkçilər by təşkilata daxil olmalı, və bejnəlxalk inkilaba öz qənaqını əsirəməməlidir.

SYALLAR:

- 1—MOPR nə deməkdir?
- 2—Kapitalist ölkələrində inkilabçı əməkçilər ilə nə cür rəftar edirlər?
- 3—Bejnəlxalk mübarizlər üçün bizim vəzifəmiz nədür?

Qəncilər hərəkəti.

Kapitalist ölkələrində qəncilərin birinci təşkilatı, 1880-ci ildə əmələ gəlmişdir. XX əsrin əvvəllərində, qəncilər təşkilatı olmağa heç bir kapitalist ölkəsi kəlməməkdir. Rysjada isə qəncilər ittifaqı, 17-ci ildən etibarən təşkil olunmuşdur. 1907-ci ildə 3tytgartda, Karl Libqnextin sədrliqlə, səsialist qəncilər ittifaqının birinci kyryltajı vake' olmya. Kyryltajda 13 bejuq həqumətin numajəndələri iştiraq etmişdir. Byrada səsialist qəncilər ittifaqının programı: müharibə əleyhinə mübarizə, qıçqı jəşli, myzdyrların is muddətini mudafəə (6 saatlıq is qunu) və səsialist tərbiyəsi haqqında kərar və kə't'nəmələr kəbyl edilmişdir. 1915-ci ilin aprel ayında İsveçrənin Bern şəhərində Almanja, Polşa və Rysjadan başqa, səsialist qəncilər ittifaqının 38,000 nəfər üzvünün iştiraqilə kyryltajı olmyadır. By kyryltaj I-İnternasionalın siyasətini tənqid etmiş və müharibənin dəjandırılmasını tələb etmişdir. Proletar qənciləri, müharibə əleyhinə mübarizəyə dəvət edib, öz narazılığını izhar etmişdir. Bejnəlxalk qəncilər qununun hər ölkədə qəçirilməsi daxi Bern kyryltajında kərarə alınmışdır.

SYALLAR:

- 1—Qəncilər hərəkəti, hansı tarixdən və harada başlanmışdır?
- 2—Kyryltajlarda nə qibi məsələlər həll edilirdi?
- 3—Qəncilər hərəkətinin əhəmiyyəti nədür?

Kommunist Qəncilər İnternasionalı.

1919-cy ilin nojabr ayında Berlində bejnəlxalk qəncilərin nevbəti kongrası çağırıldı. Kongrada Rysja K. Q. İttifaqının numajəndələri də vardı. By kongrada qəncilər birliqinin, Kommunist Qəncilər İnternasionalı adilə adlanması, və III-Kommunist İnternasionalına kəsylməsi kərarə alınmışdır. Qəncilər hərəkətinin qəniə ölçədə rəhbərliqini aparmak üçün, Qəncilər İnternasionalının İcraiyyə Komitəsi seçildi.

Qəncilər ittifaqının məqsədi, Kommunist Qəncilər İnternasionalının kərarlarını, qəncilər arasında həyata qəçirməkdir. Butun dünya işçilərinin arzısı ilə proletar qəncilərin istəqi bir oldyğundan, əhbəsiz hər iqi kuvvənin səsializm yğrynda barəbar qalıması lazımdır. Onyn üçün Kommunist Qəncilər İnternasionalı, III-Kommunist İnternasionalının ən sadik və inkilabçı ordysydyr.

SYALLAR:

- 1—Kommunist Qəncilər İnternasionalı, hansı tarixdən və harada olmyadır?
- 2—Orada nəji kərarə aldılar?
- 3—Kommunist Qəncilər İnternasionalının məqsədi nəji təklif etməkdir?

Kırmızı Həmqarlar İnternasionalı (Profintern).

Cəhan müharibəsi bitdikdən sonra bütün dünya üzündə işçi hərəkəti canlanmağa başladı. Bir çox məmləkətlərdə işçilər əməkçi həqimijjəti yğrynda mübarizəyə başladılar. Müharibə vaktında kapitalistlər tərəfindən talan edilmiş olan həmqarlar ittifaqını, yenidən təşkil etməyə kədəm kəydilər. Müharibəyə kədə 10 milyon üzvu olan həmqarlar ittifaqının 1922-nci ildə 40 milyon üzvu oldy.

İşçi hərəkətinin son dərəcədə artıq tərəkki etməkdə oldyğyny qorən kapitalistlər, by hərəkəti öz əllərinə almak çarəsini duşundular. Bynyn üçün də 1919-ncy ildə Berndə, Amsterdam İnternasionalı kəratdılar. İnternasional, sözdə əməkçilərin əsas kənyinlarını, mudafəə edir, isdə isə—byrzyazijanın qəmoqçisidir.

Byrzyazija ilə əməqdəşlik etmək və jəlançı bəşçilərə itaridə qylynmak istəmədən bütün əməkçilər inkilabçı həmqarlar ittifaqının III Kırmızı İnternasionalını təşkil edib birləşdirməyə fiqrinə duşdular.

1921-nci ildə Moskvada olan inkilabçı həmqarlar ittifaqının I Onyn Dunja Kongrasında, Kırmızı Həmqarlar İnternasionalının binası kyryldy. Kırmızı Həmqarlar İnternasionalı, Kommunist In-

ternasionalının rəhbərliyi altında, cəhan inkilabını, və sosializm cəmiyyətini kymaqı, özünün ən birinci məqsədlərindən hesab etdi. Bunun dünya həmqarlar ittifaqları, əməkçilər azadlığını, təmin üçün, Kirmızı, Həmqarlar İnternasionalı, ətrafında birləşmələdurlər.

SYALLAR:

1—*Kirmızı, Həmqarlar İttifaqının əsası, harda və nə vaxt kymayədyr?*

2—*Byrada nə qibi məsələlər həll edildi?*

3—*Həli-hazırda həmqarlar İttifaqının nə kadər üzvu vadyr?*

Klara Tsetqin qındur?

Klara Tsetqin öz yzın ömrünü sosializm ygrynda sərf etmiş və işçi kadınların azadlığı, üçün var kuvvəsilə çalışmışdyr.

Klara Tsetqin.

Tsetqin 1856-nci ildə Almanjada anadan olmyşdyr. Proletariatın bojuq dahiləri Marks və Enqels jasadığı, zamandan bəri, o da öz ictimai işinə bəsləyib təcridlə juşəlmis və əməkçi qutləsi üçün jol göstərici rəhbər bir kadın olmyşdyr.

Cəhan muharəbəsi zamanında inkilabçıların muhum rol oynadığı, vaxt, Tsetqin dəxi Roza Luksembyrg, Karl Libqnext və hətta Lenin ilə birlikdə çalışmışdyr.

O, diama mulqədar byrzyazija sınıfının məhv olmasında, işçi qəntli və əməkçi kadınların azad jənamasını, arzi, etmiş və by xusysdə çalışmışdyr.

Klara, Kommynist İnternasionalının bir üzvu olmaqla, harabar «Bejnəlxalk İnkilabçılara Jərdin» (MOPR) cəmiyyətinin də sədridir. III İnternasional jəradıldıkdən sonra o, by İnternasionalın və bejnəlxalk proletar inkilabının, dəjəməz, fəal bir təşqilatçısı, qibi çalışmışdyr.

Klara, bejnəlxalk proletar kadın hərəqatının və həmqinin kommynist cəmiyyəti kymaq üçün mubərəzə aparan qenis əməkçi kadın qutləsinin başçısı, qibi bojuq zohrət kazanmışdyr.

Klara Tsetqin, jəlxəz Avropa kommynizm hərəqatının bojuq rəhbəri qibi deji, ejni zamanda o, Byrələr İttifaqındaqı, kommynizm hərəqatında fəal bir syrətdə iştiraq edən şəxs olaraq tanınmışdyr. Klara Tsetqin, bütün omur və kəlijjətini sosializm jolynda fəda edən bejnəlxalk proletariatin rəhbəridir.

SYALLAR:

1—*Klara Tsetqin qındur və harada anadan olubdyr?*

2—*İlq fəalijjəti harda olmyşdyr?*

3—*Biz Tsetqini necə tanıyırdıq?*

4—*Klara Tsetqinin siyasi və ictimai əlamə xidməti?*

Kadınlar hərəqatı.

Kadın hukyksyzygy, dərəcəliq devrindən başlanğı və kapitalizm devrində də davam etmişdir. Kadınların ən ağır sərtlər içərisində jəzajənləri, xusysən əhər kadınları, olmyşdyr.

Məsələn Hindistanda Mano kanyını myəbinə, kadın şəxsi həyata malik dejidur. Kadının əri olduqda, başkasına ərə qətməqə ixtijari, jəkdur. 1911-nci ildə Hindistanda dytylan sljəti, uzra, 1 5 jə-

şünaədəq ərə verilən kızların saji, 322,325 nəfər, 1—10 yaşınədəq ərə verilənlərin saji, 2,229,778 nəfər olmyədyr.

Kadın hərəqatı, əvvələn çok qıçıq bir dajirədə və ancak zıjalı, kadınlar arasında mejdana çıkmış, sonraları qutləvi bir zəqilə qırılmışdır. Birinci kadın kilyby və cəmiyyətleri Fransada 1795-1798-nci illərdə təşkil edilmişdir.

XIX əsrin axırlarında, bejnəlxalk kyryltajlar və bejnəlxalk kadınların mərqəzi əyraları, təşkil olınmyə və kadın hərəqatı, bejnəlxalk bir xasijət qəsb etmişdir.

Rysjada kadın hərəqatı, XIX əsrin ikinci jartısında mejdana qəldi. Byrada da ibtida hərəqat, zıjalı, kadınlar arasında oldy.

1905-nci sənədən e'tibarən kadınlar siyasi hukyk tələb etməyə başladılar. 1917-nci il Oktjabr inkilabından sonra isə birinci dəfə olaraq, kadınlar erqəqlərlə bir hukyka malik oldylar. Kadınlar təşqilatı, kyrylyb, numajəndə kadınlar intixab etdilər. 1923-24-ncü sənədə numajəndə kadınların mikdarı, 46,640 nəfər oldy. Jənə by ildə, əyralarda işləjən kadınların mikdarı, 14,6 prosentə çatdı. Qənt əyralarında olan kadınların saji, 2,9 prosent, vilajət icraiyyə komitəsinədəqilərin isə 3,1 prosent oldy. İzçi və qəntli kadın numajəndələrilə aparılan işlər yalnız Mərqəzi Rysjada deji, Rysjanın bütün Zərk hissəsini də dytdy. 1924-ncü ildə Zyraların zərk hissəsində olan numajəndələr, 25,028 nəfərə çatdı.

Zyra həqumətinin kadınlar hukykyna əjid verdiqlə əmr və dekretləri nəticəsində, dərəcəliq irsi olan kadını, ərə verməq və çok arvadlıq kadagan edildi. Zərk cumhyriyyətlərimizdə izçi və qəntli kadınlar kismən hələ də məarifsizdurlər. Laqin həqumətimiz by jolda da bir çok işlər qərir. Hamı, əməqçilər, kadınların azadlığı və elmili olmaları, üçün çalışmalıdyrlar. Çünqu sosializmin galibijəti bizdən byny tələb etməqdədur.

SYALLAR:

- 1—Kadınlar qəçmişdə nə halda jəzajırdılar?
- 2—İlq kadınlar təşqilatı, nə zaman və harada kyryldy?
- 3—Zyralar əlqəsində kadınların azadlığı, nə dərəcədədur?
- 4—Kadınların azad jəzamalartı, jolynda bizim vəzifəmiz nədur?

Bejnəlxalk kadınlar qunu munasəbətillə.

S. Ryslam-zadə

Dun kəfəs içində inləjirdiq biz,
O kara qunlərdən nizan kalmamış.

Lenin bizim üçün kojmyədyr bir iz,
Qənlumuzdə hicran, fəgan kalmamış.

Hurrijət eskilə çırpınan qənlum,
Əməllər hicrində aglajırdı, dun.
Karanlık muhitdə aglajan qənlum,
Artık aglamajır qulujor by qun.

Sysmyə by jərlərdə etən bajkyələr,
Burumuz hər jeri zənliq, əjləncə.
Zəhmət bağçasında etmədə kyələr,
Əməllər qulujor əimdi hər qəncə.

Bitmişdir kojnynda qullər lələlər,
Jazıl paltar qejmiş yca dagları, n,
Ezidilməz artık acı nalələr,
Tələi dogmyədyr izby dijarın.

Mən bir jəlcysyjam dogry jolların,
Jalvarmam «tanrı»ja, jıldızə, aja.
By qun dejişə də, əminəm jarın,
Tapınacak dunja kommynizmaja.

XIII

FƏNN VƏ TEXNIKA.

Mazın və əhəmiyyəti.

I

İlq byxar mazını.

İlq byxar mazını icad edən bir İngiltərəli dulqərin Cems Yat adında fərasətli oğly olmyədyr.

Cems, bir qun çaj içərqən çajniq kapagının tərəndiqini və ojnakladığını, qərdü və o hərəqətin byxar kuvvəsindən asılı, olaraq mejdana qəldiqini anladı. By syrətlə agacdən çarx kajı, rarak, byxar qucılə hərəqətlə qətlirməqə baqladı. Cems hər cür mazını, kajırmaqda ysta oldygyndan, 1736-ncı ildə dunjada birinci byxar mazını icad etdi. Byxar mazını icad edilməsi, dəmir jol parovozların və by qunqu byxar ilə işləjən fabriqlərin, paraxod və sajlərin mejdana qəlməsinə səbəb oldy.

II

Paravoz.

İlq paravoz kajırmak işinə baqlajan adam Stefansondyr. By adam 1779-ncy ildə İngiltərədə işçi bir ajiədə anadan olmyədyr. Stefansonyn atası joksyl oldygyndan, qomur mädənində işlədi. Zorz dəxi bir çok zaman atasına qəməq edərdi. Zorz daha çocyklygynda agac reislər üzərində hərəqət edən juqlu arabalardan çok maraklanarmı. O, on dokkyz jaziına kədər savadsızlmı; ancak okymağa çok həvəsli imi. Onyn bylyndygy jerdə məqtəb olmadığından hər qun işdən çıkıb konzy qəndə okymağa qədərdi. By kajda ilə Zorz az bir zəmnədə savadlı oldy. Əvvəlcə qomur çıkaran və daqlajan mazınları icad etdi. Qıet-qədə təcibəsini artırarak, dəmir reislər düzəldib üstündə qıçıq paravozlar jurutməqə baqladı. Beləliqlə yzak mənzillər arasında dəmir jollar çəqdirlib daha da kuvvətli

mazınlar ilə qədis-qəlis joly düzdu. Dəməq insanlık aləminə ən bəjuq xidmət edən zəxslərdən biri də Zorz Stefansondyr.

SYALLAR:

- 1—Cems qımdur və haralıdyr?
- 2—Cems nəji icad etdi?
- 3—Stefanson qımdur və harada dogylmyədyr?
- 4—Stefansonyn xidməti nədur?

Çapxananın icadı.

İnsanlar jazı, larını, bir çok zaman qagız olmadığından, dərilər üzərində jazmıqlar. Sonralar qagız icad olynmyədyr. By zaman insanlar ancak jənə də əl ilə jazırlardı. Laqin o zamanın ystaları, əsərləri taxta üzərinə jazı, b, sonra başka bir cismə qəçurməqi düzundulər. By da insanlara o kədər fajda vermədi. By hal, 1434-ncü ilə kədər davam etdi. Haman tarixdə almanjalı, Qytenberg hər bir hərəf üçün ayrıca bir taxta düzəltməqi və lazım oldykca byny sequb başkasını düzməqi tapdı. By usyl, asan oldygyndan indijə kədər davam etdi.

Qəçmişdə əl ilə agacdən hərflər hazırlandığı halda, indi mazınlar kyraşyndan toqulmuş hərflərlə iş qorurlər. Mazınlar ilə çıkartılan qitablar təq varlıqların ala biləcəqləri kljmətə deji, çok ycyz başa qəllr.

SYALLAR:

- 1—Son sistemdə qitab çap etməql qim icad etdi?
- 2—By mazınların əhəmiyyətini sejləjin?

Tomas Edison.

Tomas Edison 80 il byndan əvvəl Amerikada dunjaja qəlmışdur. Edison çok joksyl ajiədən oldygyına qərə, ona okymak mümkün olmamı, ədyr. 12 jaziında iqən çorəq kazanmak məqsədilə dəmir jolynda qəzet satmı; bylyndygy vagonda bir qimija laboratorijası düzub, təcibələr etmiş və bynyyla əjlənmişdur.

15 jaziında iqən qəzet çıkarmak həvəsinə duşmuş. Vagonda qıçıq bir mətbəə kyraşdırıb qundəliq qıçıq qəzetə çap edərəq satmaga baqlamı, ədyr.

Bir dəfə posta mudirinin oğlunu vagon altına duzməqdan kirtardıqı uqun, posta mudiri Edissonyn istəqi ilə ona telegraf lələrini oyrətməduz və az bir zamanda özünü də, jakın bir jərə telegraf məmyry etmişduz. Özü çök maraklı və çalıxəkən oldygyndan, by barədə illərə çalıxarak, insanlaryn fəjdəsinə xidmət etmiş: fotograf və gramafon alətlərini icad etmişduz.

SYALLAR:

- 1—Edisson haralı, və nə cür ajişləndəduz?
- 2—Qicqı ləqən nə işlərlə məşğyl olmyşduz?
- 3—Edissonyn insaniyyətə xidməti nədən ibarətdur?

Eleqtiriy və əhəmiyyəti.

İqı muxtəlif cismın bir-birinə surtulməsilə o cisimlər junqul maddələri çəqməq xasiyyətinə malik olırlar qı, byna eleqtiriy dejişir. Başka-başka cisimlərin bir-birinə surtulməsilə hasil olan eleqtiriy hakunda, ilq təcribənı XVI əsrin axırına dogry inqilis alimlərindən Albert etmişduz.

O, ilq təcribəsini inqiltərənin o zamanqı kralı, Elizavetanın sarajında etmişduz. Elizaveta və onyn janında toplaşmış olan alimlər, təcribənin həkikiliqini təsdik və təjvin etmişlərdur. Sonralar eleqtiriyin muqəmməl bir əqil alması, ygrynda, Kylon, Volta və başka bir çök alimlər çalıxmışlar. Eleqtiriy, jynanca qəhrəbə mənasına olan eleqtron qəlməsindən alınmışduz. Çünqu kədim jynanilər ziynət uqun, qəhrəbəni, bojynlarına asarak onyn paltara surtulməsilə junqul cisimləri özünə çəqməq kuvvəsinə malik olmasını, qormuşlərdi.

By məsələ onlaryn nəzərində gəribə bir hadisə olaraq, çök zaman jəzəmşəduz. Hələ Roma kadınları, da öz çəhrələrinı qəhrəbə ilə bəzər və xırda tuqlərin qəhrəbəyə qah japlaşıb, qah kaçıxmasını marakla tamaza edərlərdi. By hal, hər qəsə bəlli bir sirr idi. Mədəniyyət ilərilədiqə sənaye və texnika tərəkkil etmiş və eleqtiriydən istifadə etməq işi oyrənilmişduz.

Eleqtiriy kuvvəsi dinamo dejişən bir məşın vasitəsilə əldə ediləməqə muvəffək olınmyşduz. By məşın hərəqət etdiqə, çarxların da eleqtiriy kuvvəsi əmələ qəlir və maftyllar vasitəsilə istənilən jərlərə aparılır. Dinamony işlətməq uqun, də qəmur, torf və jə neft lazımdır. Ləqin nəhirləri və çajları olan bəzi əlqələr dinamo çarxlarını, sy quclə işlədirlər. Ona qərə də syja bəzi ittifaqlarda aq qəmur dejişirlər.

Eleqtiriy bir tərəfdən sənaye işlətməq uqun yəyz kuvvə verməli və o biri tərəfdən də qənt təsərrufatı, işlərinı asanlaşdırmaşduz. Hal-hazırda 3yralar ittifaqında Volxovstroj, Zaqes qibi bəjuq eleqtiriy stansiyaları, hazır oldygy qibi, Azərbaycan da sənayenin tamamen eleqtiriyləşməsi uqun plan tərtib edilmişduz.

By plan üzrə 1927-nci ilin axırlarında bitib işə salınmış olan 800 at kuvvəli Nyxa eleqtiriy stansiyası, ilq olaraq inşa edildi. Bynadan ilavə 8.000 at kuvvəsinə malik olan bir stansiya dəxi Qəncə kəzasının Zyryanad qəndində tiqilməqdəduz. Qəncə kəzasında sənaye tərəkkil etməqdə oldygyndan, byranın eleqtiriyləşmə işinə çök əhəmiyyət verilmişduz.

Karasakkal, Tər-Tər və Samyr çajları ilə Azərbaycanın sajiş jərlərində də eleqtiriy stansiyalarının inşaati, nəzərə alınmışduz. Azərbaycanda eleqtiriyləşmənin bir muvəffəkiliyyəti neft mədənlərinin eleqtiriyləşməsi o biri muvəffəkiliyyəti işə, Baqlı və butun 3yralar ittifaqında birinci olan Baqlı-Sabynçy eleqtiriy dəmir jolynyn işə salınmasıdır.

SYALLAR:

- 1—Azərbaycanda eleqtiriyləşmə işi neçə jolda aparılır və hansılardır?
- 2—Eleqtiriyləşmə işində Azərbaycanın muvəffəkiliyyətlərini saqlın.

Telegraf.

1830-ncy ildə inqiltərəli Morze eleqtiriy kuvvəsilə, yzak məsafələrə muxtəlif işarətlər verməqi icad etdi.

Morzenin by icadına telegraf adı verilmişduz.

Telegrafın dogrylygyny imtahan uqun 1837-nci ildə, inqiltərədə jazılı xəbərlər və e'lanlar verildi. Telegrafın həkikiliqi mejdana çıkdıkdan sonra 1838-nci ildə inqiltərədə birinci telegraf xətti çəqildi. 1842-nci ildə Fransada və sonra başka məmləqətlərdə də telegraf xətləri çəqildi. Rysjada işə birinci telegraf xətti 1852-nci ildə kuryldy.

Telegrafın insaniyyət aləminə çök bəjuq fəjdaları olmyşduz. Çünqu telegrafdan əvvəl insanlar, bir jərə verəcəqləri xəbəri bildirəməq uqun, çök əməq və vakt sərf etməsi lazım qəlirdi. Telegrafın icadı, insanları, by cürə əməqlərdən azad etdi və bəziyyətin qələbəq inqilafı uqun çök bəjuq jolar açdı.

SYALLAR:

- 1—*Teleqrafı qim icad eldi?*
- 2—*Morze haralı idi?*
- 3—*İlq teleqraf xətti haradan çəqilmiz?*
- 4—*Teleqrafın fəjdəsi, nədur?*

Telefon.

Teleqraf xəbərini insanlara çatdırmaq üçün, bir adam lazım qəlirdi, byna isə həm çox vakt, həm də çox pyl sərf edilməli idi. Byndan kyrtarmak üçün çox çalışıb, axırda amerikalı, Bell və almanjalt, Rejs adında əxslər tərəfindən telefon icad edildi. Telefon da teleqraf qibi simlər və aparatlar vasitəsi və eleqtirliq qucu ilə işləyir. Bir tərəfdə seçilən söz, eleqtirliq qucu ilə hamam dəkikədə o birinin kylagına jətisir. Telefon, teleqraıdan çox jətlimədyr. Çünqu, insanlar bynyyla, bir dəkikədə bir-birlərinin əhvalından xəbər dyta bilirlər. Azərbaycanın hər kəzasında, hətta hər böjuq qəntdə də və bir çox evlərdə telefon vadyr. Yzak məsafələr ilə də danılamak olır. Tiflisdən Baqıja telefon ilə danıqlımaqdadır. Bynyn üçün, telefonun əhəmiyyəti çox böjuqdur.

SYALLAR:

- 1—*Telefon, hansı kuvvə ilə işləyir?*
- 2—*Telefon ilə teleqrafın fərqi nədur?*
- 3—*Telefonun tez intizar tapmasına səbəb nədur?*

Hərbi telefonun çəqilməsi və onyn əhəmiyyəti.

Hərbi telefon, bir balaca kytynyn içərisində iqi dənə mildən ibarətdir. Bynyn 4 dənə dəmir jəhl, kylaga dytylan borysy və ust tərəfində iqi dənə balaca duyməsi (knopka) vadyr: ağırlıqlı, kyty ilə bir jerdə 3 kilo 200 gramdyr.

Muharəbə zamanı, hər bir ildən əvvəl telefony hazır etməq lazımdır. Çünqu əsqərin muharəbədə dyracığı, jər ilə, bəz komandanın oldygy jəri, telefon rabitəli edir. Telefon rabitəsi olmazsa, bəz komandanın verəcəgi əmrilər qeçiqir, nəticədə muharəbənin məglybiyyətinə səbə olır. Byndan başka telefon istirahətdə dyran əsqəri kuvvəyə də çəqilər; bynyyla cəbhədəki əsqərlərə hər bir vakt qoməq qəndərməq mümquyn olır. Telefon byralardan başka, cəbhədə olan hər bir bəluqə çəqilir. Telefoncy əsqər, səngərdən muharəbənin qe-

dişini dala xəbər verir; komandan da by xəbərlərdən nəticələr çıxarıb ona qərə hərəqətdə bylynyr. Muharəbə telefonynyn telləri jymyşak, ustləri qəndir və içərisində rezin, onyn da içində sözü aparən dəmir tellər vadyr. Dəmir telin üzərinə çəqilən qəndir və rezin isə dəmirin jəğılədən muhafəzəsi və jərə duzəndə səsin topraga qetməjib duz lazım olan jərə qetməsinə vasitə olır. Hərbi telefonyn vəzifəsi ağır oldygy halda, özü çox jünqul və sadədur. Muharəbədə hərbi kuvvələri fəlaqətlərdən kyrtarmaga birinci qoməqçidir.

Radio.

Telefon və teleqraf muəjjon bir sadə iş qərə bilər. Bir saniyədə bütün dünya ilə əlaqə duzəlməq üçün, başka bir şey tapmaq lazım qəldi. Bynyn üçün də rysjalt, Pavlof və İtaljalt, Markoni adında böjuq alimlər bir çərə tapdılar. Bynların tapdıqları, çərə radionyn icad edilməsi oldy.

Radio aparatı, Morzenin çıkardığı teleqraf aparatı, qibidur. Bynyn kyrylyşay ancak iqi juqsəq sutymlardan və bir də aparatdan ibarətdir. İqi ağacın arasındə bir məftyl çəqilməşdür qı, byna antenna deyilir. Antenna aşağıdağı, aparata bitisir. Havanın içərisində qələn və qoza qorunməjjon eleqtirliq dalgaları, antenna vasitəsilə aparatlara təkynyr. Beləliqlə hamı, xəbəri eşidiriq. Əvvəlləri radio da, teleqraf qibi xusysi isarətlər ilə danıqlırdı. Axır vaktlarda telefon qibi hər jər ilə danıqlılmaga başlandıdır.

SYALLAR:

- 1—*Radionyn qimlər icad etmişlər?*
- 2—*Byndağı aparatlar nədən ibarətdir?*
- 3—*Radionyn əhəmiyyəti nədur?*
- 4—*Şyralar ələsində radiodan istifadə olynyrmı?*

Radionyn əhəmiyyəti.

Radio vasitəsilə bütün höqumətlər arasında olan məlymatlardan və danıqlıklardan xəbər dytmək mümqundur. Qeçmişdə əjlarca və illərə xəbər dytması, mümquyn olmajan jərlərdən, indi bir saniyədə lazımı xəbərləri toplamək mümquyn olır. Radio mənfəətli bir alət olmaqla, kiymətcə də, ən yeyz başa qəlir. Hər qəs istəsə by aparatı, öz əvinə qətirdib istifadə edə bilər. Baqıda oldygy qibi Azərbaycanın başka kəzalarındağı, kilyblərdə, məarif evlərində, kəraətxana qymalarında və şyar jərlərdə camaatın istifadəsi üçün radio kojylmyş-

1925-ci ildə radio vasitəsilə Ok-
janys üzərində verilmiş fotoqraf
çapı.

dyr. Bynynla işçilər alimlərin
mühazirələrinə, konsertlərə və
hər cürə yeni xəbərlərə kылak
asırlar. Mədəni olqələrdə radio
vasitəsilə bir adamın əqlini də
başka bir olqəyə verməyə müm-
qun olmydyr. Radionyn qələ-
cəqi çox böjuqdur. İnsanlar bir
neçə ildən sonra, radio kuvvə-
sini butunluqla ilərilədəcək və
bəşəriyyətin tərəkkisinə daha
artık imqan vermiş olacakdyr.

SYALLAR:

- 1 — Radionyn əhəmiyyəti nədədir?
- 2 — Olqələrdə radiodan nə qibi ymydlar qozlənir?

Havanın necə olacağını əvvəldən bilməyə.

İnsanlar, havanın müxtəlif dəyişməliklərinə diqqətlə fiqir verməyə
vasitəsilə böjuq bir müvəffəkiyyət kazandırlar. O da, havanın necə
olacağını, iqi qun əvvəldən seyləməyə mümqundur.

Havadaqi dəyişməlik duzqun əjrənəməyə üçün xusysl binalar
tiqilir qi, by binalara meteroloji observatorija adı verilir. By ob-
servatorijalarda jagıat, isti-sojyklygy, rutybatı, zəlzələni, quləqi
və sajir təbiət hadisələrini bildirən bir çox alətlər olmyr. By alətlər
vasitəsilə jakında qozlənən hadisələrə əvvəlcədən bilərəq və onyn
karəsləni almak üçün çarələr axtarmak mümqundur.

Məsələn: çox vakt jaz zamanlarında, səhər—ertə—birdən
duzən aiddətli sojyklar (səhər saxtaları), butun bostan və bağ bit-
qələrini tələf edir. Onyn olacağını, bir qun əvvəl bilib bağ və bos-
tanlarda tustulu seylər jandırmaq və başka vasitələrlə karəsləni
almak olar.

Observatorijada olan başlıca alətlər bynlardyr: barometro
(hava olqən) termometro (isti olqən), heqrometro (nəm olqən), flu-
qer (quləq olqən) və iləx.

By binalardan teleqraf ilə fırtınanın jakləndiyini, tez bir za-
man içərisində isqələlərdə dajandı, olan qəmilərə xəbər verirlər.
O zaman qəmilər dənizə çıkmayı və kəzəyə az oqraırlar. By son
20-30 il ərzində böjuq vaporların üzərində observatorija kajırmı-
lar qi, səhildən yzak bir jerdə oldykları zaman, havanın necə ola-
cagını əjrənirlər. O zaman fırtınanın jakləndiyini bilincə, hazırkıq
işi qərməyə və fırtınanı korkysyz karəsləmək mümqundur.

Observatorijalarda, jagan jagmyryn kədərinə jagmyr olqən va-
sitəsilə bilməyə mümqundur. Jagmyr olqən, vedrəyə okşar bir kabdyr.
By kab açıq bir jerdə sutyn üzərində kojylyr. By kabın içərisinə
təqulən jagmyr, suzqəç qibi dəliqli jerdən qəçib dibi jagıllır. Hər
dəfə jagmyrdan sonra, syjy dərəcəli bir istəqan vasitəsilə olqub, kejd
edirlər. Həftə, aj və il başında byny hesaba vyryrlar və by sajakla
filan jerdə, filan vakt içərisində, filan kədə jagmyr jagmıdyr,
deyə mə'lymat verirlər. By zaman jagan jagmyr jerin üzərində kal-
sa nə kalınlığında bir sy təbəqəsi əmələ qətirəcəqi hesab edilir və
jagmyryn kədəri millimetro ilə olqulur. Məsələn: jagmyr olqən va-
sitəsilə belə bir mə'lymat əldə edilmədyr qi: Ləngəran kəzasında
orta hesab ilə ildə 1200 millimetro, Baqi kəzasında isə orta hesab
ilə ildə 240 millimetro jagmyr olmyr.

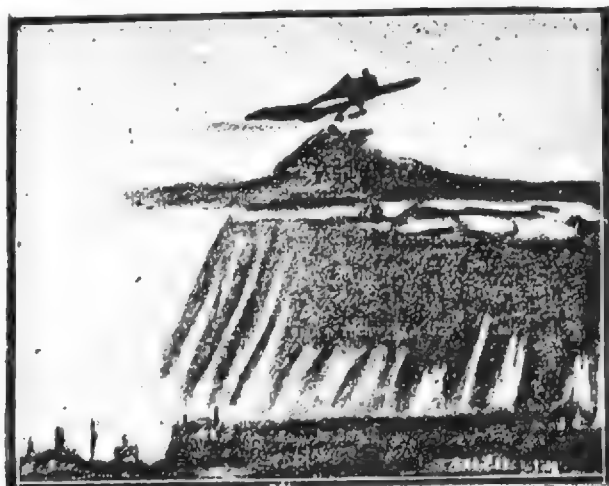
SYALLAR:

- 1 — Havanı əvvəlcədən xəbər verən jerin adı nədir?
- 2 — Metrolozi observatorjanın əhəmiyyəti nədir?
- 3 — Observatorijada olan alətlərdən bildiyimizi saıın?
- 4 — Jagmyry nə ilə olqulur?
- 5 — Azərbaycan kəzalarındaqi jagmyry qəstərin.

Ajroplan və onyn inqizafı.

Amerika ixtira'çılarından Vilbor və Yrvejl Rejt kardaşları me-
xanikli motor ilə hərəqət edən və havada ağır bir hava qəmisini jə'ni
ajroplan kajırmakda birinci müvəffəkiyyət kazandırlar. 1903-neu
ildə bynlar öz ajroplanları ilə 59 saniyə ucyb birinciliqi kazandırlar.
O vaktndan jə'niyə 26 il qəçmişdir. Əlbəttə by müddət dunjanın
qəçirməz oldygy juz min illərə nisbətən çox az bir vaktdyr. Ləqin

by vakt nə kədər az olsa da, insanlar by muddətdə ən əhəmiyyətli və qiçiq təəbbus və təcrübələrdən bəsləməklə by qun artıq havanı fəth etmişlər.

Təyyarələrdən elektrikləşdirilmiş kım səpməqlə sun'i yağmyr yağdırılması.

1924-ncu ildə iyul ayının 14-16 sında Kyre və Droejn adlı, Fransız ajroplançısı, Farman-Zabrio adlı ajroplanla yerə enmədən 37 saat 59 dəqiqədə 50 saniyə muddətində yeməzlərdir. Ajroplançılıq belə bir sür'ətlə tərəkki etməkdədir.

1903-cü ildə yalnız 59 saniyə yə bilon insan, 1924-ncu ildə 38 saat havada kalmıydyr. Oldykca qəzəl və maraqlı, mukəssə de-jilmi? 10-12 il byndan əvvəl ajroplançılığın yeni tərəkkijə başladı, bir zamanda, möhüm və davamlı, təyyarələr olmadı, üçün yalnız sağit və qulaqsız havada yəmək lazım qəlirdi. O zaman hər bir təyyarəçini oluna məhquym səjirdilər. By qun isə araba və ja at ilə qətməq, ajroplan ilə qətməqdən daha korkylydyr.

1923-ncu ildə almanların miniq və juq təyyarələri bir milyon 44 min 465 kilometr məsafə yəyb bir ildə 20.278 min nəfər miniq 1.201.000 qilogram posta juqu və bəsləcə olaraq qəzetə daşıdıqları, halda birçə hədbəxt hadisə belə uz verməmişdir. Təyyarələr hər bir havada yədykları, qibi sür'ətlərini də ağıla qəlməyən dərəcədə artırmışlardır. Məsələn: ajroplanlar saatda 400 və daha ziyadə qilometro yol qədirlər.

1923-ncu ildə Metlend adlı bir Amerika hərbi təyyarəçisi saatda 444,5 kilometr yəyb birinciliqi kazanmışdyr. By sür'ət ən quclu qulaqlardan 5-10 dəfə artıq bir sür'ətdir.

Posta və kiymətli juqlər daşımaq üçün, hava qəmilərindən qəniz sür'ətdə istifadə olınır. Hələ elqəni duzməndən xilas etməq isində ajroplanların kiyməti həddindən artıkdır. Son muharəbələr, qimja muharəbələri əqlini aldıkdə, elqənin mudafəə işi bəsləcə olaraq ajroplanlar üzərinə duzur. Duzmənə hucum etməq və duzmənin yerini qəzf etməq, tamamilə ajroplanla bəzə qəlir.

San Fransisko ilə Niy-york arasındaqı ən yzın posta hava xəttində 100 dən artıq təyyarə işləməkdədir. Bizim 3yralar İttifaqında daxi, hava postası, muvəffəkiyyət kazanmışdyr. Posta təyyarələrindən, qəzetələri tez daşımaq üçün istifadə olınır. Məsələn: London səhər qəzetlərini, Paris qəzetçiləri haman səhər saat 6—9 tamamdə satırlar. Jəno bynyn qibi Leningrad xalqı, daxi, hər səhər Moskva qəzetələrini alıb okyryrlar.

1924-ncu ildə sentjabrın 28-ndə ajroplan ilə devri-ələm siyahəti tamaml edildi. 351 saat davam edən by hava siyahəti içərisində, 44,054 kilometr (40,000 verst) yol qəçilmişdir.

SYALLAR:

- 1 — İlq ajroplanlarla nə vakt təcrübə etmişlər?
- 2 — By halda ajroplanlarla nə qibi işlər qərulur?
- 3 — Devri-ələm siyahəti neçə muddətdə tamaml edildi?
- 4 — By kədər tərəkki səjəsində qələcəqdə ajroplanlardan nə qəzləməq olır?

Təyyarələrin inqisafı, diqramı.

Məsabəqə	1904	1921
Sür'ət saatda	50 kilometr	saatda 330 kilometr
Hündürlüqə kalkmaq	3 metro	12.425 metro
Juq kaldıran	5 pyt	700 pyt
Havada davamı	5 dəqiqə	24 saat 19 dəqiqə
Məsafə qətməsi	5 kilometr	3040 kilometr
Miniaqlar	1 nəfər	114 nəfər
Motor kuvvəsi	25 at qucu	1.000 at qucu
Fəlaqət	50 fəjiz	0,018 fəjiz
İndi təyyarələrin kəzəji oqraması, dəmir jolyndan da azdyr.		

Qimja və onyn əhəmiyyəti.

Qimja, sənajənin artmasında və qənt təsərrüfatının qənizlənməsində böjuq fəjdalar verir. Kızıl əsqərlərə lazım olan hər cürə

patlajıcı, maddələr, bogıcy, agladıcı və quldurucu gazlar, hamısı qimja vasitəsilə alınır. Byndan belə məmləqətin mudafəəsi tamamilə qimjadan asılıdır.

Əqin yerlərimizi, jakı, məhsyl verəcəq bir hala qətirməqə qimja ən lazımlı bir vasitədur. Jəkin olmyədyr qı 16 qilogram azoty topraga katdıkdə, dən məhsyly 160 qilogram və qəj meyvələr 160 qilogram artır. Qimja sənajeyni artırmaq deməq, bütün sənaje və qənt təsərrufatını iləri aparmak deməqdur.

Ququrt, mərqumuz, ququrtlu garbon klor və bir çək başka zəhərli maddələr, qənt təsərrufatına zərər verən cuculər ilə mubərəzədə çək fəjdalar verirlər. Çöl sıçovlylarını kırmaq üçün ququrtlu karbon və klordan istifadə olınyr. Meyvələri kyrdlardan, bostanları və bağları hər cür həşəratdan təmizləməq üçün əczələr işlədilir.

Hələ ətrafımızdağı qərduqumuz sun'i rənglər, bəzdan-bəzə qimjanın səmərəsidir. Rəngsəzlar, parça bojanlar, həttə bəzməkçilər belə hər qun qimjanın jəratdığı və tapdığı maddələrdən istifadə edirlər. By kədər fəjdalı bir elmi hər qəs əjrənib həm həjətin, həm də əlqəsini mudafəəje hazır olmalıdyr.

SYALLAR:

- 1 — *Qimjanın nə qibi fəjdaları vadyr?*
- 2 — *Qimja qənt təsərrufatına nə qibi qəməq edir?*
- 3 — *Qimjanın əlqə mudafəəsindəqi roly nədur?*

XIV

GƏZET, ZYRNAL VƏ QITAB İLƏ TANLIŞLIK.

Gəzetli necə okymalıdyr?

Əvvəlon gəzetin təzəliqini bilmaq üçün tarixinə və nömərəsinə bakılır. Sonra bəz məkaləje, ən muhum hadisələrə, telegraf xəbərlərinə və firka həmqarlar bildirisinə bakmaq lazım qəlır. Byndan sonra firka həmqarlar hərəqatına, iəcə qəntli muxbirlərinin xəbərlərinə və səjirənin mutaləəsinə qecilir. Deməq gəzet, bəzdan-bəzə deji, materialın duzulusuna qorə okynyır. Qərəq xarici və qərəq daxili muhum xəbərlər toplandıkdən sonra, filjetona və lazım olan c'lanlara bakmaq olar.

Gəzetlərdə çək zaman muhum və lazımlı xəbər və materiallar olыр. Firka, həmqarlar və səjir işçilər, byndan istifadə edə bilər. Gəzetin uzındə materiallar lazımı sıra ilə toplanmış və hər qəs by sıraları (sytynları) öz jərində okyiyb istədiqi mə'lymatı ala bilər. Gəzetdən həmizə mənfəət qəturnmaq istəjanlər, gəzetdəqi muhum parçaları qəsib idarədə iz saklamak kəjdəsi, uzrə dəstə-dəstə bir kardon kytyja toplanmalı, və materiallar çəkəldykdə luzymlylarını saklayıb luzymyny itirmələri atmalıdyr.

SYALLAR:

- 1 — *Gəzetəni nə cürə okymalıdyr?*
- 2 — *Gəzet ilə qitabın fərki nədur?*
- 3 — *Gəzetəni nə cür jerdə okymalıdyr?*
- 4 — *Gəzetədə nə qibi xəbərlər jəzılır?*

Məcmeyəni necə okymalı.

Məcmeyəni (zyrnalı) okymaq üçün qitabın mutaləəsində qəs-tərilən umymi kəjdalar təvsijə olınyr. Ləqin zyrynaldə biz maraklandıqımız parçaları, okyiyb jerdə kalanını, səthi olaraq qəzədən qecirə biləriq. Zyrynların sıjahisini duzəltmaq və duzqun bir sy-

rətdə nəmraların hamısını, alıb toplamak, axırda ony qitab bağ-
lına salıb mühafəzə etmək jakət, olar. Çünqu zyryallarda bə'zən
taq-taq lazımlı və ynydylmajacak parçalar jazılır. Beləliklə də hər
vakt ondan istifadə etmək mümkün olar.

SYALLAR:

- 1 — Məcmeyəni necə okymak lazımdır?
- 2 — Məcmədən həmişə istifadə edə bilməq üçün nə etməlidür?

Mə'ryzəyə necə hazırlanmalıdyr?

Mə'ryzəçi özünü dinləyənlərdə bir marak olandır, bilməsi üçün,
muəjjən bir plana qərə tezisi olmalıdyr. Byndan başka da mə'ryzəçi
jəni mə'lymatlardan və böjuq qitablardan istifadə etməlidür. Mə'-
ryzədə üç əsas nöqtəni nəzərdə dytmalıdyr.

- 1 — Karətindəqi camaatı; 2—sejləyəcəqi materialı; 3—vaktı.

Birincidən məksəd; camaatın biliq səviyyələrini nəzərdə dytyb
onların anlaşıla biləcəqi bir plan üzrə mə'ryzədə bylynmək, İqinci-
sindən məksəd; materialları, jakət, təhkiq edərək ony dinləyənlər ja-
nında mə'ryzəçinin ytanmamasıdyr. Üçüncüsü də; camaatın əq-
səriyyəti nəzərdə dytyb vaktı, çox yzarmamak, jəni az vaktıda çox,
fajdalı, sozlərlə mə'ryzəni isbat edib kyrtarmakdyr. Bynyn üçün ma-
terjalı, kabakədan vakt ilə ölçməlidür. Çünqu mə'ryzənin kiymətliyi,
muxtəsər və fajdalı, olanlardyr. Mə'ryzənin qəzəl olması, üçün sejlə-
jənin özündən asılı, olan bir neçə jollar vardyr. Mə'ryzə edərəkən, xusysı
hərəqətlərdə bylynmək, sejlərkən səsinə çox ycadan və ja çox alçakdan
çıkmamak, dyryzynda qulunc hərəqətlərdə bylynmək və bə'-
zən də jerli misallar ilə sozlərinə kuvvət verib camaatın ryliyny
okşamakdyr. Mə'ryzə əsnasında qyrylytynyn kalkması, mə'ryzəçi-
nin sozlərinə jakət, hazır olmaması, bildirir. Jaxət, hazırlıqlı, mə'-
ryzəçinin sejlədiqlərini, xalk jakət, başa duşər, sağıtılıqla dinlər və
heç də jorylmaz. Byna qərə mə'ryzəçi jakət, hazırlanmalı, sadə
dantəməli, mə'ryzənin kusa və fajdalı, olmasına fiqr verməlidür.
Axır söz üçün özündə bir kədər kuvvətli materiallar saklamalı, və
çıkıtda bylynanlara kənəət edici cavablar verməqi bynyyla tə'min
etməlidür.

SYALLAR:

- 1 — Mə'ryzəçinin əsas vəzifəsi nədür?
- 2 — Mə'ryzədə hansı kanynları nəzərdə dytmalıdyr?

3 — Camaatı maraklandırmaq üçün nə qibi jollar qotur-
məlidür?

4 — Mə'ryzəçi nədən istifadə etməlidür?

Sədrliq və qatibliq vəzifələri.

Jəgincəğin muvəffəkiyyətli qeçməsi üçün, bacarıqlı, və özünü
jakət, apara bilən joldaşlardan sədr seçilir. Sədrin vəzifəsi jəgincə-
ğin muəjjən bir kərara qəlməsinə yardımda bylynməkdyr. Sədr ic-
lası, duzğun və nizayn üzrə aparmalıdyr. Xusysən ciddi məsələlər
muzaqərə olynan iclasları, artıq dərəcədə nizayn ilə aparmalıdyr.
Həddindən artıq rəsmiyyətçilik də iclası, pozır; məsələni; çox sə-
sə oldykdə, sədr sağıtılıqlı əməli qatirməlidür. Sədr intizayn hukykyndan
istifadə etdiqi hallarda, jəgincəğin də öz tərəfində oldyeyny hiss
etməlidür. İclasın bütün qədlə məs'yiliyyəti sədrin əhdəsindədur. Sədr
mubahəsələrin qəsqinləməsinə jol verməməlidür. Belə hallara da
dərhal karətisini, almalıdyr. Yzyn daməana tez-tez dəjandı, rıçı, isə-
rələrdə bylynmək, iclasdaqların fiqrini bir jərə toplar. Sədr özünün
bütün hərəqat və tədbirlərində tamamilə obyektiv bir syrətdə dola-
malı, və iclasda bylynanlara və liabelə byradaqlı, ajrı-ajrı, gryplara
və daməana sejlədiqlərini başka subytlarla tamam etməqdə qe-
məq etməlidür. Mə'ryzəçinin sözünə jərdən cavab verilməsinə jol
verməməlidür. Sədr öz tərəfində heç bir təqlifdə bylynməməli, dyr.
İclasda olanlar çox təcribəsiz, heç iclas qorməyanlar isə, sözü çox
yzarmamak üçün, sədr jol qəstərməlidür. Sədr, həll ediləcəq məsə-
lələri və onyn həll etməq jollarını, jakət, bilməli və iclas açıldıkdə,
əvvələn məsələləri muzaqərəyə köjmalı, və natiklərə sırası, ilə söz
verməlidür.

Qatibə qəldiqdə, o iclasda daməyanları, diqqətlə dinləyib kejd
etməlidür. Qatibin vəzifəsi jəgincək üçün duzğun və əməli bəratul-
kevl tərtib etməqdür. Bə'zi qatiblər iclasda ancaq musəvvədə (cer-
novik) dytyb sonra bəratulkevl duzəldir. By jakət, deji; iclas za-
manı, bəratulkevl oradaca tərtib etməlidür. Bynda heç bir qətinliq
jokdyr. Səsa köjylan kət'namalar, jazılı syrətdə verilməli oldyey
üçün, bynları, da asanlıq ilə jazınak olar. Bəratulkevlə jəlməz
hansı kət'namanın (qimin, hansı, numrə ilə təqlif edilmişdir) köhyi
edildiği qəstərilməlidür. Mubahəsələr kusa jazılır. Byndan ilavə və
nitklərdə edilən təqliflər hər halda kejd edilməlidür. Jəgincəğin
bəratulkevlində ən əhəmiyyətli nöqtə, jəgincəğin əhəmiyyətini (bir ə-
mijjətin iclası, sadə mitingimi, muəjjən numajəndələr jəgincə-
gını), jəgincəğin vaktını, və jerini qəstərməq və lazımlı olan jerlər-

da jüncakda iştirak edənləri də kejd etməqdür. Sonra, sədr, qatib və gündəlik məsələlər yazılmalıdyr. Mubahəsələrin müxtəsər məzmunu, qərarlar və təkliflər isə tamamilə yazılmalıdyr. Səsa koynına zamanı, qatib, hansı qərarın nə kədar ləhinə oləjhinə, səs verildiyini və bitərəfləri kejd edir. Jüncəğin müəjjən qərarı, haqqında olan xüsusi fiqrini, hər qəs həj'ətə verir və by fiqr də bəratulkevlə yazılır. Qatib, sədrin qəstərməsilə soyləjanların siyahısını saklajır və səsa koynlykda səsləri sajmakda iştirak edir. Kapalı, səs verildiqdə, hamıda hazır kələm, qagız olmasına qatib qoz jetirir. Sədrə qəlan bütün qərarlar, bəjanatlar və başkaları qatibə verilir. Qecmiz jüncəğin bəratulkevlinin okynyb təsdik edilməsi, hamısa məsələlərin birincisini təşkil edir. Okynan bəratulkevlə ilavə edilməli məsələlər varsa artırılır; e'tirazi olan jər varsa səsa koynlyr. Bəratulkevlın ağırlımaında sədrin və qatibin imzası olmalıdyr. Sədr qibi qatib də, mubahəsələrdə iştirak etməjir. Jalmız sədrin qəstərməsilə, soz alıb bəratulkevlı, kətnamamı, və təbriq teleqramlarını, okyjyr.

Qitabı, necə seçməlidür?

Qitab okymakda biz çok vakt sistem və kajda qozlənəjiriz. Ləqin okynacak qitabın ilq əvvəl siyahısını dytmak lazımdyr. By barədə kataloglardan və ja qutubxana mudirlərindən istifadə etməq daha əlverişli və xəjirəkdir. Qitab mutaləəsinə əvvəlcə xırda və asan qitablardan başlanmalıdyr. Qet-qədə maraklandıqca, əsaslı, qitablara qecməq mümkündür.

Xırda qitablardan çok zaman artıq və ətraflı mə'lymat toplamaq mümkün olmajr. Bynyn üçün bir məsələ haqqında qıçıq bir qitabdan, artıq mə'lymat almaq istərqn, nəticədə heç bir mənfəət qoturməq olmajr. Bir məsələ haqqında yazılmış bir kəlin qitabı, okymak, xırda bir nəçə qitab okymakdan asan və anlaklı oljr. Qitabın öz məqsədinə yjgyn olyb olmadıqını, bilməq üçün, qitabın fəhristinə bəkmalı, və müəllifin başka qitabları, barəsində öz fiqrinizi bir jərə toplajıb, ondan sonra o qitab üçün müəjjən bir qərarə qəlməlisiniz!

SYALLAR:

- 1 - Qitab seçməq üçün nə etməlidür?
- 2 - İlq mutaləəjə, nə cür qitablardan başlamalıdyr?
- 3 - Qitab seçməqdə hansı usyldan və nələrdən istifadə etməlidür?

Qitabı, necə okymalı.

Bir çok adamlar savadlandıqdan sonra, fəjdalı, qitablardan istifadə etməq istərlər. Qitabı, necə okymağın usylyny əjrənəməz, qitabdan istifadə etməq mümkün dejidür. Qitab okymak, ən lazımlı, zəhin və ağıllıdır. Bynyn nəticəsində özümüzü jeni biliqlə devlətləndirir, fiqrimizi qenisləndirir. Bə'zi adamlar nə kədar qitab varsa, hamısını okynması, lazım oldygyny quman edirlər. Halby qı, qitab okymak üçün, qutubxanalarda, magazalarda olan qitabların hamısını, okyjyb bitirməq mümkün ola bilməz. Bynyn üçün okynması, ən zəryri olan qitabı, seçməq lazım qəlr.

Bəli qitablar isə az və okynması, da asandıyr. Bir vaktə bir məsələ üçün iqi-üç qitabdan istifadə etməq olar: ləqin qitabı, okymağa başlarqan, okyjyanın yanında bir dəftər ilə karandax olmalıdyr. Qitabı, okydykda ony jəzanın (müəllifin) adı, ilə əsas və maraklı, fiqirlərini, ixtilafı, jərlərini, harada və hansı ildə nəbr edildiyini, dəftərə kejd edib qoturmalıdyr. Qitabı, okydykda bütün fiqrı oraja verməqə və okynan qitaba əjid öz rə'jini də mejdana çəkərməqə çalışmalıdyr. Hər bir qitabı, okydykdan sonra qitabın məzmunyna əjid öz tənkidlə bir icmal jazmalıdyr. Qitab bəli okynsa, çok fəjdalı, olar. Qitabı, okydykda by usylə rəjət etməlidür.

SYAL:

- 1 -- Qitabı, necə okymağın kajdalarını, bir-bir soyləjin!

Okynan əjli tənkid etməq.

Hər bir kirəatda iqi məqsəd vardy: birisi qitab jəzanın (müəllifin) bildirməq istədiyini mənimsəməq, o biri də ona tənkid bir kəjmət verməqdür. Bynyn üçün müəllifin əsərlərini okydykda məzmunlarını, bir-birilə dytyədyrmalı, arasındaqı, rabitə və təzadlar, məntiki səhlər qozdan qəcirilməli, onların dogrylygy, ilavə olınacak və qoturulacaq jərləri kejd etməlidür. Qitabın dogrylygyny kəjmətləndirməq üçün, müəllifin qatirdiqi misallara, subytlara tənkid bir nəzərlə bəkmalıdyr.

Müəllifin hər bir subyty əjri-əjri, təhlil edilməli və məqsədə duzqun olyb olmadıqı, qitab içərisindəqi statistik mə'lymatın duzqunluğu duzunulmalıdyr. Bynyn üçün də tənkid edənin əlinə, həkiki statistik mə'lymat və biliq olmalıdyr. Müəllif başkasının əsərindən istifadə etməz isə, onyn da duzqun mə'nada qoturulmasına diqqət etməlidür.

Heqajələri okydykda, muəllifin usylına ayrıca əhəmiyyət veril-məlidir. Bir muəllifin bir neçə əsəri varsa, onların yalnız birini okymakla jək bir neçəsini okyjarak onyn məsləqini, jaradıcılığını, əjrənmalı və sonra muəllifə kiymət koymalıdır. Hətta heqajə qitabları ilə elmi qitabların mutaləəsini by sajakla tənkindən ötru birləşdirməq okyjanın özu uçun də çək maraklı, və fajdalı olar.

SYALLAR:

- 1 — Okynan qitabları, tənkid etməqdən məksəd nədur?
- 2 — Tənkid nə usyl ilə aparılmalıdır?

Kiraət kajdası.

Nəzərə alınmış kiraət planını, həkikətdə həyata qeçirməq uçun qitabların okynmasını, nə kədər vakt aparacağını, ajdın syrətdə əvvələdən tə'jin etməq lazımdır. Səhifələrin saji, və qitabın ölçüsü mə'lym oldykdən sonra byny hesablamak asandır. Dikkət edilməsi lazı, qələn əji, saatda neçə vərəqə okyja bildiqinizi tə'jin etməqdur. Heqajə qitablarını, orta kajda ilə saatda 40-50 səhifə, elmi qitabları isə bynyn jartısı, kədər okymak mümkündür.

Kiraət uçun ən qəzal vakt səhər ertədur. Bynyn uçun, tezdən dyrmaga adət etməli. Kiraətdən əvvəl və sonra zilməstiq tə'limini jəpməli, və hər 50 dəkikə mutaləədən sonra, 10 dəkikə tənəffus etməlidir. İnsan özünü belə alı, ədrərsə kiraət səmərəli olar. By da lqi jol ilə mümkündür: 1) kiraət uçun müəjjən vakt tə'jin etməq, 2) okynacak qitabdan qundəliq hissə tə'jin etməq. Kiraəti həm tez, həm də javaz okymaq, bilsən və by kiraət uçun ajda nə kədər vakt lazı, oldygyny hesablaya bilsən, qəturulmuş plan bizim uçun çətin olmaz.

Okynacak qitabların kejd edilməsi və kiraət uçun plan vərəqələrinin duzəldilməsi, qələcəqdə kiraətimizi planlaşdırmaq jolyunda, məhəqəm bir təməl ola bilər.

SYALLAR:

- 1 — Kiraət sistemi necə olmalıdır?
- 2 — By cür kiraətdən nə mənfəət hasil olar?

XV

PROLETAR ƏDƏBİJJATL.

Proletar ədəbjjati.

Bizdə proletar ədəbjjati, 3yra höquməti kyryldykdən sonra vucyda qəldi. By zaman inkiləbdən korkan kapitalistlər, qəlinə mədəniyyət məhv olacaq deyə kışqırmaga başladılar. 3ərk ölkələrini od və küləcdən qeçirən, Çin işçilərini qorpa yzaları, ilə barəbar qulla baran edən avropa kapitalistləri idi. Mədəniyyəti məhv edən də o jymyşak ağ əlli Avropalı,lar oldygyny həyat və zaman bizə qəstərdi. Kapitalist Avropa belə bir hal qeçirir iqən, 3yrələr İttifakı, hər qun mədəni cəbhədə tərəkki etməqə başladı.

İndi əməqçilər qeçmişin çuruntulərini supurərəq, jeni həyat əsasları, jaradırlar. 3yrələr İttifakında, xusysən Azərbajcanda inkiləb tə'siri altında jeni ədəbjjati və jeni qənc ədiblər jətəir. Bynlar əməqçilərin mubərəzəsini təsvir edirlər. Millətçi jaziçilərin və zı-jaklıların bədbin, ahənglərinə karət, proletar zairinin ən və sevimli səsləri əsəldilir. Onlar, öz kələmlərinin yeyndə jeni kommynist cə-miyyətinin məfyrəsini dəsiirlər. Jeni turq zairləri; Blok, Majako-vsqi, Demjan Bedni qibi, rys proletar jaziçilərinin tə'siri və nufy-zy altında bəjuməqə və qəlinə məfyrələrə karət, mubərəzəyə ha-zırlasırlar. By qənc mubərizlərimizdən biri də Sulejman Rystam-zadədir. O, qəlinə fiqirlərə karət:

Kanlı jəzələr akı, tma hər bir an,
Pəq jazi,ksən; zavallı,şan zair!
Hər pərinin önündə diz qəqmə
Nə kədər bak, məlallı,şan zair!

Qəndi ilhamını, muhitindən
Nə uçun almaj,rsan ej, qələbəq
Qibi qullərlə ojnajan! by nədur?
Jasaj,rsan by qun suruqlənərəq!

Və ja

Varlıkdan jaz biza, joklykdan jazma!
Xalkımyza dərın bir kyjy kazma!
Ətrafına bir bak, jolyn azma
Qi baharın sonın xəzana bənzər.

deja ilq cıktıda bylynandyr. Onyn jeni əirlərində müstəraq həyat ilə bağı olan ictimai hissələr, zalımlara karşı, sağlam bir qın və mübarizə həvəsi vardır. Byndan başka Nəzərli, M. Arif, Fəvzi, Adil Nəcdət, Ə. Hüsejn zədə qibi proletar əairləri meydana qəlınəqdədur. Kızıl koləmlər cəmiyyəti namilə adlanan ədəbi təşkilat, Azərbaycan 'arixi-ədəbiyyətinə bəjuq bir mevkə dytməkdədur. Və biza proletar ədəbiyyətinin qələcəq inqisafına kət' ymydlar verməqdədur.

SYALLAR:

- 1 — Əsərlə ziyatılar biza nə nəzərlə bəkirədlər?
- 2 — Proletar əadibləri hansı məfəyrədə işləyirlər?
- 3 — Azərbaycandaqı, qənc ədəbiyyatçılardan hansılarını, bilirsiniz?
- 4 — Byntardan qələcəqədə nə ymyd qəzləyir?

**Azərbaycan proletar əairi
Sulejman Rystamzadə.**

Sulejman Rystamzadə 1906-cı ildə Bağı şəhərində doğulmuşdur. Atası dəmirçi oldyqyndan, evladına da by sən'əti öyrətməq istəmişdir. Bynyn üçün atası ilə barəbar dəmirçilik sənətində çalışmışdır. Yəaklıq zamanında qəzet, qitab, əair və qicəq heqajələr okymaqı çək sevmiş. Bir tərəfdən vucydyndaqı zəifliq, o biri tərəfdən də elmə olan həvəsi, nihəyat ony təhsilə vadar edər.

1921-ci ildən qəncələr ittifaqına daxil olar və 1922-ci ildən də məthəyat sahəsinə kədəm koyb, qəzet məxbirliqi ilə işə başlar. İlq dəfə jazdıqı, əairlər, 1923-cü ildən cıkan «Məarif və mədəniyyət» (indiyə inkilab və mədəniyyət) zyrnalında dərc edilir. 1924-cü ildən e'tibarən «Qənc işçi» qəzetəsində komsomol həyatını, təsvir edən əairlərini jazar. 1925-ci ilə qibi jazdıqı, əairlərində bir kədəm dısqınlıq qorunur. Ləqin 1925-ci ildən sonra, jeni həyat cəhləsinə atılmış, jeni aləmlər ilə əairlər jarađır. Azərbaycan və başka Zyrə cəmiyyətiyyətilərində nəəz edilən məcmuə və qəzetlərin çəkında iştirəaq başlar. Jazdıqı, əairlərdən bəziləri qurcu, erməni və rys dillərinə tərcümə edilir.

Həli-hazırda Azərbaycan proletar jəziçiləri, cəmiyyətinə çalışmaqdadır. Jəni və qənc proletar əairi olan Sulejman Rystamzadə, mədəni məarif cəhləsinə və təsərrüfat sahəsinə olan müvəfəkiyyətlərini jəziçilərində qəstərməqdədur. Azərbaycanın və Kafkaz daqlarının təbiə qəzəlliklərini qəstərməqlə barəbar, kəadınların da cəadraları atıb jeni həyata qirənələrini təbiəq edir.

SYALLAR:

- 1 — Sulejman Rystamzadə harada və nə vakt doğulmuşdur?
- 2 — Hansı qılədə bəjünmüşdür?
- 3 — Onyn təhsilə səbəb nə oldy?
- 4 — By halda nə iş məşğuldyr?
- 5 — Ədəbiyyatda nə qibi əsərlər jarađır?
- 6 — O, hansı jolda çalışır?

Demjan Bedninin müxtəsər tərcümə-i-həli.

Demjan Bedninin əsil adı, Jəfin Alekseyev, Pridvorovdyr.

1883-cü ildə Kybovka qəndində doğulmuşdur. Atası, velikorys, anası, işə, ykrajnalıdyr. Yəaklıq zamanları, ata-anasının həyatındaqı, əziyyət, byna çək əziyyət vermədi.

1825-ci ildə atası, Leningrad şəhərində ryhani məqəbində xidmətçi, vəqəzadə hamınl və sonra zavodda işçi olmuşdur. Anası, işə Kybovka qəndində jəzajırdı. Demjan 2 jəşəndən 7 jəşəna kədəm atasının jə yanında şəhər həyatı ilə, 7 jəşəndən 13 jəşəna kədəm anasının jə yanında qənt həyatı ilə jəzəmmədyr. Atasının jə yanında işə ipəq fabriq-zavod və işçi həyatı, byna çək tə'sirlər etmişdir. Qəntdə oldyqy zaman, qəndin əvəmləqı, pıjanlıqla məşğul olmaları, hə-qumətin zulumu və səjirə hamısl, Demjanın əsəblərinə dəkynyrdy. Qəntləərə bəjuq adamlar qibi məsləhət verir, ərizələr jəzırdı.

Sonra Demjan, idarələrin birində jəziçilik vəzifəsini alır. Byn-dən də bütün qənt həyatını, və qənt əhvali-ryhijəsini öyrənə bəldi. Demjan ta yəaklıqından əsərləqi və qənt həyatını, dərindən dısqı-nurmısl. Sonra jəziçilərinin bir çəkı əsəq və qənt həyatına əjid olmuşdur.

Bəla təəssurat altında Demjanın təhsil zamanları, başlar. Məq-təb təhsilə başlamadan, atasından okymasını, öyrənmədi. Sonra Demjan, Kybovkada olan, qənt məqəbina kəjdylar. Məqəbi son də-rəcə sə'j ilə və parlak bir syratda bitirdi. Kiraət və mütəbə, onyn səvinili məqəblərindən idi. 13 jəşənda işə intilhan verərək, hə-

qumət hesabına hərbi fərdərlə məqəbina daxil oldy. By məqəb Demjanın həyatını dəyişirdi. Onda bir çox jakə, təsirlər ojatdı. Təmizliq, ictimai və mədəni həyat jollarını, byradan əjrəndi. Rys ədiblərinin əsərlərilə daha jakından tanıə oldy və qicəq əsirləri jazmaga basladı.

17-jazında məqəbi bitirdi və hərbi fərdərlə vəzifəsində kaldı. 21-jazında hərbi vəzifədən azad olmaq və təhsilini artırmaq həvəsinə düşdü. Ciddi imtihana hazırlaşub 1904-cu ildə Leningrad darulfunynyn tarixi-ədəbiyyat təbəsinə daxil oldy.

1905-ci il tələbələr hərəqatı, onda canlı, bir inkilab məfyrəsi jaratdı. Tələbələrin inkilabi təşkilatlarında iştirak etməyə və öz-özünə «qim ilə qetməlidur?» deyə syallar verməyə basladı. 1905-ci il inkilabi bəyylərək irticanın qetdiqə artması, bynyn həyatına daha da arıq təsir etdi.

Demjanın ədəbi fəallığı.

Darulfunynyn həyatı ilə ədəbi fəallığa basajan Demjan, 1908 və 1909-ncy illərdə javas-javas özünü qəstərməyə basladı. Tələbə zyrıqatı olan «Rysja sərvəti» məcmuəsində birinci əsirlərini byrakdı. İki ildən sonra jırım qizli bolşeviq gəzetələrində iştirak etdi. Demjan da irtica illərinin vəhəllərləni təsvir edən Tolstoj, Andrejev, Korolenko və sajirəyə köşyldi.

1910-1911-nci illərdən, Lenin və gejr joldaşların ədəbiyyatları ilə tanıə oldy. Bolşeviqlərin nəşri-əfqari olan «Zvezda» və «Pravda» gəzetələrini marakla okydy. Bynların təsiri altında ilham almış qənc proletar səiri Demjan, ilk bolşevizm ryhynda jazılmış əsirlərini by gəzetələrə qondarib ozu da mətbəədə təb' etməyə isində iştirak etdi. 1912-ci ildə joldaş Lenin ilə tanıə olyb gəzet idarələri hakkında bəzi siqajətlərdə bylyndy. Lenin də Demjanın jazılarının byrakılması hakkında təəbbüslər etdi. By zamandan sonra Demjan firkanın rəsmi muhərriri olyb kaldı.

SYALLAR:

- 1 — Demjan harada unadan olmyzdyr?
- 2 — Onyn çocyklyk həyatını, təsvir edin.
- 3 — Onyn cavanlığını, təsvir edin.
- 4 — Demjanın ədəbi fəallığı hansı zamandan baslar?
- 5 — Demjanın siyasi və ictimai iştirak nə zaman baslar?
- 6 — Demjan Bedninin xidmətlərini sajn.

Baz quça.

Çevirən: M. S. Ordubadi

Demjan Bedninin «Baz quça» adlı jazılarında bir parça.

Baz quça qıxdı, çirqin, məhys fəhlələr,
Zəndarmalar cəzaların lazımıca verdilər.
— Sevgili Don kazakları çox jakə, iz qordular.
— Ərlərin qordunuzmu?
— Əvət bir zəhər qibi.
— Kara qırva çəqilirqən hədələjirdi korydyrdy jənə də.
— Dəgrydyrmy, iştirakdan kərbən çoxdyr quçada?
— Kərbən... Javrym iz kərbənsiz olırmı?
— By gənili dərs verəcəymi bir mənfəət onlara.
— Verəcəydur onlar üçün axır by dərs bir bəla.
Ajnalı, camaqanlar parıldajır tazadan,
İştirakın kanlarından təmizlənmis xijaban.
Baz quçada tazalandı, hurmətli qinli dancık.
Aksamları, atəzindən səhri sarmış bir tıq.
Orda jənə təmiz qejimmiş mütəfərrik unsurlar.
Dədəklərin təprədərək, əjaklərin surtərək,
Onlar alçaq laubali bir syrətdə qəzərək,
Məhəqəm ymyd bəsləyir qı, «ədəbsizlər» qolalar,
Öz qoləli taleinə kapıllaraq səbr edər.
Zənn edirlər: əzilmiş, atılmış, artıq işjan jaratmaz.
Parçalanmış dalğa qibi qeri dönməz kajıtmaz.
Jenidən...
Jenidən
Curuq əsas baz əjər
Ağır divar yəyb düşər dibindən.
— A!
— A!
— Bir-iqi —
Kuvvətlə
— Bir-iqi!
— Hummətlə!
— Hucym kıl!
— Parla 17-nci il
— Orda qındur?
— Orda qındur?
İçin çəqər hurqmuz halda: «dajan dyr».
— Qındur həris collada?

— Byrada bəz kərəyn ata!
Orda qındur jalaklanan, jalvaran?
Koj rədd olsyn agalardan paj yman.
-- Bir-iqi!
-- Kuvvətlə!
-- Bir daha!
-- Bir daha!
Jaltaklar heç bizə lazım deyildir.
Haqimijjat bütün işi həkkidir.
-- Bir-iqi!
-- Hummətlə!
-- Hucyn kıl!
Bizləri qim mevkeindən koparar?
-- Belə kuvvət qimda var?
Proletar təpiqinin altında
Bəz qeçədə bir inilti bir səda!!

Aj bəzi, bələli, fəhlə.

Nə sokylmysan araja, a bəzi, bələli, fəhlə?!
Nə xəjal ilə olysən, bələ iddəli, fəhlə?
Sənə dinnədiqə fəhlə, azıxıb jolyn çərsən,
Kəpədə dajanmajıb da zala dogry dırmajırsən,
Kara fəhlə oldygynda, bəju-xanla çylgərsən
Nəja bizdə qormujursən, by kədər cəlalı, fəhlə!
Nə çığır-bağır edirsən, jorylyb ysanmajırsən,
Ədəb ilə öz məkamın, tanıtıb dajanmajırsən,
Hələ qəhnə paltarından, kızırtıb ytanmajırsən
Bəzəna koyıb qəlirsən, jəqə bir motalı, fəhlə!
Byna bak, by sir-sifətlə, dancıl da bir ibarə,
Qəzum agraıır edəndə, by kılılmıza nəzarə,
Qətirib byrakdı, qimlər, byları, bizim dijarə
Nə bilim haralı, qasıb nə bilim haralı, fəhlə!
Bələ idi adət əvvəl: bəja jalvarardı, qasıb,
Nucəbaları qərəndə, ajaga dyrardı, qasıb,
İqi kat olyb ədəblə, bəja bəz vyrardı, qasıb,
Var idi vəfalı, qasıb, var idi həjəli, fəhlə!
Dəjəib zəmanə indi, dolanıb bütün umyrat
Ajagı, çarıkılılar da, qəlib istəjir musavat.
Bələ əsrdə mələət, bizə xəz qeçərmə hejhat

Sabir.

Ajılıb jatan cəməət, qəz açıb kapalı, fəhlə!
Ada fəhlə sən qet ollə, sənə qunların aj olsyn,
Qet olarla səz dancı qim, sənə fəkr də təj olsyn,
Bəzərijjət aləmindən, nəjinə qərə paj olsyn
By dejiłmi bəz kılğın, a bəzi, havah, fəhlə!
Bəzərijjət axtarırsən, hanı, rübəvu-cəlalın?
Mədənijjət axtarırsən, hanı, pylu-mulqu-malın?
Əzəmijjət axtarırsən, hanı, xalısən mənəlin?
Hanı, takə-takə zəlın, a cırık çyxalı, fəhlə!
Dancılarsən azgın-azgın, hanı, kəsri-zərniqarın?
Hanı, Anna təq barınan? Hanı, Sonja təq niqarın?
Hanı, məclusu kymarın? Rufəkəju mejqusarın?
Hanı, nəəji xumarın? A kəlin kafalı, fəhlə!

Sabirin tərcüməli-halı.

Mirza Ələqbəz Sabir Tahirzadə 1862-ci ildə Zəmaxı şəhərində doğulmuşdur. 8 yaşında məktəbdə okuyduğu zaman mollaların zylmynə qəstəran:

Dytdym orycy irəmazanda
Kaldı, iqi qəzlərim kazanda
Mollam da dojur jəzi, jazanda

zeirini jəzmədyr. 12-jasında Hacı, Sejjid Əzimin məqəbəsinə qirmis və öz həjətinə qəstərdiqi üçün, Sejjid Əzim bynyn okymasına çək əhəmiyyət verməmişdir. Bir kədər turqə və farsca əjrəndiqdə, atası Sabiri məqəbə qetməqə byrakmajır, öz duqanında ticarət ilə məşğul olmağa məcbur etmişdir. 23 jasında İrana qədib, bir çək şəhəri qəzmis və təqrar Zəmaxıja kəjətmədyr. Bir nəçə vaktədən sonra jənə də İrana qetmiş isə də, atasının olum xəbərini alıb, Zəmaxıja kəjətmədyr. Bəjuq bir qulfət səhıbtı, oldygyndan, səbyn bi-sirməq ilə əjiləsini doləndirir, mizə və əlinə duşən bəz on dəkikə vaktini, mutabə və zeir jəzməgə sərf etmişdir.

1901-ci ilə kədər həjəti, çək ağır qeçmişdir. 1901-ci ildə zairlər və zijaqlar ilə tənqə olarək, ilq jəzılları, qah mərsijə, nəvhə, qah da kəsida və qəzəllərdən ibarət olmyədyr. Nihajət Molla Nəsrəddində tətiraqlı, səbirin tənqəməsinə vəsitə olmyədyr. Sabir zairliqdən başka, səğlam bir iradə səhıbtı, da olmyədyr. By iradə səjəsində alimlərin və mollaların kəzəsində dyra bilmişdir. Həvəda Sabir qibi jeni ədəbiyyət cıgırı açan bir zair olmamışdır. Əməqci həjətinə:

By çərxi fələq tərsinə devran edir indi,
Fəhlə də əzün daxili insan edir indi.

acirilsə jəkinləndiyini qəstərməyir. Kadınların əsarətini, fəhlə-qəntlilərin əvəmləyini, mülqədar və kapitalistlərin zyımlarını çox qozəl təsvir etmişdir. Sabir həyatında qoruduğu həkikətləri, jəzmək-dən çəkinməmişdir. Xanı, mollanı, padşahları, pristavları, koçyları, həv ilə jəzmə və müsəlman aləmində olan elmsizlik, əvəmlək, mehvəmat və səjir əxlaq və adətlərin hamısı ilə ciddi mubərəzə aparmışdır.

M. Ə. Sabir

1910-cy ildə Zəmaxıda ony öldürməq istədiqlərindən, Baqija qəlib Balaxanı, məqtabində turq və fars lisani, muəllimi olmışdır.

Həyatın acı zərbələri altında jəsəjan Sabir, cığır, xəstəliyinə dytylyb 1911-ci ildə vəfat etmişdir. Vəktilə Sabirə kijnət verilmədi-qi halda, indi əməqçilər öz zairini tanıyır və onyn namına həjqəllər, qutubxanalar, kylyblar, məqtablər açır.

SYALLAR:

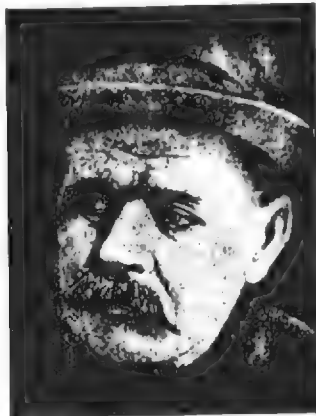
- 1 - Sabir harada və hansı tarixdə doğulmuşdur?
- 2 - Harada təhsil almışdır?
- 3 - Atası Sabir haqqında nə edirdi?
- 4 - Sabir nə vakt tanınmaya başladı?
- 5 - Sabir qimlər ilə mubərəzə aparırdı?
- 6 - Əməqçilər Sabir üçün nə jədiqar byrakdılar?

Əqinçi.

Sabir.

Bəsdür, by kədər bəsləmə fəjədə əqinçi!
Kojma özünü tulquluqə adə əqinçi!
Bir uzrlə hər qunda qəlib dyrma kapında;
Jalvarma mənə bojnyny qəc byrma kapında;
Qəh, bəsləmə, qəh döşünə vyrma kapında.
Ləgvl olma, ədəb qozlə by mə-vadə əqinçi!
Lal ol a qədə bəsləmə fəjədə əqinçi!
Xəz qəcmədi il çolluqə, dəhkanə nə bərcəym;
Jəgmədi, jəgiz, bitmədi bir dənə nə bərcəym;
Əsdi kara jəl çəltiqə, bostanə nə bərcəym;
Qətdi mənə nə fəhləliqin bədə əqinçi!
Ləg-ləg dənizə bəsləmə fəjədə əqinçi!
Aldı, doly əldən sərü-samanını, nejləim;
Jə inqi çəjirtqə jədi bostanını, nejləim;
Verdin qəçən il bərcəynə jərganını, nejləim;
Ol indi palas satmaga amadə əqinçi!
Lal ol a bəsləmə bəsləmə fəjədə əqinçi!
Səz açma mənə qəz çəltiqə, az jəməqindən;
Cənən bə cəhənnəmi qı, olursən dəməqindən;
Mən qozlənəmə, bygda cıkar ver bəbəqindən;
Çəltiq də qətir; arpa da, bygda da əqinçi!
Jəksə sojaram ləp dərini adə əqinçi!
Sən həj de jəkyndyr, cıkar: b cənəm, allam;
Vəlləh ojb dideji-qirjanın allam;
Zəlləgə dytyb pejğəri-urjanın allam;
Əjəməməsən at jəgə dənizdə əqinçi!

Lag-lag danışıb baslama fərjada əqinci!
Çutçu babasan bygdanı ver, dər, jejərsən;
Sy olmasa kədə əridib kər, jejərsən;
Daadan jymyaak zəhr nədur marı, jejərsən.
Əjrəmənimsən at jaga dunjada əqinci!
Hejvan qibi ömr ejləmişən sadə əqinci!
Laqin mənim insanlık oylb vəz'i-madarım;
Bəjzadajam asajjadur cümle kərarım;
Mejsiz, məzsiz oylr samu-naharım.
Ləb belədur haləti-bəjzadə əqinci!
Bəjzadələrin rəsmi hydyr adə əqinci!

Maksim Gorqi.

Maksim Gorqinin tərcüməji halı.

Maksim Gorqinin əsil adı, Aleqsej Maksimoviç Peskovdyr. 1868-ci ildə martın 29-nda Nizni Novgorod şəhərində doğulmuşdur. İki ildən sonra atasının mə'muriyyəti səbəbilə Həstərxana qalmış, atası orada vəba xəstəliyindən ölmüşdür. Anası, jəniddən Gorqi ilə Nizni Novgorada kəşimşədir. 1875-ci ildə anası da vərəm xəstəliyindən vəfat etmişdir.

Qımsəsiz kalan Gorqinin bir çəqməci yanında saqirdliqə qirməqdən başka bir çarəsi kalmamışdı. 1884-cü ildə, okymak ucun Kazan şəhərinə qetmişə də, ancak okyjamamış və çorəqçi saqirdliqinə qirməşədir. Kazanda bir neçə tələbələr ilə ulfət bağlayıb, onların inkilabi təəqilatlarında işləməqə baslamış. Byrada siyasi, iktisadi və ictimai ədəbiyyat ilə tanış olmyşdyr. 1888-ci ildə inkilabçı və xalkçı

Romans ilə tanış oylb, onyn təbliqat məqsədilə bakkal duqanında saqirdliq etmişdir. 1889-da birinci dəfə həbsə alınmış və iki ildən sonra byrakılmışdyr.

Gorqi həbsdən çıxdıkdan sonra Novgorody tərəf edərək pijada Tsaritsinə və byradan Xersona, Xersondan Kırım vasitəsilə Tiflisə qəlib məşhyr inkilabçılar ilə tanış olmyşdyr.

1892-ci ildə Kafkaz gəzetində Gorqinin birinci heqajəsi olan «Makar çydra»-sı çıkmışdyr. Gorqi byradan isə Nizniyə qedib, advokat Larinin yanında işləməqə baslamış və məşhyr rys ədibi Korolenko ilə tanış oylb ədəbiyyat sahəsinə kədəm kəşmyşdyr. Kazan gəzetəsində «Volga» adlı, Nizni Novgorod gəzetəsində «Sigırçın» və «Arxip baba» adlı heqajələri çıkmışdyr. 1893-də daimi olaraq Samara gəzetəsində feljeton jəzməyə baslamış və inkilabçılar ilə əlaqədə bylınmyşdyr. Onlara mümkün kədər yardım etmişdir. 1901-ci ildə Peterbyrgda çıkan «Zizn» məcmuəsində «Fərtinə elçisi» adlı əsəri çap edilmişdir. Peterbyrgda iqn intibahnama byrakmak us-tunda həbs edilirsə də, ciqər xəstəliyinə dytyldygyndan Tolstojyn təəbbusu ilə azad edilib Kırma qəndərilir.

1902-ci ildə Rysjada Gorqi böjuq ad kazandığından, Rysja Fən-ni Akademiyasına fəxri üzv seçilir. Laqin az vaktndan sonra, çarın tələbilə üzvlüqdən çıxarılır. 1905-ci ildə jəniddən dytylyb kəfəyə sa-lınır. Kəfədə iqn «Qunəz çəcykları» əsərini jəzmış. Gorqi iqi aj həbsdə kaldıkdan sonra—1906-da Avropaya, oradanda Amerikaya qədir. Amerikada, Fransanın çarə bərc verməsinin ələjhinə «Qəzəl Fransa» və «Ana» adlı, çək böjuq heqajələrini jəzır. 1906-da Italjaya qəlib, Kapridə saqın oylr. By zaman Lenin də Cinevədə oldygyndan iqisi biri-birilə məqtybləşirlər. Gorqi bolşeviqlərin nəzir-əfqarı olan «Jyldyz» və «Məarif» gəzetələrində işləməqə baslar. 1913-də əfvi-əmyıni münasəbət ilə Rysjaya qəlir. 1922-ci ildə qəlinə xəstəliqi ziddət etdiqindən, Avropaya qədər; halı-hazırda Italjada saqındır. Laqin bu zaman Zyralar əməqçilərilə əlakəsini saklamakdadır. Hə-mişə Zyra həyatından maraklanır, Zyra gəzet və məcmuələrində jə-tirəq edir. Halı-hazırda 10 illiq inuəffəkijjətlərimizi qorməq və ony bütün dunya karəsində qəstərməq, proletarların hər bir iqi jərat-məyə iktidarları oldygyıny isbat etməq ucun Rysjaya qəlməşdir.

SYALLAR:

- 1—Maksim Gorqi nə məsləqə bir ədibdir?
- 2—Əvvəlcə nə iz ilə məşğul idi?
- 3—Qəlinə höqumət Maksim Gorqiə nə etdi?

Həbsxana.

Maksim Gorki

Şəhər üstündəki bylyt ony dymanlı pərdə qibi sararak, palçıqlı jərə xırda jagış səpələyirdi. Jan-jana duzulmuş polis nəfərləri ilə zəncir qibi aralığa alınmış arvad və qizlərdən ibarət bəjuq bir insan dəstəsi, evlərin də divarlarına surtulə-surtulə javaz-javaz hərəkət edirdi. By dəstənin bəzi üstündə qizlin bir səs cınlajırdı. Boz alaca karanlıq çohrələr, qilidlənmiş çənələr, mə'jys və gəmli nəzərlər... Qimisi öz quesuzluğunu qizlətməyə çalışaraq, əəəkin-əəəkin qulduq qibi qustaxcasına zarafat da edirdi. Hərdəm bir əzilmə həjəcan nidası, eşidilirdisə də, o nida ymydsyz və dytgyn bir səsdən ibarətdi. Sanqı by insanlar işjan vaktının jətədiqini və ja otmuş oldygyny hələ həll etməmişlər. Polislərin jorgyn və kajgyly uylərindən zərr jagırdı; jagış damlaları, big və sapkalərində parıldayırdı. Davasız mögilyb olan insanların üstünə, jagış ilə barabar ağır-ağır iri karlar jayıdır, qojdən gəm gussə jagırdı.

Həjətə döldyr!—deyə qimin işə xırıldajan səsi eşidildi. Adamlar kojyn surusu qibi bir-birini basarak, ağıntıya bənzər həjətə toqulur dənər. Onların narazı, bağırtıları, arasında kadınların da qoz jazları, karışık əsəbi acıklı, səslər cınlajırdı. Darulfunynyn birinci kyrs tələhələrindən yca bojly, nəzəli, sağlam bədənə malik Miza Məlindin yəncək qoz qozlər ilə ətrafındaqı acıklı, solgyn, əəəgin çohrələri jazıkcasına bəka-bəka dəstənin içərisində iləriləyirdi. Kadınların bağırtısı, əsəbi qulualər, ony həjəcana salırdı. Basa-basa boğylmaq dərəcəsinə qəlon Miza, yəncək hiss altında nifrətindən ağlamak dərəcəsinə qəliniədi.

XVI

SƏNAJEL-NƏFİSƏ.

Sənajel-nəfisə.

Jakə bir mysiki eşitdiqdə ony diqqətlə dinlər və ryhymyzda bir həjəcan hiss edəriq; byndan başka ahəng e'tibarilə bir söz eşitdiqdə, əzumuzda bir həjəcan dyjark. Dyjdygymyz by həjəcanlar iqi curdu: biri həzz, o biri ələmdur. Nəzə qətirici mysiki, dinlədiqimiz zaman, by həjəcan həzz syratında, bir fəlaqət xəbəri eşitdiqimiz zaman hiss etdiqimiz həjəcan işə ələm syratında olыр.

Ləqin by həjəcanlar, jolda qədərən para byldygymyzda hiss etdiqimiz mənnynijətə və ja kərməz acıqan əlinizə qəçən bir jəməqi jediqimizdə hiss etdiqimiz dyjgyja bənzəməz. Deməq, dyjylan həjəcanlar arasında fərqlər vardyр.

Qəzəl bir sənət nəticəsi olaraq, dyjylan həjəcanı, o biri həjəcanlardan ajırmak üçün, byna həjəcanı-bədii deylmiədir. By sajdıqımız həjəcanları, mejdana qətiməq üçün, bir neçə vasitə vardyр. Bynlar da: rəsmin mysiki, ədəbijjat, me'marlık qibi vasitələrdur.

Həmin vasitələrin ryhymyza bədii bir həjəcan qətiməsi üçün, hər halda məharət sahibi, bir adamın əlindən cıkməsı lazımdыр. Dəha dogrysy həjəcanı-bədii husyla qətirən əej, adi rəsim, mysiki, ədəbijjat deyl; bynları, kiymətləndirən, sənət və məharətdur. By sənətlərə sənajel-nəfisə deylir.

Şeir və şair nədur?

İncə sənətlərdən biri də ədəbijjatdır. Şeir işə ədəbijjatın bir əəbəsidur.

Şeiri jəzanlara şair adı verilir.

Şeir, insanda qəzəl bir hiss və həjəcan dogryan ədəbi parçaya deylir. Rəssam öz kələmilə bir əeji jəratdıqı qibi, şair də öz jazısı ilə jəni-jəni şeirlər mejdana cıkarıр. Rəssamlarda qoz kuvvəsi qəsqin olıdyqı qibi, şairlərdə də bir əeji cənləndirmək kuvvəsi artıq olmaqdыр. İnsanlar arasında şeir cəkdan bəri vardyр. O zaman şeir indi-

qi qibi muəjjan bir syratda əqil və kəmət almamıdır. Ağızdan-ağıza əldilən by əirlər xalk məhəmlərindən ibarət idi. Ağızdan-ağıza əldilən by əirlərin əirləri də bəlli deşildi.

Əzəsinin hesabına xidmət edən məfyrəsiz əirlər oldygy qibi, həkiki fiqirli əirlər də vadyr. Birinci əirlərin yazıları, ali sınıfın və dinin təriflərinə əjiddur. Bynların əsərlərindən əməqçilər heç bir fəjda ala bilməzlər.

Həkiki fiqirli əirlər isə, xalkın həyatını, multitini, elitijacını, qorənlər və ony oldygy qibi təsvir edənəldur.

By cürə əirlərə misal olaraq, Azərbaycanndan Sabiri və Mirza Fətəli Axyndofy qoturmaq olar.

Proletar höqumətinin məksədləri bəm-baəka oldygy üçün, əirlərdən və əirlərdən etdiqi tələblər də baəka cürdür. Bizdə əeir, əməq və inkilab nəğmələri ilə proletarların galib olmasını, onyn jəəajətini, mədəniyyətini təsvir etməqdur. Bizdə əirlər azad proletar höqumətini, azadlıq hukykyny, işçi kadınları, xalk təsərrufatını, və cəmaat məarifini ifadə etməlidur.

İndiqi əirlər tamamilə cəmaatın istəqlərinə qirməli, onyn dili ilə danışmalıdyrlar. Proletar əirləri əncək, jəksyl cəmaatın juqsəlməsi yerynda çalıqır, onyn xəbəxtliyinə xidmət edir, səsializm məhəmlərilə qeniz işçi qutlāsına duzqun jəllər qəstərlər.

Qul, bulbul devri artıq qəçmişdur. İndi is, zəhmət, texnika və səsializm devridur.

SYALLAR:

- 1 - Əeir və əair nəjə deşirlər?
- 2 - Hansı parçaları, əeir adlandırmak olar?...
- 3 - Əairlər hansı fiqirlərə xidmət edə bilərlər?..
- 4 - Həkiki əeir və həkiki əair bynların hansıdyr?..
- 5 - Proletar əairlərinin bəəəqi nədədur?

Rəssamlıq.

Rəssamlıq, ədəbiyyət, mysiki, həjqəltərəşlik qibi sənətlərə inəə sənət deşirlər. Bynların hər birinin özünə məxsys öz jəri və bəəkalığı vadyr.

Rəssamlıq dəxi inəə sənətlərin bir təbəsidur. Kədim zamanlarda insanlar arasında kəbə də olsa, rəssamlıq vadyr. İnsan cəmiyyəti avəqlik ilə jəəəqən, əvləəəğı, əvın və əv əəjalatının rəsmini çəqərmiş. Mısırlılar, romalılar və jynanılərdə rəssamlıq sənəti çək tərəkki

etmişdi. Orta əsrlərdə jəəəmiş olan İtəljə qəzəl sənətləri, öz rəssamlıqını, və onyn qəzəlliqini by qunə kədər səkləmişdyr.

Bir həkiki, bir də xəjəli rəssamlıq vadyr.

Həjət səhnəsində qordun həkiki və təbii işləri, oldygy qibi çəqib qəstəren rəssamlara həkiki rəssamlar deşirlər. Xəjəli rəssamlar isə həkiki jəəəjətdən əldəkləri, həkiki fiqirlərin üstünə, bir də öz xəjəllərində jəəətməş əldəkləri, fiqirləri iləvə edərlər.

Bəəərlikli, bir rəssamın kələmindən çikmiş olan bir rəşm, inəə qəzəl bir dyjgy, zəvk, nəəə əjəndirər. Bəəərlikli, bir rəssam olmaq üçün, bə'zi ryh kəbiliyyətərinə: dikkət, jəddəs və səjirəəə məliq olmaq lazımdyr.

Əyərə höquməti kyyrylyəyndan sonra, hər əej dəjədiəiqi qibi, rəssamlıq sənəti də dəjəib bəəka əəqlə duşmuşdur. İndiqi Əyərə rəssamlarının bəəərlikli, kələmlərindən çikan rəşmlər qəçmişdəqi qibi əəə sınıfını, deşil, inkilab mənzərələrini, inkilab dəhilərinə, əməq kəə-rəmənlərini, və proletar xalkın ictimai həyatının müxtəlif cihətlərini təsvir edir. Bynlar inəə sənətə, həkiki, həjətli və təbii ləvhələr və-məqlə jəəədiçiliklərini, bütün dənəəəə isbat edirlər.

SYALLAR:

- 1 - Inəə sənətlər nəjə deşirlər?
- 2 - Inəə sənətlərin hansı təbələri vadyr?
- 3 - Rəssamlıq qəçmişdə və ində nəcədur?
- 4 - Həkiki rəssamlar hansı, rəssamlara dəjə bilərlər?...

Həjqəltərəşlik.

Inəə sənətlərdən biri də həjqəltərəşlikdyr. By sənətin tarixini əşqi Jynan və Mısırlı xalkında əxtərmək lazıq qəlır. Onların o zamanndan kəlmə həjqəlləri by qunə kədər kəlməmişdyr. By həjqəllər by qun cəmiyyət tarixi jəəətmək üçün cənlı, məteriəllərdyr.

Həli-həzırda dənəəəə hər bir tərəfində həjqəltərəşlik vadyr. Ən qəzəl və həjəkətli həjqəltərəşlik sənəti İtəlijədədyr. Qəçmişdə və ində də byrzyəziəə əlqələrində həjqəltərəşlik o sınıfın istəqlərinə yjgyyn olaraq iləriləməqdədur.

Əyərələr əlqəsində də həjqəltərəşlik çək bəjuq əddımlarla iləriləjir. Byrada hər əejdən əvvəl inkilab dəhilərinin, proletar rəhbərlərinin, bəjuq kommynizm müəllimlərinin həjqəlləri kəjrilir. Mədəniyyətə və əhnə xidmətçi olmyə ədəmlərin, əməqçi həyatını, səvə-səvə təsvir edən əair və jəəəçilərin həjqəlləri dəxi kyyrylyr.

Hejqəl təqən adamlara hejqəltərəz adı verilir. Hejqəltərəzlər hejqəlləri daşdan jonar, tynədən və ya kysəyindən təqərlər.

İncə sənətlər nökteji-nəzərincə daşdan jontylmya incə hejqəllər daha kiymətdərdirlər. Bir hejqəltərəzin yaratmış oldygy hejqəl, ondağı sənət kuvvəsinin və kudrətinin dərəcəsinə dəxi qəstərir.

SYALLAR:

- 1—Hejqəltərəzlik haradan başlamış və nəyə xidmət etmişdir?
- 2—Xarici olqələrdə hejqəltərəzliğin qetdiyi joly tə'jin edin?
- 3—Bizdə hejqəltərəzlik nə vəzifə qərir?..
- 4—Hejqəltərəz, qimtlərə dejildir?.

Mysiki.

İncə sənətlərin bir koly da mysikidir. Mysiki, qəhnə zamanlardan bəri insanların içərisində jəzəməkdədir. Mysiki sadəcə ki, ki, rəkdan başlajarak, bir çox tərəkki pilləsi atlamış və by qunqu hala dəməmişdir.

Xalqın iktisadi dəjəniqliləri onların kyrylyzəyny dəjədiyi qibi, mysiki sənətini də tərəkki joly ilə aparmışdır. İstər qəhnə-tərəkki etmiş mysiki, istərsə də by qunqu iləriləmiş mysiki başlıca insana dətli nəzərlər verməyə və onyın ryhəyny okeaməyə xidmət edər.

Mysiki qəçmişdən bəri insanlar arasındaqı iz və din əsaslarını səjəməyə olmyədir. Vəktilə insanlar mysiki ilə işlər, onyala da di-nə kylyk edərilmə.

Bir sozla insanın jəməyə ehtijacı, oldygy qibi, mysikiyə də ehtijacı, vardır. Çünqu mysiki də insanın ryhəyna gıda verir. İnsanın ryhəyny mysiki kədər okeaja bilən heç bir vasitə jəkdir. Mysikinin insanlara tə'siri oldygy qibi, hejvanlara da tə'siri vardır. Bir çəban duduq çalarqan, itin qanarda kyryk bylamış, köjynlərin müxtəlif hərəqətləri mysikinin əsəridir. Hələ son zamanlar mysiki cəhni-r-qan bə'zi bitqilərin də xusysi hərəqətə qəlməsi qəaf olynmyədir.

Mysiki by kədər qəzəl və fəjdəli, oldygy halda, indiyə kədər əncək varlıların ryhəyna xidmət edib həjətin və təbiətin hər cür qə-zəlliqlərindən yzaklaşdırılmışdır. Ləqin 3yra həquməti dözəldiqdən sonra, mysiki xalqın malı, olmyədir. Minlərcə iəci və qəntlilər mysiki sənətindən mənəfat alməyə, ona kylyk asməyə, ony qərməyə nə-jil olmyələrdir. By iəci qənişləndirməyə üçün, həqumət iəci kylybları-na və teatrolarına hər cür mysiki alətləri byrakmışdır. İəcilər həz vaktlarında byralarda mysikini dinləməyə istirahət edirlər.

İndiyi 3yra mysikisi, byrzyazjənin və dinin tə'sirindən çəkib, əməq və inkilab ərkiləri ifadə edir.

SYALLAR:

- 1—Mysiki ilq zamanlar necə idi və nəyə xidmət edərdi?
- 2—Mysikinin insanlara necə tə'siri vardır?
- 3—Əsqi və jəni mysikini biri-birindən nə ilə əjrarırmız?
- 4—Azərbəjəndə mysiki tərəkkisinə həqumətin səji?

Qinonyn tarixi və əhəmiyyəti.

Qino mənəni, birinci dəfə Fransalı, Ljymer tərəfindən icad edil-miş və birinci dəfə olaraq qinomotograf izi byradan başlanmışdır. Fransadan sonra Amerika və Almanja tərəfindən by iz daha da mu-qəmməlləşdirildi. O zaman qinolar hələ ibtidai əqildə idi.

1906-cı ildə birinci dəfə Bərlində qino-fabriq binəsi, tiqildi və sonra bütün dənjanın hər jərində qino teatroları, əmələ qəlməyə baş-ladı. Ləqin dənjada birinciliq Fransa, İtalja, Almanja və Amerika filmələri əlində idi. Bynlar öz istehsalatın, istədiqləri kiyməyə satar-lardı.

Axtırda qino-teatrolar ilə məqyl olanlar, bir ittifaq dözəldilər. Əzləri ləntə və aparat alməyə başladılar. Bynynla işlər bir kədər asanlaşdı.

Muharəbə zamanında qino işləri pozilyb, muharəbədən sonra jənədən tərəkki etməyə başladı.

Rysjəda qino izi birinci dəfə 1896-cı ildə Fransız filminin fəalij-jəti ilə başlanmışdır. 1910-cy ildə Rysjəda rys həjətinə yjgyr film-lər mējdəyə qəlməmişdir. Ləqin bynların fəalijjəti 17-ci ildən e'tibarən jənədən pozylməyə başlanmışdır. By hal, 1920-ci ilə kədər dəvam et-mişdir. 1920-ci ildən sonra qet-qədə 3yra qino filmələri inqisafə dəgry iləriləmişdir. By qun son dərəcədə tərəkki etmiş olan 3yra qinosynyn umdə məksədi, 3yralar ittifaqının proletar mədəniyyəti-nin mēləqəm usyl ilə hazırlanmış qino ləvazumatı ilə tə'min et-məkdir.

3yra qino filmələri kapitalist olqələrin qinoları qibi zəvk və nə-zə üçün jərədlənməyir; kommynist məfyrəsini, həkiki həjət səlifə-lərini qəniş iəci və qəntli qutləsi arasında jəjir və onlara inkilabi tə-bijəni, sosjəlizm məfyrəsini və həkiki həjət jollarını, qəstərir.

Rysja, Ykrajna, Qırqəstan, Turqəstan, Krim, Azərbəjəan, Er-mənistan qibi müstəkil cəmiyyətlərin hamısında qino fabriqləri vardır.

SYALLAR:

- 1—*Qino ilk dəfə harada əmələ qəlmisdir?..*
- 2—*Cəhun müharibəsi qino işlərinə necə təsir etmişdir?..*
- 3—*Byralar cümhyriyyətində qino işləri necə kirylymyşdyr?*
- 4—*Bizim qinolar nə qibi jol dytyrlar?..*

Teatro və onyn əhəmiyyəti.

Teatro, inco sənətlərdən olan ədəbiyyatın bir əhəmiyyəti. Ədəbiyyat inco sənətlər içərisində bojuq bir jor dytyb jaszaj, səlinəsino bojuq numynələr verə bilir.

Teatro pıesləri, haman ədəbiyyat sənətinin jaszaj, qəstərən əsərləridir.

Teatro ictimai bir tərbiyə səbəbqarı, və ibrət əinasıdyr. By əjnada hər qəs öz simasını, qorə bilər. Teatro mevlhymatla ortulmuş qozlari açır. Xəlk arasında jor dytmyz xurəfatı, dağıdır. Teatro zəhlını və məzlymy səhnədə əjdın qəstərə bilər. Həkiqlə həjati, qəz kəbəğində cənləndirir. Onları, gəflətdə saklayan, əzən, sojan hər cür adamları, xəlkə tanıdır. Haqimlərin, kilylykəylərin xətti-hərəqətlərini əiddəti syratda tənqid edir. Məsxərə və məzhəqə syratında onları, ədiqlərini əsqara çıxarır.

Teatro işlər ictimai, istərsə mədəni və siyasi həjətdə camaata cək bojuq xidmətlər qəstərir.

Teatroşy olmajan cəmiyyət qor qibidir. Belə bir cəmiyyətdə tərənən kanynsyzyklar, tamamilə qizli kalır.

Mühitin ləqəsini cəmiyyətin üzərindən təmizləməq üçün ən qəzəl vasitə teatrodyr.

Teatro ədəbi bir məqəb, ictimai bir ocakdyr.

Kapitalist əlqələrin teatroşy ancak ağaların mənfəətləli qudur. Byra teatroşy isə əməqçi xəlkın qəçmiş və qələbəqini anlata bilən əsərlərlə mejdana atılır. By jolda işçilərə sınıfı dyjgy verib, onlara dogry həjət jollarını, əjdınlazdırır. Qəçmiş mülqədar və fabriqçi zylynyndan numynələr qəstərir. İndiqi işçi həjətini, proletar haqimijjəti oldygy qibi təsvir edir.

Bynlardan ilavə teatroşyn əzünə məşşys bir qəzəlliqi dəxi varyd.

Taməraja kojylan əsərlər insanda bir mejl və həvəs ojatmazsa, ona bəkiləməz. Bynyn üçün hər bir teatro jəzan jəziçisi, onyn qəzəlliq cihətinə artıq dərəcədə fiqr verir. By səbəbdən biz teatrolarda bəzən ağlar bəzən quləriq. By hallar ixtijarsız olaraq o əsərdəqi qəzəlliqdən dogry.

Teatro insana hiss və dyjgy verməsilə ony əzünə daima cəlb edər. By cihətdən teatro oldyqca kiymətli bir əşjədir.

SYALLAR:

- 1—*Teatro nədir?..*
- 2—*Teatroşyn əhəmiyyəti nədədir?*
- 3—*Əsqi və jeni teatroların fərqi?*
- 4—*Teatroşyn cəmiyyətə nə qibi təsiri vardır?*
- 5—*Teatro jəzanlar nələrlə diqqət etməlidurlar?*
- 6—*Qorəduqumuz və bildiqiniz teatroları, səjın.*

Teatro əsərləri və nev'ləri.

Teatro əsərləri cür-bə-cürdür. Bynlardan biz: drama, trazedı, opera və komedijayı, tanıjırık.

D r a m a: — olmyz bir əhvalatı, səhnədə bütün acılıqı, ilə qəstərməqdən ibarətdir. Dramalar həm nəsr və həm nəzm əqlində ola bilər.

Dramaların məzmyny xəjəli və həjəti olır. Hər halda ən qəzəl dramalar, məzmyny jəzajı, əjdın əlınmış olanlardyr. Drama ja faceəli və ja faceəsiz olır. Faceəli drama, dramanın ən mudhiə bir əqlidur. Byrada həmişə kanlı, çarpışmalar qibi, koryly əqlilərə təsaduf olınyr və səhnədə bir cək olumlər, kəhrəmanlıklar təsvir olınyr. İnsanda dəhşətli bir təsir olandırır. Məvzy isə ən bojuq əxsijjətlərdən qoturulur. Qəçmiş zamanda drama varlı, sınıfın həjətinə yjgyn jəradılırdı. By qunqu Byra drama və faceələri, varlı, sınıfın bütün əlçəkliyini, mejdana çıxarır və əməqçi sınıfının galibijjətini qəstərir.

T r a z e d i — dramaja bənzər əşjədir qı, bəz rolları, və səjirəni ojnəjan adamlar ən juqsəq kuvvət, arzi, ağıl və hiss ilə bəkkəllərindən əjri, larlar. Byrada kəhrəman, dəjəilməsi mümkün olmajan cəmiyyət kanyınlarını, pozar. By işləri qorurqən, kəhrəman əluncəja kəder mükəssirliyini bojynyna almaz və ja da yzın vakt bəzə duşməz. Kəhrəman, kanyınla çarpışmada cək əzab çəqər və nəticədə əzı də hələq olır. Kəhrəmanın arzuları, mühitinin kirylyəynə yjgyn qəlməz... Həjəti və xəjəli dramaların kəhrəmanı, ancak bir mülitdə olan ictimai kəjdaları, jukmak istədiqi halda, trazedı kəhrəmanı, hər durlu itaət edilməsi lazı, qəlan mutlək və dəjəlməz kanyınları, jıkar.

K o m e d i j a — Jəzajı, əjdın bir hədisəni quldurəraq təsvir edən oyna-komedija dejiir. Komediya camaatın əxlakına və ədə-

tinə yığyn olmaıarak, qorulan noksanları, xalk kararsında qulduraraq qostərər.

Komedija muxtalifdur: 1—tənkidi komedijadyr qı məzhaqə təzində olar və camaat üçün korykly olan noksanları qostərər. 2—ictimai əhəmiyyəti az olan qulunc halları, təsvir edərək camaatı, qulduran komedijalardyr.

O p e r a — dramanın bəm-baska bir əqlidur. Operanın qedisi, mysiki ahenqinə yığynlaadırlır. Hər operanın özünə məxsus bir mysikisi vardyr. Operanın mevzyy dramanın mevzyy qibi xəjəli və həjəti olır. Bizdə məşhır operalar: Şah İsmayıl, Məşhəd İbad, Şah Abbas-Xyrald Bany, Əsl-i-Qorəm, Lejli-Məcnyn və sairələrdir.

SYALLAR:

- 1 — *Teatroda nə cür əsərlər oynanılır?*
- 2 — *Drama nədur?... Qecimədə və indi nəji təsvir edir?*
- 3 — *Trazedi nədur?... By nə məqsəd dazır?*
- 4 — *Komedija hansı məqsədləri qozlajır?*
- 5 — *Komedija nəçə kısımdyr?*
- 6 — *Bildiqliniz komedijaları, sajin?*
- 7 — *Opera nədur, məzmunu nədən ibarətdur?..*
- 8 — *Bildiqliniz operaları, sajin?..*

Azərbaycanda teatronyn mejdana qəlməsi.

1849-ncı ildə Zakafkasija sərdarının əmrilə, ilq dəfə olaraq teatro binası, Tiflis şəhərində tiqilmədir. By teatronyn səhnəsində oynanılacaq əsərlər olmadıqından, ryslardan ermənilərdən və türqlərdən ibarət bir komisyon düzələrək lazıq qələ əsərləri hazırlamak tələrinə baalamırlar. By komisjonda türqlərdən yalnız Mirzə Fətəli Axyndov var idi. Ehtijac kararsında Mirzə Fətəli özü jeni əsərlər jəzməyə baslajır və əmrünün axırına kədər öz əsərlərinin türq dilində oynanmasını, qormaqlı arzi, edir.

1878-nci ildə ilq dəfə olaraq Hacı, Kara teatrosynyn Baqıda oynanılması, xəbərlı əaidilir.

Axyndovdan sonra türq teatro əsərləri jəzanlar: Nərimanof, Vəzirof, Hakverdijef, Cəlil Məhəmməd Kyly-zada, Hüsejn Cavid və sonra Cəfər Cəhərzada olmyadyr.

O zaman muəjjən türq səhnəsi və türq aktjory, xusysyn türq aktirisası, jək idi.

Jazıqların əsərləri jə heç oynanılmajır və jə da evlərdə və sairələrə oynanılırdı. Bir tərəfdən camaatın avamlığı, o biri tərəf-

dən cür-bə-cür lazıq qələ vasitələrin jəklygy, teatronyn iləri qetməsinə mane olırdy.

Bir müddət sonra Azərbaycan zıjallılarından ibarət həvəsqr dəstələri düzəlməyə baslajır. Ancak by dəstələr içərisində bir nəfər də olsyn kadın tapılmazdı. Onların oynacıkları, roly arqaqlar oynarlardı. Bynyn üçün əsqi teatromyz, çək zaman belə acı bir həjət qecirməqlə jəamıadyr. O zamanqı teatro, duzqu və kismən məcnan ryhynda olan İran və Türqija teatrolarından çək də yzakda dejildi...

Türq teatrosynyn həkiki, ictimai və mədəni tarixi, Byralar həqumətindən sonra basladı. Az bir zamanda olqun həvəsqr teatrosy bojuq türq teatrosy əqlinə qırdı. Teatro texnikymları, açıldı. Muktədir aktjor kuvvəsi təqil edildi. İcə həquməti əsqi mədəniyyətin bütün əsaslarını, çürüqlüqlə əlinə topladı. Hər bir cəhədə oldygy qibi byrada da sosjalizm mədəniyyəti təməlini kырды. By zaman içərisində teatromyz ryslarn inkilabi əsərlərindən, əsqi ədiblərin jazqlarından bir çək tərcümələr ələ bildi. Jeni türq teatrosy Azərbaycanda bir çək teatro jazıqları, mejdana çikərməyə müvəffəq oldy. By jolda bojuq müvəffəkiyyətler qostərmiz olan akademiql türq teatrosy çək ilərilərə qədə bilmişdir.

Mirzə Fətəlidən baslajarak by quna kədər qəlmiz olan türq teatrosynyn 60 sənəliql bir tarixi vardyr.

SYALLAR:

- 1 — *Azərbaycanda ilq teatro nə vakt oynanmışdyr?*
- 2 — *İlq teatro jazıqlarımızı, qostərin?*
- 3 — *O zamanqı teatronyn vəziyyətini dənizsin.*
- 4 — *İndiqi teatro hakkında nə deyə bilərsiniz?*
- 5 — *Teatromyzyn və səhnəmizin tarixini dənizsin.*

Mirzə Fətəli Axyndov.

Azərbaycanın muktədir teatro jəzanlarından Mirzə Fətəli Axyndov, 1812-nci ildə Azərbaycanın Şəqi şəhərində anadan olmyadyr. Mirzə Fətəlinin atası, iranlı, olyb, ticarət məsələlərindən ötrü Şəqi şəhərində daimi syrətdə kəlməyə məşhır olmyadyr. Laqın Mirzə Fətəli anadan oldykdən sonra atası, bütün əjiləsilə İrana donmuşdur. Bir nəçə ildən sonra Mirzənin anası, Nəvəxanı, öz əmisinin jənnəta kajıtmak üçün Şəqişə donmaqı ərindən rəca edər. Atası, Mirzə Fətəli ilə anasını, Şəqiddə olan əmisi Hacı, Əli Əsqərin jənnəta qondərməqlı korara əlar..

Mirza, Bəqijə qaldıqdan sonra, əmisi Hacı Əli Əsqərin sə'ji ilə okymaga verilir. Bir müddət sonra əmisinin kızı ilə evlənir. Bynynla Mirza Fətəli okymasını, byrakıb o zaman çar hökumətinin Bəqida açmış oldygy mütərcimliq məqəbinə daxil olır. Byramı bitirdiqdən sonra, Mirza, Bəqida: kalmayıb Tiflisa hərəqət edir. Orada Kafkaz canişininin yanında tərçüməçiliq vəzifəsi alır.

Mirza Fətəli Axyndov.

Mirza Fətəlinin ədəbi fəallijəti by zamandan başlayır. Byrada rys lisani, vasitəsilə, Avropa ədəbijjatı ilə tanış olır. Az bir zamanda İran və Zakafkasijanın hər tərəfində məşhər olır.

Mirza Fətəli o zamanın nəzəriyyələrinə və polis kanyınlarına qarşı bir çox dəfə çıxtada bylınır. Jeni fiqir, jenı məqsədlərlə mejdana çıkmış olan by qəncə adam, əsqi müsəlman cəmiyyətləri ilə əiddətli syratda mubərəzə aparır. By cəmiyyətin bütün əxlaq və tərbiyələrinin nədən ibarət oldygyny mejdana koyır. Jazılarında oımaz müsəlman tipləri yaradır. Mədəni dunja karışında əsqi ərəb əlifbasının ləğv edilməq məsələsini ortaja atır.

Turq ədəbijjat tarixində kiymətli olan by sima, tarixi ədəbijjatımıza bir neçə kiymətli əsərlər vermişdir. Mirza Fətəlinin jazını, oldygy «Hacı Kara», «Musjo Zordan», «İbrahim Xəlil qimjaqər», «Dərviş Məst Əli şah» «Vəzir xan Sarab», «Aldanmış qəvaqib» və səjriləri rys və fars dillərinə çevirməqdən başka fransız və alman dillərinə də tərçümə edilmişdir.

By kiymətli ədibimiz 1878-nel ildə Tiflis şəhərində vəfat etmişdir. O vəfat etdiyi qun bütün ryhanilər və müsəlmanlar ony cənə-

zəsinə ətmişki kədəgən etdilər. Dört beş nəfərdən ibarət olan əkrəbası, by kiymətli vucydy əbədi olaraq topraklara tapşırtdı.

Byra hökuməti kyryldykdən sonra, əməqçi xalk Mirza Fətəlini kiymətləndirməqə başladıqlar. Onyn ortaja atdığı, və ancak nifrət və lə'nətlərlə karışlanmış olan jenı əlifba məsələsini, by qun həyata qeçirirlər.

Mirza Fətəli namına abidələr, hejqəllər yapılır.

Mirza Fətəli olmuş, laqin onyn namı, olmağacaq, onyn adı, əməqçilərin urəqində əbədi jasıjacakdyr.

SYALLAR:

1. Mirza Fətəlinin həyatını, səjləyin?
2. Mirza Fətəlinin ədəbi fəallijəti necə başlamışdyr?
3. O, əsərlərində nədən bəhs edir?
4. Mirzanın qərməq istədiyi işləri səjyin?
5. Mirza nə zaman və hansı xidmətlərdən sonra olmuş?
6. Zamanında Mirza ilə necə rəftar olunmuşdyr?

Hacı Kara.

XIX əsrin xalk həyatı və nəzəriyyələri Mirza Fətəlinin jazını, oldygy əsərlərdə əjdən okynır.

Mirza Fətəli öz əsərlərində o zamanın tacirlərini mulqədarları, m., çinovniqlərini, əsnafları, mollaları, fərıldakçıları, bəjləri və səjirləri qəstərməşdir. Mirza Fətəlinin numynə ola biləcəq oımaz və bəz əsərlərindən biri də «Hacı Kara»dyr.

«Hacı Kara» da qı, tiplər. By əsərdə o zaman jenı mejdana qəlmiş ticarət byrzyazijasının, ac qozluğu və öz kiymətinı itirmiş mulqədar sınıfının jasıjətı, qəstərilmişdir.

By komedijada mulqədar sınıfı, qozal syratda təsvir edən bir tip vardır qı, o da Hejdər bəjdur. Hejdər bəj daima öz həmsəhbətləri ilə əsqi və jenı kajda kanyınlardan, nışan vırmakdan qarətqərliqdən səhbət edər. Nəcəlniqin ona əqinçiliq və ja ticarət ilə məşğyl oımaz, uçun etmiş oldygy məsləhəti səjilər. Hejdər bəj by səzləri o kədərlə həjəcanla danışır qı, əsqi bəjliq devri insanın nəzərlərində tamamilə canlanır.

Hacı Kara ac qoz bir alverçidir. Var kuvvəsilə devlətli olmağa çalışır. Ajlasını bir karın ac, bir karın tox byrakıb hər cür fərıldak və jalan ilə mallarını, satıb kaçak mal qətirməq üçün İrana qədar. Özü avam bir adamdyr. Öz arvadına həjvana bakan qibi bəker.

Hacı Kara qibi adamların istibdad höqumətinə seçməyə su-
runduğunu. Mirzə Fətəli kədər biza əjdən və azaq qəstərən olma-
mıdır.

O zaman höqumətin ədalətsiz kəynlərini, həyata qeçirməy
uğun, təjib olynmya kylləkylar: nəqəlniq və pristavlar da pis təs-
vir olynmamıdır.

By komedijaların dörduncü məclisində qunahsız və təksirsiz
jəro həbs olynmya qəntilərlə nəqəlniqin dənəyiqi qəstərilir. Byra-
da qəntilər: «Rys silisti bez illərlə surur. Onların ləinə bəkləmə kə-
dər onlar olurlar» deyərlər. O zaman qəntilər nəqəlniqə bəzə cür
bəkirlər. Qəntilərin höquməti kəzi, bəslədiqləri mudhiə kərkə, çar
istibdadı, nə dərəcədə ədalətsiz oldyğyny qəstərir.

«Hacı Kara»da kədi n tipləri. Mirzə Fətəli
kədi n məsələsini camaat həyatının tərəkki və inqisafı ilə siki və
mohqəm syratda bağlayır.

«Hacı kara»da təsvir olynan Sona xanım, Həjdər bəyin nicanlı-
st, olyb əsqi adətləri tapdalayan səbatlı və davamlı bir kədi ndyr.
Qeçə jərlərində bəzə həc bir bəjdən kərkə, ləqin təəssuf qı səvad-
sız və dər fiqirlidir. Amma nə kədər avam olsa da, həyatın nə kə-
dər bəzə oldyğyny kiymətləndirir.

Sonra xanım ziraq və həzirəvəbdir.

Umymijətlə Mirzə Fətəlinin jəratdıqı kədi n tipləri, avam, lə-
qin saf kədi ndyrlar.

«Hacı Kara» əsərində ikinji kədi n tipi, Hacı Karanın ərvadı
Tuqəzdur. Tuqəzin zamanında kəzlar, kəçə adamları, səvərmisələr.
Ləqin, Tuqəz bynlardan yzakdyr. Ərini kəçəklığa qetməqdən kəry-
jyr. Tuqəz cəsarətli və kərkəzdyr. Tuqəzin by xasijətləri Hacı
Karının dediqi sozlərdən ənləzilir.

Hacı Kara tufəq, tapanca ilə ojnadtıkdə, Tuqəz: «by tufəq ta-
pancanın ijmisinini ustumə kaldırsan, mən ərvadlığın ilə səndən
kərkəmə» deyr.

Tuqəz ilə onyn arasında olan dənəyiklərdən maraklıst bydyr:
qib: «mən dunjada qimsəni incitməmişəm qı, mırdaş olyn» dediqdə,
Tuqəz: «bir qimsəyə zərər verməmişəm, amma xəjir də verməmişəm.
Ondan otu mırdaşsan qı öz malını nə ozun jəjirsən, nə də əjəlinə
səri edirsən» deyr. By sozun həyat uğun nə kədər yjgyn və kiymətli
oldygy əzqərdyr.

Tuqəzin dili və fiqri kuvvətlidir.

Hacı Kara, «ərvad-yəzəgim zəhirmar jəsin!» dediqdə Tuqəz:
«sənin evində zəhirmar də tapılmaz» deyə dəjərlə cavab verir. By
tiplərlə Mirzə Fətəli, qələcəqdə kədi nlərin əzad olmaı, ilə əlin və

mədəniyyət jolynda cəmiyyət həyatına nə dərəcədə mənfəətlər verəcə-
qini qəstərməy istər.

Jykərlə nəcəbə sənfinin əjiblərini, əgəlsiz və dənəyikliyini,
çirkin adətlərini, çurəyliklərini, iqi uzlu və təməqərliliklərini, by ko-
medija, təməməən açmıdır.

Mirzə Fətəli, əsərlərini qeniz xəlk qutləsinin ənləyə biləcəyi sə-
də bir dillə jəzmıdır.

SYALLAR:

- 1 — «Hacı Kara»da kəhraman tiplər qimlərdən ibarətdir?
- 2 — Mirzə Fətəlinin kədi n bəkləyiqi, səyləyiqi?
- 3 — Mirzə Fətəlinin lisanını, və səjir kiymətlərini səyləyiqi.
- 4 — Azərbaycan əməqci xəlk, və Mirzə Fətəli?

XVII
PRAKTIQ İSLƏR NUMYNƏLƏRİ.

Ərizə numynələri.

«S» qənt əhalisi tərəfindən.

ƏRİZƏ.

Azərbaycanın səhərləri və qəntləri qet-qədə eleqtiriq işığı ilə ıztıqlanır. Bizim qənt isə, zylmat içindədur. Zylmatdan kyrtarınak üçün qəndimizin janından akan çajdan istifadə etməq mumqundur. Bizim qəntlilər, by ərizəimiz ilə başka mədəniyyətli qənt qibi bizim də eleqtiriq işığı ilə ıztıqlanmamız üçün qəməqdə bylynmamızı təvəkkə' ediriq. Sizin bizə edəcəyiniz qəməqdə karət, biz dəxi var kuvvəimiz ilə çalısacagımızza söz veririq.

İmzalar:

Qənt ayraşı, imzaları, təsdik edir:

Sədr:

V ə q a l ə t n a m ə.

Mən Əhməd Hüseynov Lenin fabriqi kassasından iğyn aji məamət, almak üçün vətəndəs Rəhimovı vəqil edirəm.

By xusysda imza etdim:

İmza:

İ. Hüseynovın imzası, təsdik olınyr.

Fabzavkom sədri:

Məhur jeri

K ə b z.

«N» qəndində olan malarija naxoəlygile mubərəzə üçün qəntlilərə pəyləməkdan ötru sihhijə komisarlığından bir qilo xinin dərmanını aldıq.

«N» qəndi feldəeri:

— 145 —

İCLAS XUSYSYNDƏ.

B i l d i r i s.

Bibi-Hejbat dajirəsinin byryg so'bəsi nəzdindəqi, Volodarsqi nəməna klybda avqyst ajiının 12-ndə akşam saat 7 tamamda jolykma xəstəliqləri və onlarla mubərəzə haqqında, doktyr Qazımov tərəfindən turq dilində muhazərə olacakdyr. Muhazərədən sonra «Bismillahi» qinosy tamasaja kojylacakdyr. Turq işçilərinin qəlmələri lazımdyr.

Mədəni məuril komisiony.

A k t

1928-nci ilin 10 majında Əli Həsənov, Gylam Əhmədov və Nəsir Kylyjevdən ibarət olan komisjon zavod komitəsinin kassasını təftiş etdi. Nəticədə kassada işlər və lazımi orderlər jerli jerində düzün olıdyq. ləqin nəkd paradan iqi juz altı manat çatmadıqı qoruldı. Xəzinədarın qəstərdiqinə qərə, by paralar idarə üçün alınmış olan ləvazımata sərf edilmiş; ləqin hələ kəbz alınmamışdyr. Komisjon by işin bütün məs'uliyətinin xəzinədarın öhdəsinə düşməsinə kərərə alyr:

Komsion üzvləri: $\left\{ \begin{array}{l} 1 \\ 2 \\ 3 \end{array} \right.$

Məqlyb numynələri.

(Neft mə'dənində işləyən bir işçinin joldazına məqlyby).

Əziz joldazım Səlim!..

Çokdan sizə qəndərdiqim üç qagızdan bir xəbər ala bilmədim. Kərdazım!.. nə var nə yok, qəndimiz səlamətdurmuydu?.. Mən, Baqı neft mə'dənində dartajçılıq işi ilə məşğyləm. Özün bilirsən qi, qəcmislərə nisbətli indi işlərimiz çok qəzəldur. 18 saat işlədiqimiz quntlar, indi jokdyr. Qıfunda 8 saat işləyib byndan sonra da cür-bə-cür təzə qılatlarda öz mə'lymatımızı artırmaq üçün çalıyırtıq. Hələ by jakınlarda daha da azaltmaq üçün, iş qununu 7 saata çevirirlər. Bizə çok qəzəl rahat otaktlar veriblər. By jakınlarda bizi və bir neçə joldazımızı, işçi sanatorjasına qəndərməq üçün adımızı jazdılar. Hər halda jakında sizə iğinci məqlybymy sanatorjadan jazacağam. Düz-mənlərimiz javaz-javaz kırıqdan bəz kəldirir. Bizim qibi namysly işçilər, qərəq işçi sınıfının rəhbəri olan kommynist firkəsinə duxil olsynlar. Byнын üçün mən indi kommynist firkəsinə qırdım. Özüm-dən xəbəxt adam dunjada jokdyr, zənn edirəm.

Məndən kohym kardazlara və qəntdə olan bütün joldaşlara salam söylə. Qəndimizin halından və öz işajından mənə tez-tez qagız yaz.

Joldaşlık salamları:

Sizin Həmid Kylyjev

Baqı, 28—VI—28 il.

Səlimdən Həmidə.

Joldaş Həmid!

Cəldən bəri qəzlədiyim qagızın qaldı. Uç qagız qəndərdiyini yazırsan; hal by qi, bizə jəliniz axırınca qagızın çatdı. Məndən xəbər sorırsan, nə yazım bilməyirəm. Sənin xəbəxtliyin mənə və joldaşlarıma çox zərər etdi. Bizim qəntdə hökumət məqəb və qəca kyrs-ları açdı. Vəktimin qəcməsinə bəkməyib, mən də kyrsa okymak üçün qəlməyə başladım. Məni by işə vadar edən sənin qagızların ol-dy. Çünki bir məqtybyny okymak üçün nə kədər zəhmət qəddiyiml ancak özüm bilirəm. Qəndiniz indi jəklənməkdədir. Traktorymyz var. Əqin işlərimizi indi onynla aparırık. By jəklənlərdə qəntdə qənt təsərrüfat bankı açılmışdır. Hamı oraja üzv jəzildi. Hər bir lazım olan şey oradan alırık. By ilqi məhsulymyz əvvəlqilərə nisbətən bi-rə iqi artmışdır. By məqtybi qəndimizin muəlliminə jəzdirədim. Bu-tun tanılaların və kohym-konşyların salamətdir.

Kardazın Səlim.

28. V. 28 il.

Vəsikə forması.

By vəsikə sahibi joldaş Kylyjev Ağdam kəzasının «B» qəndində bədən tərbiyəsi işləri təşkil etmək üçün qəndərilmişdir. Bütün təşqi-latlardan bədən tərbiyəsi işlərində jəldəzə qəməqliqdə bylynmaları, rəca olynyr.

Kəza məarif tə'bəsi
mudiri: imza.

Məhur jəri.

Qatib: imza.

Rəsmi qagız numynəsi.

AĞDAM KƏZA İCRAİYYƏ KOMİTƏSİ SƏDRİNƏ.

29-aprel tarixli 4903 numrəli tə'likənizə cavab olaraq mə'lym edirəm ki, Xocalı qəndində tə'mir olynacaq məqəb binası, üçün qafı

mikdarda daş, kym və qirəc qəndin əhalisi tərəfindən hazır edil-mişdir.

Həmin təvəzimat, toprak komitəsi, məqəb binası, üçün ajırdı-ğı jərdədir. Məqəb binasının tə'cili syətdə tə'mirinə başlanmas, xusysynda lazımı təəbbusatda bylynmanızı, rəca edirəm

Xocalı qənt ayraşı sədr: Məhəmmədşada.

Qatib: Vəliyada.

Numrə 174

17 avqust 1928 il.

Telegraf numynəsi.

Baqı, Lenin fabriqində Əhməd Həsənova. Anam azərliyə, tez qəl.

Vəli.

BƏRATULKEVL №8.

Bəratulkevl kopiyasından numynə.

1928-ncl ildə aprel ayının 5-ndə Ağdam kəzası «B» qəndi əha-lisinin umym jəgincəyinin bəratulkevl.

Qəndəlik məsələlər: 1—Qəntdə olan malarija xəstəliyinin aradan kaldırılması, üçün mərəzədən qəmaq istənilməsi barədə.
2—Cari məsələlər.

Sədr: Əhmədli.

Qatib: Rəhmanov.

Eşidildi:

Kərarə alındı:

Birinci məsələ barə-sində joldaş Həsən Mə-həmməd oğly qəntlilərə qəntdə olan malarijanın verdiyi jəmanlıklardan danışıb, tezliqlə höqu-mətdən qəmaq istənilmə-sini bildirdi.

Mə'ryzə barəsində bir çox qəntlilər çıxışda bylyndykdan sonra, bir səs ilə əsagıdağı kərar kəbyl edilir: qəndimiz bətalıq kəragındadyr, isitmə mərəz-ləri qəntdə malarija xəstəliyini mejdana qətirirlər. By azardan əhalinin həm özü və həm də mal kərası çox ziyan qəqir. Qənt əhalisinin vəziyyətini nəzərə alıb, qəndimizdə bir feldəer mintəkəsi açıl-masın və bətalıqlığın kyrydylmasın, kəza icraıyyə komitəsindən rəca edirik.

Sədr: Əhmədli.

Qatib: Rəhmanov.

Əməli təqullar.

1928-nci ilin 30-mayında Baqı dəmirjöl stansiyasının mudiri tərəfindən verilən məryzəni dirləyib ona karat, əməli təqullar hazırlamaq üçün seçilmiş komissjon aşağıdağı maddələrdən ibarət qəstərlərdə bylınır.

1—Baxtı hadisəsi Byralar İttifaqında əlatı, işləyən duşmənlərin, içimizdə çək oldıgyny bizə qəstərməkdir. Son zamanlarda əmələ qələn dəmir jöl hadisələri də, bynyn ejni qibidur. Bynyn jəkin olyb-olmadığını, əjdin etməli. Byna qorə də mudir və xususən bütün işçilər dikkətli olmalıdyrlar.

2—Bir çək işçi, is vaktının çökyny biqar qeçirir. By işə, istehsalatın səmərələnməsinə ziyandır. İstehsalatın səmərələnməsi işə olqəmizdə sosjalizmin yzak bir vaktə kəlməsinə səbəb olıy. By hal işçilərin əfina yigyn dejidur. Bynyn üçün işçilər bəz vakt qeçirməqdə olan jəldəslərinə məzəmmət etməli, onları ytdırmalı, və mudirijət də kəti tədbirlərdə bylınmalıdyr.

DIVAR GƏZETİNƏ MƏKALƏ NUMYNƏSİ.

Bir işçinin divar gəzetinə məkaləsi.

İşçilərin sağlamlığına dikkət jətirməlidir.

Bizim zavodda bəzussılıha işlərinə heç əhəmiyyət verilməyir; halby qı, havalar qet-qədə istiləmiş, bir çək jərlərdə sylar və milçəqlər toplanmaga başlamışdyr; by da jakın zamanda işçilərin sihhətinə çək pis təsir edəcəkdir. İşçilər paltarlarını, vaktı, vaktında jydyrmaırlar; hamamlara bəzən iqi uç həftədən bir qədirlər; by işlərin hamısı işçilərin sağlamlığına mane olıy. İşçilərin sağlamlığı barədə, doktyryn heç bir dəfə də məryzəsi olmamışdyr. İşçi dəjirəsinin feldşeri, by işlərdə səhlənqarlık edir. O, heç bir işə bakmaıy. Jykarı, təqullatların byna nə nəzər ilə bakdıklarını bilməjiriq; hələ qədərə, misri xəstəliqlər başlajacak və işçilər naxələjib istehsalata zıjyan tokynacakdyr.

Hər halda işçiləri by bələdən kyrtarmak üçün, fabriq-zavod Komitəsi, işə ətraflı bakmalı, və işçilərin sağlamlığını, pozan xəxsləri məs'uliyyətə cəlb etməlidir.

İşçi M. Əli oğlu.

Hər iş müəjjən bir plan uzrə aparılır. Hər jəzının, və hər işin özünə məxsus planı, olmalıdyr. Bir heqajə və ja bir məkalə bir neçə hissədən əmələ qəlməkdir. Təq hissələrin bir jərə toplanması, işə o heqajənin məzmyyny əmələ qətirlir. Bir heqajənin ja bir məkalənin

məzmyny ilə durust əsina olmaq üçün, onyn kyrylyay planını, duzəltməliq. Heqajə, məkalə və ja məryzənin ajrı-ajrı, hissələrini sıra ilə tərtib etdiqdə hamən heqajənin, məkalənin və ja məryzənin planı, duzəlmis olıy. Plansız qərulən işdən müvəffəkiyyətli nəticələr qərməq olmaz.

Duzqun plana numynə olmaq üçün aşağıda «mədəni inkilab» mevzyy üçün bir plan duzəq:

Mədəni inkilab mevzyy üçün plan numynəsi.

I—Mədəni inkilab hakkında Lenin tərəfindən kəjylan məsələnin kyrylyay.

1—Sosjalizmin tam galibijətindən ətru bizə çatmayan əsas cəylərdən birisi də mədəni inkilabdyr.

2—Mədəni inkilab işinin müvəffəkiyyətə aparılması, üçün, lazım olan əsasları, Oktjabr İnkilabı, jaratdı.

II—İnkilabın birinci 10 ili ərzində mədəni kyrylyay sahəsində firkənin və Byra höqumətinin qərdüqləri işi:

1—Savadlılığın tərəkkişi və məqtab işlərinin kyrylyay sahəsində qı müvəffəkiyyətləri.

2—Sijasi məarifi qutləvi əqilləri və tərəkkişi sahəsində müvəffəkiyyətlər.

III—XV kyryltaj xususilə indiqi vakt üçün, firkənin dikkətini mədəni inkilabın vəzifələrinə cəlb etdi.

1—Muvafik syratda elm və mədəniyyət cihətindən qutlə tərəkki etmədiq təkirdə məmləqətin sənaye'ləndirilməsi və sosjalist səmərələndirilməsi mümkün olamaz.

2—Qəntdə aparılacaq kollektivliq işlərinin və qutləvi kooperativləndirmənin vəzifələri qeniz qəntli qutləsi arastındaqı, mədənniyyətin tərəkkişinə səjənlir.

3—Qutlənin mədəni cihətdən juqsəlməsi,—burokratizmin aradan kəldirilməsinin əsas cərtidur.

IV—Mədəni inkilab sahəsində firkənin vəzifələri:

1—Qutləvi savadlılık, savadsızlığın təsvijəsi və umymi təhsilin artırılması, işinin surətləndirilməsi vəzifəsi.

2—Sosjalist təsərrufatını, və cəmiyyətini kyran kadroların iləri cəqilməsi: umymi tərbijə və təhsil, habelə mədəni cəbhədə olan kadroların artırılması, vəzifəsi.

3—Məisət və işdə olan noksanlar ilə aparılan əiddətli mübarəzənin vəzifəsi:

a) Vəzifələrdə prinsipsizliq, əjiləvi və meazən əsası, üzərində jəpulan əlakəyə (işçilərin bir-birlərini əfv etmələri, xəxsi tənkidin jək-

lygy, vəzifədə səhlənqarlıq və həvaji-həvəsi buryza vermiş və iləx) endirilən zərbə.

b) E'tinasızlıq və nakallığa endirilən zərbə, əmək istehsalının və əmək xassəsini juqsəldilməsi ygrynda mubarəzə.

c) Məisətdə olan əsqi kalkılar (səjuə, sərxəşlyk, xylikanlık, əsil məşəanlığın buryza çıxması) ilə mubarəzə.

ç) Məvhymat və dini adətlər ilə mubarəzə.

d) Bizim təsərrüfat və 3yra təşqilatları, tərəfindən mədəni kyrylyada hyrakılan müxtəlif səhvlərin və kysyrların aradan kaldırılması.

TEZIS.

Əldə olan tərtib edilmiş planın hissələrində və ya bəzləngiclərində na əjid fiqirlərin müxtəsər syrətdə təsvir edilməsinə «tezis» deyilir.

Tesiz umymijjətlə mə'ryzəçinin nə barədə danışacağını, bilməq üçün lazıq edilir.

Aşağıda qəstərilən, mədəni inkilab haqqındaqı, mə'ryzə planının yalnız birinci maddəsinə əjid tərtib edilmiş tesiz, əsas tezisə nədən ibarət oldyğyny bizə əjrədir.

MƏDƏNİ İNKILAB HAKKLNDA LENİN TƏRƏFİNDƏN KOJYLAN MƏSƏLƏNİN KYRYLY3Y.

I-numrəli planın numynə tezisi.

1—Mədəni inkilab məsələsi dəfələrlə Lenin tərəfindən bir çox əsərlərində və bir sıra çıxışlarında mejdana kojylmydyr. Lenin vəfatına bir az kalmış jazdığı öz məkalələrində ələxusys birinci plana mədəni inkilab məsələsini kejd edərdi. Çünqə onyn rə'jinə qərəby məsələlər: «Muqəmməl sosjalist cəmiyyəti kyrylyayndan» ötrü ən lazımlı, əətlər idi.

2—Əhalinin təmamilə kooperatifişədirilməsi və aparatının, jənindən düzəlməsi qibi mühum məsələləri; Lenin joldas içi sınıfının və qəntilərin mədəni juqsəlişləri haqqındaqı, məsələlərlə sıktı, syrətdə jetiştirirdi. Lenin Rysjada ola biləcəq mədəni inkilab işlərinin düzəlməsindən ötrü, təxminən 10-20 il müddət tə'jin edirdi.

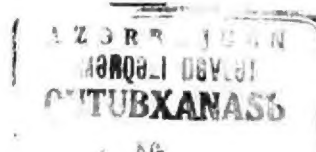
3—Sosjalizm kyrylyayndan ötrü lazıq olan mədəni dərəcənin əldə edilməsinə, Lenin belə nəzərlə bakiırdı: içi sınıfı, tərəfindən həqumət ələ alındıkdan sonra, mədəni inkilabın düzəlməsindən ötrü hər bir əej, hər bir əsas hazırlanmış olыр. Və by əsasları, heç bir vakt kapitalizm devrində, kapitalizm əərajitində içilər əldə edə bil-məzlər.

4—Zijalılar arasında aparılacaq məfqrəvi işlərin vəzifəsi.

5—3əhərin içi təşqilatları, tərəfindən qəndə qəstəriləcəq mədəni yardım işlərinin artırılması, vəzifəsi (cəmiyyətin içi hamiliqinin canlanması, mə'zynijjətlə qədənələr vasitəsilə qəntdə olacaq nüfyzyn quclənməsi və iləx).

6—Mədəni kyrylyay para cihətdən qafi dərəcədə tə'min etinəq üçün budcənin jənindən təksim edilməsi vəzifəsi.

7—Jeni mədəniyyət ygrynda aparılan mubarəzə işinə mümkün kədər çox kəmsomol cəlb etməq vəzifəsi.

QITABIN İÇİNDƏQILƏR.

Birinci cəpna məkəddamə	3
I. Mədəni inkilab	7
II. Inkilab və inkilab rəhbərləri	11
III. Təbiət və onyula mubarəzə	16
IV. Hifzissihə	23
V. Fəhlə sınıfı və sənəclimiz	34
VI. Qənt təcərrufatımız	42
VII. Həqumət kiryəlyaymız	52
VIII. Vasajiti-nəklilərimiz	59
IX. Azadlık jolyunda	63
X. Inkilabdan əvvəl işçi və qəntillər	73
XI. Inkilabdan sonra işçi və qəntillər	86
XII. Bejnəlxalk inkilab hərəqatı	92
XIII. Fənn və texnika	102
XIV. Gəzet, zyrmal və qitab ilə tanışlık	113
XV. Proletar ədəbiyyatı	119
XVI. Sənəclət-nəfisa	131
XVII. Praktiq işlər numynələri	144

1929
25